

Szerkesztőbizottság

Szepessy Péter (elnök)
Szabó-Tóth Kinga
Horváth Zita
Kotics József
Nyíró Miklós
Graholy Éva (olvasószerkesztő)

Kiadó

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar
ATTI Szociológiai Intézeti Tanszék

Alkalmazott
Társadalomtudományok
Intézete

A szerkesztőség címe:

Miskolci Egyetem BTK
Alkalmazott Társadalomtudományok Intézet
3515 Miskolc-Egyetemváros
Graholy Éva
Telefon: (46) – 565111/21-84
E-mail: btk.att@uni-miskolc.hu

ISSN 2062-204X

A lap megrendelhető a szerkesztőség címén, vagy a megadott email címen.

Szellem és Tudomány

a Miskolci Egyetem Alkalmazott
Társadalomtudományok Intézetének folyóirata

2022/2. szám.

Miskolc-Egyetemváros

Tartalom

Vitaindító

CSEPELI GYÖRGY: A kollektív öncsalás öko-szisztémája..... 6

Creative Region

FARAGÓ LÁSZLÓ: Kreatív büszkeségtér - Az Abaúji Mutató és akik használják- 14

OSVÁTH ANDREA: Projektek hatékony összekapcsolódása az abaúji régióban 27

GYUKITS GYÖRGY: Lakhatási anomáliák elslumosodó borsodi falvakban..... 39

Elmélkedő

MAKAI PÉTER: Lelkület és eredmény – Hivatásetikai alapvetés – I. rész: Proximitív felelősség 58

KOLLÁR DÁVID: Max Weber és a földrajz 75

SZEPESSY PÉTER: Kegyelem..... 90

ZÁRUG PÉTER FARKAS: A Csurka-dolgozat három évtized távlatából...111

Láttelelet

FARAGÓ LÁSZLÓ: Identitás elemzés a médiafogyasztás változása alapján Ómassán 127

Olvasnivaló

BÁNYAI EMŐKE: A szociológia és a szociális munka összefüggései
Recenzió Jo Cunningham & Steve Cunningham: Sociology and Social Work című könyvéről..... 139

Az alábbi írást szerkesztőségünk gondolatébresztőnek, figyelmeztetőnek és egyben vitaindítónak ajánlja. Örülénk, ha Csepeli György cikke nyomán többeknek jutna eszébe elgondolkodni mindazon, amit cikkében említ, és amennyiben van hozzáfűznivalója, kiegészítése, avagy ellenvetése, lapunk szívesen helyt ad az eszmecserének.

Szerkesztőség

Csepeli György

A kollektív öncsalás öko-szisztémája

Absztrakt

A cikk az egyéni és a kollektív öncsalás jelenségét elemzi Leon Festinger és Bibó István elméletei alapján. Mindkét szerző kiemeli, hogy az öncsalás a személy vagy a csoport önvédő mechanizmusa, mely lehetővé teszi a kellemetlen, diszsonáns, az önképpel ellentétes kognitív elemek kiiktatását a tudatból. A cikkben a nemrég lezajlott globális vírusjárvány és a közelgő világhátrólófia példáján mutatjuk be a kognitív trükköket, melyek megkímélik az embereket a nekik nem tetsző valósággal való szembenézésétől. A Bibó által hisztérikus vakságnak nevezett tudati működések arzenáljának részei a tagadás, a kétségbevonás, a vakószínűségek felcserélése, az önzés és mohóság, az üzleti érdekeltség, a rövidtávú gondolkodás, a tudományellenesség, a bagatellizálás és a fatalizmus, melyekért súlyos árat kell fizetni a katasztrófák bekövetkezésekor. A cikk végén néhány javaslatot fogalmazunk meg, melyek valamennyiünknek segíthetnének a várható ártalmak súlyosságának csökkentésében.

Kulcsszavak: kognitív diszsonancia, közösségi hisztéria, világhátrólófia, kooperáció

Abstract

Cognitive eco-system of the collective self-deception

Based to the theories of Leon Festinger and István Bibó the paper gives an analysis of the collective self-deception among people. Both authors stress the point that self-deception can be considered as defence mechanism of the person or the group enabling to eliminate the undesirable, controversial and dissonant cognitive elements from the consciousness. Examples of the recent pandemic and the forthcoming global climate crisis are used to demonstrate the set of cognitive manipulations making people blind to the undesirable aspects of reality. According to István Bibó hysterical blindness of the public is supported by negation, doubt, change of probabilities, egoism, greed, business interest, short term thinking, anti-science attitude, belittling of threats and fatalism. All these cognitive manipulations take their toll in time of crisis. Finally, the author suggests remedies that would help people to face with reality.

Keywords: cognitive dissonance, public hysteria, global crisis, cooperation

“A világ a lassú rothadás állapotában. Döntés nincs többé, csak cigánykodás, zsarolás, döntéskék, időhúzás. S közbül, minden pillanatban, a világhatalom esélye- de ez nem “döntés” többé, hanem következmény.” Márai Sándor 1959-ben írta ezeket a sorokat, melyek látónoki erővel jelenítik meg a 2022-ben kézzelfogható közelségbe került globális válságot.

A Bibliában, Dániel könyvében olvashatunk a nagyhatalmú babiloni uralkodóról, aki palotájában nagy lakomát rendezett főembereinek. Míg a lakoma tartott, egy emberi kéz ujjai jelentek meg, melyek a királyi palota falaira a következő szavakat írták: mené, mené tekel, ufarszim. Az írást senki nem értette meg, ezért a király odahívatta Dánielt, hogy fejtse meg a szavak jelentését. Dániel szemébe mondta a királynak, hogy “felfuvalkodtál az ég Ura ellen, az ő házának edényei vannak előtted, és azokból ittátok a bort, te és főembereid, feleségeid és mellékfeleségeid. Dicsérted az ezüst, arany, réz, vas, fa és kőisteneket, jóllehet azok nem látnak, nem hallanak, és semmit sem értenek. Azt az Istent ellenben, akinek kezében van az életed és egész sorsod, nem dicsőítetted. Ezért küldte a kezét és ujját, amely ezt az írást felrótta. Az írás, amelyet felrót: Mené, mené, tekél és parszin. A szavaknak ez a jelentésük: Mené: Isten számba vette a királyságodat, és véget vetett neki. Tekél: megmérte a mérlegen és könnyűnek talált. Parszin: feldarabolta országodat, aztán a médeknek és a perzsáknak adta.” Dániel megfejtése nem hagyott kétséget afelől, hogy a király ideje lejárt. Még ugyanaznap éjszaka megölték. (DÁNIEL, 5.1-5.30.)

A szociálpszichológia jól ismert tétele, hogy a negatívan értékelt attitűdtárgyak disszonanciát váltanak ki az emberi tudatban, mely, mint Festinger elméletéből tudjuk, igyekszik helyreállítani a megbillent kognitív egyensúlyt (FESTINGER, 2000). A mindennapi életben mindenkivel megtörténik, hogy kellemetlen irányban megváltoznak életkörülményei, az idő elmúlásával kevésbé lesz szép, ép és kívánatos a teste, vágyai ütköznek a valósággal, azt teszi, ami nem helyes vagy egyenesen káros. Ezekre az esetekre alkalmazható Festinger elmélete, mely szerint az „én” önmaga védelmében átértékeli a nem kívánatos információkat, megcsalva magát, amíg csak lehet. Az öncsalás esetében nem az igaz érvek, hanem a tudati kényelmet fenntartó hamis érvek számítanak, melyek falát csak a kíméletlen valóság tudja áttörni.

A kognitív disszonancia redukciója a kollektív tudatban is végbemegy, amikor sok ember azonos módon hártja el a mindannyiuk kognitív kényelmét veszélyeztető tudattartalmakat. A közelgő világhatalomtrófea lehetősége kollektív kognitív disszonancia forrása, melynek redukciója a katasztrófa valószínűségét csökkentő közös cselekvések, vagy ezek hiányában különféle, a teljes közösségre ható, tudati manipulációk révén történhet. Esettanulmányba illő lehetne Adam McKay 2021-ben bemutatott "Ne nézz fel!" című filmje, mely azzal kezdődik, hogy a Michigani Állami Egyetem egyik csillagászhallgatója felfedez egy üstököst, melynek pályáját rekonstruálva a hallgató professzora utóbb kiszámítja, hogy az üstökös hat hónapon belül becsapódik a Földre, aminek következtében a Földet benépesítő összes élőlény elpusztul.

Az üstökös feltartóztatatlanul közeledik, de a katasztrófa lehetőségét sem a politikusok, sem az üzletemberek nem veszik komolyan. A vérfagyasztóan mulatságos film arról szól, hogy az igazság hogyan porlik dirib-darabra a tagadás, a hazudozás, a manipuláció és a cinizmus zátonyain. Az üstökös végül becsapódik a Földre, és az előrejelzéseknek megfelelően mindent elpusztít.

A film fikatív történetet mond el, de amire utal, az nagyon is valóságos. A mai világ hatalmasainak palotáinak falain újra megjelent az írás, de most senki sincs, aki hajlandó lenne a szavak jelentését megfejteni. Legutóbb a covid járvány söpört végig a világon, mely csak az első volt, az ember által okozott természeti eredetű pusztító erők sorában. A járványt követte a Kelet-Európában kitört háború, melynek nem egyhamar lesz vége, mivel nem világos, hogy valójában ki küzd kivel. Nem kell különösebb jóstehetség ahhoz, hogy előre lássuk világhatalomra törő Kína és a maga elsőbbségét féltő USA közötti konfliktus elmérgesedését, melynek triggere Taiwan lesz.

A GNP korlátlan növelésében érdekelt államok és a velük együttműködő multinacionális gazdasági szervezetek nem kímélik a természeti környezetet, melynek visszafordíthatlan átalakulása nyomán bekövetkezett a klímaváltság. Az évről-évre forróbbá váló világban megemelkedik a tengerszint, pusztulással fenyegetve a tengerparti országok városait. Az ivóvíz hiánya milliőkat kényszerít helyváltoztatásra, szaporítva a globális társadalmi egyenlőtlenségek elől a szegényebb országokból a gazdagabb országok felé tartó migránsok seregeit. Az élőhelyüket veszített állatok magukkal víve paraziták, járványokat keltő vírusaikat, ugyancsak útra kelnek.

A mesterséges intelligencia által vezérelt autonóm fegyverek leszállították a háborús küszöböt, tág teret nyitva a terroristák és az ellenük harcoló elhárító szervezetek előtt. A túlnépesedés kontinensnyi népességet ítél korai halálra. Egy fenntarthatóságról szóló beszélgetésben Ropolyi László találóan idézi Hegelt, aki azt írta, hogy “a Paradicsom olyan kert, ahol csak az állatok maradhatnak fenn, az emberek nem” (CSEPELI [et al.], 2022). A jelen és a jövő között háború zajlik, melyet a jövő nemzedék el fog veszíteni, miközben a jelenben élők sem fognak nyerni. A válság, melynek szemtanúi vagyunk, az emberi természetben eleve benne rejlő romboló erők és a természetben ugyancsak ott lévő pusztító energiák találkozása, mely vakká és süketté tesz a bekövetkező katasztrófákkal szemben.

A kognitív disszonancia redukciójára alkalmas technikák arzenálja és működésmódja, közösségi szinten ugyanaz, mint az egyén szintjén. A különbség csak annyi, hogy az egyéni öncsalás áldozata maga a személy, aki nem akar tudomást venni a vágyai és a valóság ütközéséről, míg a kollektív öncsalás esetében a mindenkit egységesen érintő kellemetlen igazságtól tartva egyszerre sok ember engedi magát megcsaladni. A tünetcsoportot Bibó István a politikai, másszóval a közösségi hisztériák természetét elemezve meglehetősen pontossággal leírta. Mint Bibó írja, a közösségi hisztéria esetében: “A gondolkodás, az érzelmek és az aktivitás tehát betegesen *hozzákötődik* egyetlenegy élmény egy bizonyos értelmezéséhez. Ebben a megrögződött, bénult állapotban az aktuális problémák megoldhatatlanná válnak, ha bármilyen vonatkozásban vannak a kritikus ponttal. Ezt azonban a közösség, csakúgy, mint az egyén, nem képes bevallani, és nem is meri magának bevallani. Belemenekül tehát valami álmegoldásba, a megoldás illúziójába, s kitalál valami formulát vagy kompromisszumot, melyekkel összeegyeztethetetlen dolgokat próbál összeegyeztetni, gondosan kímélve azokat az erőket, melyek a valóságban a megoldás útjában állnak, éppen azokat, melyekkel a megoldás érdekében meg kellene küzdenie. Ezek azok a helyzetek, mikor egy ország úgy tesz, mintha egységes volna, holott nem az, úgy tesz, mintha független volna, holott nem az, úgy tesz, mintha demokratikus volna, holott nem az, úgy tesz, mintha forradalomban élne, holott tersed. Az ilyen hamis helyzetben élő közösség mindinkább ferde viszonyba kerül a realitással; az eléje kerülő újabb problémák megoldásánál nem abból indul ki, ami van és ami lehet, hanem abból, aminek képzeletét magát,

ami lesz vagy ami szeretne lenni. Így lassan képtelenné válik arra, hogy bajainak és kudarcainak az okát az okok és okozatok normális láncolatában megtalálja, és minden bajára olyan magyarázatokat keres, melyek a józan értelem és a tények színe előtt nyilván hamisak, de lehetővé teszik, hogy a hamis helyzetben élő közösség hamis helyzetét fenntarthassa. Az, hogy egy hamis helyzetben élő közösség „valamivel nem néz szembe”, nem azt jelenti, mintha a szóban forgó tényt nem vették volna észre, és nem mondták volna sokan. Hanem azt jelenti, hogy a hamis helyzetben lévő közösség közvéleménye vagy irányadó véleménye kifejleszt bizonyos szólamokat, melyekkel a neki kellemetlen megállapításokat újból meg újból elüti vagy letorkolja. A hisztérikus világkép zárt és tökéletes: megmagyaráz mindent, és igazol mindent, s mindaz, amit állít, s mindaz, amit előír, tökéletesen megfelel egymásnak. Minden stimmel benne. Csupán egyetlenegy hibája van. Nem azért stimmel benne minden, mert megfelel az igazi értékeknek és a való tényeknek, hanem azért, mert egy hamis helyzet követelményeit foglalja rendszerbe, és pontosan azt mondja, amit a helyzetben élő hallani akar.” (BIBÓ, 1986. I. köt.). A közelgő világcatastrófa egyes jelzéseire a világközvélemény hisztérikusan reagál, pontosan úgy ahogyan Bibó leírása szerint a 19. század és 20. század tragikus sorsfordulóira az egyes nemzeti társadalmak reagáltak Közép-és Kelet Európában.

A következőkben a teljesség igénye nélkül, inkább a későbbi kutatást megkönnyítendő felsorolunk néhány kollektív öncsalási technikát, melyek lényege, hogy az adott közösség tagjai nem néznek szembe a kellemetlen valósággal, s helyette, mint Bibó mondja, a hamis helyzetben lévő közösség közvéleménye “kifejleszt bizonyos szólamokat, melyekkel a neki kellemetlen megállapításokat újból meg újból elüti vagy letorkolja” (BIBÓ, 1986. I. köt.).

Az öncsalás legkézenfekvőbb módja, mint a filmben is láttuk, a *tagadás*, melynek klinikai megfelelője a “hisztérikus vakság”. Az érzékszervek mintha felmondanak a szolgálatot, a disszonanciát keltő analóg jelek a maguk fizikai valóságában az információfeldolgozás folyamatában kikerülnek az érzékszervek hatalmából, és a tudat cenzurája áldozataivá válva eltűnnek a tudatból. Van, amikor a jelzés annyira erős, hogy bekerül az éber tudatba, mely átértelmezve a jelzést, kétségbevonja a disszonáns mozzanatot, amire utal. A *kétségbevonás* technikájára bőven látunk példát a klímaváltozás tagadói körében, akik nem fogadják el a kutatók által felsorakoztatott

statisztikai tényeket, elütve vagy letorkolva a klimaváltozást bizonyító állításokat (CSEPELI-ÖRKENY, 2021). Ha a nyilvánvaló tények láttán a tagadás és a kétségbevonás műveletei nem működnek, akkor kerül elő a *bagatellizálás* technikája, mely megváltoztatva a tapasztalati horizontot feledteti a kényelmetlen, makacs tények okozta rossz érzést.

Nagyon gyakran alkalmazott kognitív disszonancia redukációs módszer a *valószínűségek felcserélése*, amikor a valószínűt tartják valószínűtlennek, és a valószínűtlent valószínűnek. Az első eset a tagadás, kétségbevonás technikája, a második eset a csodavárás, amikor a külvilágból származó információk környezetükből teljesen kiszakadva a vágyak által vezérelt tudat prédáivá válnak. A nagy társadalmi traumák megrázkodtató ereje a valószínűségek felcsereléséből adódik, amikor hirtelen kiderül, hogy amire nem számítottunk, az bekövetkezik, s a csoda, amit vártunk, elmarad.

Az öncsalásnak sokszor nincs szüksége manipulációkra, melyek révén a külvilág ingerei kiszorulnak a tudatból, vagy jelentésük átértelmeződik. A disszonáns információ hiteltelenítésére elegendő ok lehet az *üzleti érdekeltség*, mely a profitot féltve ellehetetleníti a közelgő vész elhárítására alkalmas cselekvéseket.

A környezetszennyező vállalkozások, a talajt, a vizeket, a levegőt szennyező üzemek szívós megmaradása az üzleti érdekeltség hatalmának erejét mutatja a köz érdekével szemben. Az érdekeltség gyökere az *önzés és a mohóság*, a minden áron elérhető haszonra való törekvés, mely eredetileg az önérvényesítésre törekvő egyes egyének legerősebb motívuma. A hatalmi, vezetői pozícióba kerülő egyének önzése és mohósága, a nekik alárendelt csoport, üzleti vagy politikai szervezet egészét magával sodorja. A kollektív szinten, nyilvánosan megjelenő önzés, jelentős befolyást gyakorol a közvéleményre. A befolyást növelik a társadalmi média felületein megjelenő tartalom készítőik és fogyasztók (akik sokszor ugyanazok) által megosztott, egyoldalú, intenzív érzelmeket ébresztő viharos gyorsasággal terjedő tartalmak.

A kollektív öncsalás kerete a *zárt, dogmatikus gondolkodás*, mely eleve diszkreditálva a már kialakult meggyőződéstől eltérő nézetek forrását, nem enged be semmi olyat a tudatba, ami cáfolhatná az igaznak hitt hamis hiedelmeket. A nemrég lezajlott vírusjárvány kapcsán láthattuk, hogy a

viszonylag hamar megjelent immunizáló vakcinával való beoltás lehetősége sokakban kételyt és ellenállást váltott ki. Z. Karvalics László találó megállapítása szerint a pandémiát egy infodémia követte, melynek során a közösségi média felületein a kollektív öncsalás valamennyi tünetével találkozhattunk (Z. KARVALICS, 2022). A vakcina hatásosságát kétségbevonó önjelölt "tudósok" előadásai futótűzszerűen terjedtek a You Tube csatornáin, melyek nyomán a vakcina okozta kitalált egészségi ártalmakat hangoztató rémhírek születtek. Az öncsalás a pszichológiailag kényelmetlen, igaz érvek helyett a pszichológiailag kényelmes hamis érveket használja, elutasítva az igaz érvek forrását, a tudományt.

A kollektív öncsalás irracionalizmusa a *tudományellenességből* táplálkozik, mely sok esetben a tudomány álcájában fellépő átudományossággal leplezi magát. Ha bekövetkezik a katasztrófa, az előzmények utólagosan megszerkesztett narratívába kerülnek, mely felmenti a katasztrófa megelőzésének elmulasztásáért felelősöket, mondván, hogy a *végzet*, a balsors ellen nem volt mit tenni.

Végezetül érdemes néhány megfontolást átgondolni annak érdekében, hogy esélyt kapjunk a civilizációnk létét fenyegető természeti és társadalmi változásokkal való őszinte szembenézésre, a már beindult rosszindulatú kollektív kognitív folyamatok leállítására és az óhatatlanul bekövetkező ártalmak csökkentésére. A kollektív öncsalás öko-szisztémájának lebontása csak akkor lehetséges, ha elegendő számban lesznek azok, akik tudnak és mernek szembenézni a kognitív kényelmet zavaró kellemetlen tényekkel, s cselekedni is képesek lesznek. A világhatasztrófa belátását lehetetlenné tevő globális kollektív öncsalással szembeni ellenállás csak akkor lehet sikeres, ha felülről és alulról egyszerre építkező demokratikus kooperáción alapul, mely túllép a Föld társadalmait megosztó kulturális és politikai határokon (HUNTINGTON, 1999). Új világrendre lenne szükség, mely nem a civilizációk összecsapásán, a korlátos erőforrásokért folytatott versengésen, hanem a mindenki kárára történő irracionális csapdák elkerülését lehetővé tevő egyetemes megértésen alapul.

Irodalom

- BIBÓ István (1986.): Az európai egyensúlyról és békéről. In *Válogatott tanulmányok*. Budapest, MAGVETŐ KIADÓ. I. köt. pp. 377-379.
- CSEPELI György [et.al] (2022.): A fenntarthatóság horizontjai. *Szabad Piac*. 2022/1. pp. 7- 16.
- CSEPELI György - ÖRKENY Antal (2021): Igaz és hamis hírek fogadtatása közép-európai egyetemi hallgatók körében. *Szabad Piac* 2021/2. pp.39-45
- FESTINGER, L. (2000.): *A kognitív disszonancia elmélete*. Budapest, OSIRIS KIADÓ. ford: Berkics Mihály, Hunyady András
- HUNTINGTON, S.P. (1999.): *A civilizációk összecsapás és a világrend kialakulása*. Budapest, EURÓPA KIADÓ, ford: Pusztai Dóra, Gázsity Mila, Gecsényi Györgyi
- MÁRAI Sándor (2012): *A teljes napló. 1959-1960*. Budapest, HELIKON KIADÓ. pp. 158.
- Z. KARVALICS László (2022.): Az infodémiától a tudáskormányzásig - Világjárvány és világrendszer információkutatói szemmel. Budapest, L'HARMATTAN KIADÓ

Faragó László

Kreatív büszkeségtér

-Az Abaúji Mutató és akik használják-¹

Absztrakt

Közösségi térként értelmezem az Abaúji Mutató applikációt és a szervesen mellé települő Wikipédia bejegyzéseket. Az appot a Miskolci Egyetem Creative Region (2018-2022) projektje kapcsán hozta létre a kutatóközösség. Már e tekintetben is lehet úgy tekinteni a virtuális térre, mint közösségi felületre. Másrészt azonban az északkelet-magyarországi abaúji kistérségi települések polgárainak szól. Tekinthejük úgy, mint a helybeliek mindennapi eligazodását segítő adattár: az élet megannyi területéhez szükséges kapcsolati ponttal. Az Abaúji mutató ugyanakkor emlékezhely, így aztán kollektív (csoport által létrehozott) produktum, ahogy Halbwachs is értelmezi. Az emlékezéshez a csoport adja a keretet, vagyis véleményem szerint csak úgy tud igazán közösségi emlékezetté formálódni, ha mind a kutatók által készített összefoglalók, mind pedig a kistérségben élők hozzáteszik a maguk sajátosság tartalmát. Vagyis „mindennapi emlékezethez” szükség van az anekdotikus kommunikációra s ez már átvezet az asszoni kommunikatív emlékezet kategóriába, ahol a történelem két-három generáció időtávolságban artikulálható. A néhány évvel ezelőtt létrehozott app további népszerűsítése érdekében is természetesen szükség van az applikáció fejlesztésére és funkcióinak kibővítésére. Az előbbieken alapszik a közös nevező lehet, hogy egy kreatív büszkeségtérre alakuljon, amelyhez minden érintett település, az ott élők teszik hozzá rendelkezik a saját élettörténetüket, portréjukat, anekdotájukat. A CR projekt keretében ehhez a megfelelően használható felületet kell megteremteni: a folyamatosan frissülő hírélmény artikulációját, a blogbejegyzés lehetőségét, és többek között ehhez járul hozzá a Dombtúrák elnevezésű lokális turisztikai útvonalak megrajzolása is.

Kulcsszavak: kreatív büszkeségtér, közösen formált emlékezhely, társadalmi innováció, lokális turisztika.

¹ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

Abstract

I interpret the „Abaúji Mutató” app and the Wikipedia entries that are organically installed alongside it as a community space. It can be seen as a repository of information to help locals find their way around: a point of contact for many aspects of life. At the same time, the app is a place of remembrance and therefore a collective (group-created) product. It can only become a truly communal memory space if both the summaries produced by the researchers and the people living in the small area add their own specific content. In other words, anecdotal communication is necessary for "everyday memory". The project should create a usable interface: the articulation of a constantly updated news experience, the possibility of blogging.

Keywords: creative pride space, collectively shaped memorial site, social innovation, local tourism.

I. Eligazodást segítő adattár hírekkel kiegészülve

A Creative Region projekt keretében az Abaúji Régió kistérségnek tekintett településein azokat az értékeket kerestük, amelyek hol rejtve, másutt azért a közbeszédben jelen vannak. Szinte kivétel nélkül elmondható a régióra a hátrányos helyzet, a kisközségi, néhány tíz főt számláló élettér, az üresen álló házak, az elvándorlás, ahol meg kell találni a társadalmi közösséget megtartó innováció lehetőségét. Közös jellemzőjük ezeknek a mindenhol jelen lévő, helyi értékmozgásoknak, hogy mindezidáig, pontosabban a kutatás megkezdéséig nem készült róluk publikált, tudományos értékű összefoglaló. Helyi érték potenciálnak vagy másképpen lokális innovációs potenciálnak (LIP) nevezte ezt Szabó Tóth Kinga, aki kidolgozta a helyi kurázsi mérésének ide vonatkoztatható módszertanát (SZABÓ-TÓTH, 2020:596). A vizsgálat alapját négy sarokpont jellemzi: „a helyi kurázsi, a humánerőforrás potenciál, gazdasági erőforrások valamint kulturális és természeti erőforrások” elemzése és ezek összevetése. Az applikáció részben tartalmazza azokat a közleményeket - a közleményeknek némiképp tömörített változatát, absztraktját -, amelyek a témában születtek. De minthogy ennek a virtuális felületnek az egyik célcsoportja azért mégiscsak az abaúji településeken élők közössége, az app tartalmának szerkesztésénél figyelembe vettük az alapvető információs igényüket. Lett legyen az alapvető kapcsolat a közös községi hivatallal, vagy az orvosi rendelés időpontja, a doktor elérhetősége

mindemelett a sürgősségi esetekhez szükséges telefonszám. Nos, mindezeket az applikáció segítségével azonnal lehet tárcsázni, leegyszerűsítve az információhoz való hozzáférést. Az eligazodást segítő adattár természetesen mindazoknak támpontul szolgál, akik az adott településen szeretnének valamilyen hivatalos ügyet intézni, szeretnének megtalálni egy helyi vállalkozást vagy éppen turisztikai desztinációként keresik fel a térséget. Ahhoz viszont még inkább közérdeklődésre tartson számot az adattár, folyamatosan frissülő hírrovattal egészíteném ki a településről szóló leiratokat. A 2022 nyárelőjén készült féligstrukturált interjúkat összegezve egyértelművé vált, hogy a településeknek időről időre szükséges valamilyen kommunikációs felület, amelyen keresztül megszólíthatják az ott élőket és elérik azokat is, akik onnan elszármaztak, akár az ország vagy a világ másik felén élnek. A nyári programok között a legyakoribbak a falunapok, amelyekre mindenütt várják a korábban elköltözötteket is. Kányban például 2022-ben a község történetében először rendeznek élő koncertet, ami akár hívó szó is lehet a környéken, esetleg az ország távolabbi részén élőknek. A program természetesen olvasható az applikáció hírei között. Maga a hír pedig egyértelműen emlékezhely, a kommunikatív, visszakereshető emlékezhely, s mint ilyen a településmegtartó potenciál egy része.

Vaszily Szilárd, kányi polgármester, megerősíti azt, amit az elmúlt három évben másutt is hallottam: a kistelepülések nem vagy csak nehezen tudnak előteremteni pénzt arra, hogy önálló honlapot működtessenek. Nem maga a virtuális tár(tér) létrehozása haladja meg az erőforrásaikat, hanem annak működtetése: szükség van tartalomszerkesztőre, aki folyamatosan frissíti és megtölti a felületet. Ugyanis az egyértelmű, ha nincs megújuló tartalom nincs látogató a felületen, ezt egyébként egyértelműen tapasztalom az applikáció esetében. Az Abaúji Mutató tehát olyan – ingyenes bárki számára hozzáférhető megjelenési felületet kínál a régió minden egyes településének -, amelynek hírei látogatóbarát módon frissülnek, és mindehhez szinte korlátlan tartalomtárhely áll a rendelkezésre, amely biztosítja a hírek archiválását és mindenkor visszakereshetőségét is.

II. Csoportban artikulálódó anekdotikus történelem

A rejtett települési értékek után kutatva az egyik jellemzően érdekes település a fiatalodó Fancsal –a Jókai nyomán híressé, hírhedtté vált pléhkrisztussal-. A település egyik értéke a helyel-közzel háborítatlan és csendes vidék, de nem zsákfalú: a faluhoz tartozik egy pincesor is, amelyet keresztvez az Országos Kéktúra útvonala. A temető díszsírhelyén gondozzák az egykor birtokos Joókok („Joób Ferencznő, Potornyai Etelke”, 1959-ben halt meg, „magos tökélyű életének 34. évében”) egyik leszármazottjának emlékét. A temető és a pincesor között lépdél át, aki a Kéktúra, ezen szakaszán végigmegy. A településnek van egy óvodája, amely nemcsak helyben, hanem a környéken is népszerű és van evangélikus lelkésze is Fancsalmak. Ebből adódóan némiképp központibb, vonzóbb, összetartóbb szerepe is van, mint az általam vizsgált hasonló vagy még kisebb falvaknak. A természeti értékein túl az evangélikus és a katolikus egyházközséghez kapcsolódóan több, alig felfedezett értéket rejteget. Itt van a Jókai Mór által először idézett mondás, Krisztus-ábrázolása: „Úgy állsz, mint a fancsali feszület.” (JÓKAI, 1904). A bánatos, elszomorodott ember Jókai által lejegyzett jelképe, a huszadik században épült katolikus templomban ma is megtalálható és igen, a kifejezés, hogy „fancsali” innen ered, Jókai közvetítésével. Az evangélikus templom alapjai 13. századiak, de csak a 18. században, a felvidéki tótok betelepülése után alakítják ki a mai formáját. A huszadik század elején itt szolgált Domján Elek evangélikus lelkész, fancsali lelkészsége idején fordítja le latinból magyarra II. Rákóczi Ferenc emlékiratait. Ennek jelenleg semmilyen emlékhelye nincs a településen. A természeti értékek, és a történeti emlékhelyek kapcsán turisztikai vonzerő lehetne. A szlovákok is megtalálták Fancsalt, több fiatal pár költözött ide, akik már a népszerű helyi óvodába viszik a gyermeküket. Fancsalon is van egy kedvelt forrás, amely az evangélikus és a katolikus templom által körbezárt domb tövében fakad, vize kifejezetten finom.

A település vonzza a fiatalokat, és szívesen hozzák a gyerekeiket is ide akár még a környékről is az óvodába. Fancsal jó közösség volt a téjesítés után és a jelek szerint később is az maradt. Kis Máté evangélikus lelkésszel még

2019-ban beszélgettem. Családjával szívesen döntött Fancsal mellett, éppen az itteni közösség, az evangélikus múlt miatt. Kiss Máté, többször is felveti, hogy nincs szálláshely Fancsalon, ami a falu turisztikai vonzereje szempontjából is fontos lenne. Majd később javaslatot is tesz minderre. A szálláshely kapcsolódhatna a településen átvezető Kéktúrához, hiszen sokan éppen a nehéz logisztika miatt nehezen tudják megszervezni, hogy hol pihenjenek meg a két-háromnapos gyaloglás közben. A lelkész –aki 2018 júliusától van a településen-, távolabbi terve, hogy a régi parókiaépületben diákszállót hozzanak létre. A szálláshely alkalmas lenne néhány napos, vagy akár egyhetes csöndes elvonulásra is. (JENEY, 2004.)

A parókián is vannak érdekességek, amit a turistáknak érdemes lehetne megnézni: 18. századi anyakönyvek, de van 16. századi kötet is. Milyen volt a régi parókia a hatvanas években? „Hangulatos kúriaszerű épület. (Ilyen ma is, ahogy a képeken is látható.) dr. Schulek Tibor lelkész úgy ír róla 1966-ban, hogy „idejövetelem idején nemhogy fürdőszoba nem volt, de még kút sem az udvaron. A portán kívüli csorgóról (forrás) hordtuk a vizet inni, főzni, mosakodni és mosni.” A régi parókiai mellet Fancsalon pár évvel ezelőtt egy újat építettek. Szintén pályázati pénzből falubuszt vásárolt a gyülekezet (FARAGÓ, 2018).²

Az evangélikusok közössége a lelkészcsaláddal együtt az egyik legjelentősebb településmeztartó erő. Ugyanakkor a pléhkrisztushoz tartozó diskurzusok, generációról generációra átadott narratívája szintén fontos a múlt rekonstrukciója szempontjából. A „lokális közösség tagjai a hagyományaikat az aktuális emlékezeti gyakorlatokon keresztül valósítják meg” -véli Halbwachs-, hozzátéve, hogy emlékezet a családban kezdődik. Mindehhez az Abaúji Mutató is keretet tud adni, hiszen a virtuális felület közösségi térként értelmezése azt is jelenti, hogy az app által felkínált felületen megvalósulhat a közös gondolkodás, az emlékek szeletéinek egymásra helyezése, korrigálása és végül konszenzusként való elfogadása: többek között ezt tartom a kreatív büszkeségtérnek, olyan élményműhelynek, amely csakis a néhány száz lelkes kistelepülések sajátja.

² A Fancsalról szóló szöveg szerkesztett, rövidített változata az Abaúji Mutató ingyenesen letölthető applikáció településről szóló oldalán található, a szerző Faragó László.

III. Felejtés, annyi, mint identitás-elvesztés

A semmivé válás, a pusztulás ígérését vonja magával a felejtés, amitől minden ember retteg. Másrészt úgy is fogalmazhatok, hogy minden település addig maradhat fenn, amíg az emlékezés és a tudás képességét magával tudja hordozni. Platón érvelése szerint az emlékezés jelenti a tudást, az emberi lényezet, ez egyéni és kollektív identitást. *„...Mintha viasztábla volna mindannyiunk lelkében. S amit meg akarunk őrizni emlékezetünkben mindabból, amit láttunk, hallottunk, vagy amit magunk kigondolunk, a táblára vessük, készenlétkben tartva érzeteink és gondolataink számára, ahogyan a pecsétgyűrűk lenyomatát lenyomtatjuk; s amit egyszer belevéstünk, arra emlékezünk, és azt tudjuk, amíg csak a képe rajta marad a táblán; de ami elmosódott, vagy nem tudott belevésődni, azt elfelejtjük, és nem tudjuk.”* (PLATÓN, 1984). Egy település lakói szempontjából az emlékezés azt jelenti, hogy mit nem szabad elfelejteni a közösségnek, annak érdekében, hogy a község meg tudja őrizni sajátosságát, értékeit, lokális potenciáját. Felejtés a platóni aspektusból tehát azt jelenti, hogy úgy halnak meg a településen lakók, úgy költöznek el, hogy magukkal viszik a községhez kapcsolódó narratívákat (LACZKÓ, 2017). Ezért jó válasz a települések polgármestereitől a községről elszármazottak megszólítása. A szlovák határhoz alig tíz kilométerre lévő Litkán hallottam erről először, Kardos Endre polgármestertől, aki annak idején, 2018-ban már tablókat is mutatott a sikeres kezdeményezésről. Az alig több mint 50 fős településre több száz vendég érkezik minden évben. Vannak protokoll meghívottak is, de a többség mégiscsak valamilyen rokon szállal kötődik Litkához és büszkéek arra, hogy egy-két napra visszatérhetnek a faluba. Az elszármazottak találkozója, a falunap, a kulturális emlékezés sajátosságos terepe, ahol a települést megtartó közös narratívákat többen, többféleképp mutatják be, de egy biztos, ezzel hozzájárulnak a község fennmaradásához. A községnek már van FB oldala és az Abaúji Mutató applikáció is azt célozza, hogy a kommunikatív emlékezet ne vesszen a feledés homályába. A falunap, másnéven az elszármazottakat megszólító rendezvény, a megjelenés és az ismétlés lehetőségét hordozza magában. Egy olyan rítust jelent, amelyen részt venni büszkeség, egy idő után egyfajta kötelesség.

A litkai példa „ragadós”, vagyis más települések is követik, ez derült ki a 2022 tavaszán kapott interjú-válaszokból. Ezen kívül az is egyértelmű volt, hogy a települések polgármesterei kapva kapnak a lehetőség után, hogy a rendezvény programsorolója egy újabb felületen artikulálódjon: ez pedig nem más, mint az applikáció, amelynek plakátja egyébként éppen az interjúk készítésének idejére készült el.³ A falunapokon elhangzó anekdoták, amelyek mozaiksorából aztán össze lehet rakni a település történetét, sokszor olyan történeti elemek, amelyeket a „mesemondó” vagy éppen a hallgató nem élhetett át. Vagyis az emlékezés ilyenén formája visszakanyarodik a platóni emlékezés hipotézishez, Platón igazságkereséséről alkotott teóriájához. Nyilvánvalóan, ha nem tudok átélni egy helyzetet, mert sem időben, sem pedig térben nem vagyok jelen, akkor rá vagyok kényszerülve a mesemondó narratívájára. Az igazságkeresés viszont azt jelenti, hogy több mesemondó történetéből kristályosodhat ki a lehető legteljesebb történet, a leginkább valóságközeli helyzet. Olyan ez, mint egy parabola, közelíteni lehet a valósághoz, de azt tökéletesen rekonstruálni, már a történés utáni percben sem lehet. Mindig lesz valaki, aki előáll egy legigazibb változattal. Némiképp hasonlatos a Nietzschei versenyfilozófiához: a győztesnek tudomásul kell vennie, hogy előbb-utóbb azért legyőzője is akad majd.

Visszatérve az applikációhoz: az Abaúji Mutató a dokumentálásban is segítséget tud nyújtani. Korábban már beszéltem a megújuló, és aktívabb hírrovatról, amelyet minden egyes településhez köthetően beépítünk a fejlesztés során. Az app struktúrája egyébként a cikkekre alapul, amelyek minden esetben köthetők településhez, de ab ovo a hírek képezik az applikáció fő oldalát is. Úgy nevezzük az adminisztrációs felületen, hogy ezek a kiemelt hírek: a nyitó oldalon a legfrissebb, leginkább aktuális hír jelenik meg s időrendi (gyártási) sorrendben követi ezt a többi. Fontos megemlíteni, hogy a hírek esetében egyértelműen megvalósul az dokumentálás, hiszen az időrendi sorba rendezéssel, csak úgy mond „lejjebb” sorolódik a hír, de nem tűnik el, vagyis, akár településhez kapcsolhatóan (mindenképpen kap egy településhez köthető hashtaget) is kereshető a későbbiekben, akár témát tekintve is megtalálható majd, akár évek múlva is. Szintén dokumentálásnak tartom a fotókat és fotóalbumokat. Az applikáció településhez rendelve már

³ Az Abaúji Mutató plakátja, 1. számú melléklet

eddig is rendelkezett fotó és videótárral. Ezeket a felvételeket a Miskolci Egyetem antropológiai tanszékének munkatársai készítették, figyelembe véve mindazon szerző és személyiségi jogokat, amelyek a nyilvános közlésre vonatkoznak. Ismét Nietzschehez fordulva el kell fogadnunk, hogy az ember természetes alaptulajdonsága inkább a felejtés, mint az emlékezés. Az Abaúji Mutató kifejezetten támpontot ad, dokumentumműhelyt jelent ahhoz, hogy a lokális narratívák, rítusok fennmaradjanak, vagyis hozzájárul a fenntartható településszerkezethez.

IV. Lokális célpontok – Dombtúrák

A litkai töltöttkaposzta nem sokban különbözik a többi településen ehető hasonló étkeknél, mégis tekinthető a község egyik jellegzetességének, hiszen helyben készül, javarészt Litkán termelt alapanyagokból, vagyis ez a kulináris élmény kifejezetten a településhez köthető. A település polgármestere majdhogya nem viccnek szánja ezt a mondatot, de aztán közösen megállapítjuk, hogy szó sincs erről, valóban ezek az étkek is ugyanúgy a kulturális emlékezet részét jelentik, mint például a településen látható épített örökség-elemek, mint a kontyos házak.

Jan Assman szerint három feltételnek kell teljesülnie ahhoz, hogy egy térségben a kulturális emlékezet megfelelően betöltse a szerepét, vagyis települési és egyéni identitásbiztosító tudást jelentsen. Az egyik a dokumentáltság, vagyis a tárolhatóság, a másik az előhívhatóság, hogy újra és újra rituális szerepe legyen és utolsóként Assmann a kollektív részvételt említi (ASSMANN, 2013). Az interjú során a közös gondolkodás részeként született meg az app tovább fejlesztésének egy másik az előbbi gondolathoz kapcsolható eleme, amely lokális célpontokat takar, olyan tárgyakat, helyszíneket, amelyekre a helybeliek büszkéek (már aki ismeri), és szívesen megmutatják a településre érkezőknek.

„Nemcsak várakból áll a környék” – teszi hozzá a polgármester, aki fontosnak tartotta megemlíteni a Rakaca-völgyben nyíló kockás liliumot vagy ezen kívül beszélt a madárturizmusról, a háborítatlan táj óvatos megfigyelésére alkalmas túrákról, amelyre van érdeklődés.

Kányban például ott van a háromszor háromméteres mosókút, aminek meleg vizű forrása van. A mosókutat természetesen ma már nem használják, de közel s távol sem találni hasonlót: ezért is érdemes ide ellátogatni. Litkán elkészül a falu közepén lévő vendégház, amely kiváló szálláshely lehet kiránduló fiataloknak. Büttösön van egy tanösvény, ahol lovagolni lehet, a Juba-tanyát megmutatnák azoknak a szlovákoknak is, akik nem olyan régen vettek birtokot a faluban. (Ide tartozik, hogy az utóbbi időben a Büttösön csaknem tízszeresére emelkedtek a telekárak). Litkán ott van még a kilátó, mint a település egyik látványossága. Egy biztos, minden abaúji községben találni három-négy olyan lokális célpontot, amit majd rögzíteni tudunk. Az applikáció jelenleg is rendelkezik ajánlott turisztikai útvonalakkal. Ezek a túrák azonban tematikusan szelik át az abaúji kistérséget.

Külön terepet kapnak a kastélyok, végig lehet kerekézni vagy gyalogolni a Kéktúra útvonalon. Van olyan túraajánló, ami a szálláshelyeket veszi sorra és természetesen a gasztronómiához köthető túra ajánlatokat is felvettünk. Ezeket akár az applikációban található térkép segítségével is végig lehet járni. Ami eddig nem volt, és az interjúk során megfogalmazódott, az a Dombtúrák turisztikai célpontok, ezek tehát kifejezetten a település szűkebb környezetéhez köthetők.

V. Arcképcsarnok - portrétár

Mindenki számítt, aki a településen él, mindenki hozzá tud tenni egy elemet a község múltjáról és jelenéről való gondolkodáshoz. Nem beszélve arról, hogy ezek a portrék olyan dokumentumként szerepelhetnek a település későbbi életében, amelyeket csak most lehet elkészíteni. Az applikáció alkalmas arra, hogy nem csupán szöveget, képet vagy videót rögzítsen, hanem hangfelvételeket is be tudunk illeszteni a tartalmak közé. A saját hangon dokumentált portrébeszélgetések hitelesebbek. A hang megőrzésé, dokumentálása településhez köthető emlékek sorában izgalmas lehet, a kutató számára támpontot ad a nyelvi struktúrák feltérképezéséhez, a nyelvi helyi sajátosságok elemzéséhez. A fejezet címében arcképcsarnokról beszéltem, abban való megjelenést így is tudom elképzelni. Együtt kell szerepelnie a szövegnek a portréfotónak és mindehhez hozzá kell rendelni a hangot is.

Amikor erről beszéltem az interjúk során a polgármesterekkel, akkor mindahányan fontosnak tartották a települési portrékat. Az emlékezet, kulturális emlékezet kutatók közül Norát is érdemes még citálni, hiszen a településen élők portréja, saját és települési emlékezet-szövege valójában kulturális emlékezhelyként is felfogható (PLÉH, 2019). „A modern emlékezet elsősorban archiválás emlékezet” – véli Nora, hozzátéve, hogy amiről beszél az a múlt egy darabjának jelölője (NORA, 2010). Lehet épület, fogalom, vagy intézmény, ebből következően az applikációt a múlt idézésének és rögzítésének intézményeként is tekinthetjük, benne a majdan készülő arcképcsarnokkal, a portréműhellyel.

Ezekben személyes beszélgetésekben természetesen artikulálódik majd a múlt egyfajta narratívája. Nem lehetetlen, hogy ugyanennek az emlékképnek egy másik olvasata is az app használói elé kerül, de hiszen éppen ebben a tanulmányban beszéltem arról, hogy az igazságkeresés egyik lehetősége, ha a szeleteket egymásra, egymás mellé tesszük annak érdekében, hogy majd a felhasználó, a médiafogyasztó döntse el, számára melyik verzió az elfogadhatóbb, melyik válik a múlt továbbvihető elemévé.

VI. Közösségi tér újratervezve

Nem kerülheti el az Abaúji Mutató applikáció, hogy funkcióiban kibővítve megújítsuk. Az appot a Miskolci Egyetem Creative Region (CR) kutatás projektje indukálta. Három alapvető célcsoportot fogalmaztunk meg, amikor a fejlesztés elkezdődött. Mindenek előtt, megjelenési teret szerettünk volna a kutatás eredményeinek. Az elképzelések szerint a kutatásból született közleményeket nem teljes terjedelmében, szó szerint tettük közé az appban, hanem azoknak rövidített, közérthetőbb változatát szerepeltettük, éppen azért, hogy többen kedvet kapjanak hozzá. Nyilvánvaló volt az app szerkesztésénél, hogy az Abaúji Régió polgárainak egy informatív adatbázist is létre kell hozni, annak érdekében, hogy közvetlen érdekük fűződjön az egyébként ingyenesen hozzáférhető app használatához.

Tudomásul kell venni, hogy az app nem lett annyira ismert, mint azt vártuk kezdetekben. Akikhez igazán eljutott a turisztikai célpontok iránt érdeklődő látogatók, nekik, ahogy korábban említettem tematikus túrákat ajánlottunk és

ezek mennyiségét bővítettük folyamatosan. Itt volt az ideje tehát az applikáció „ránccfelvarrásának”.

A tanulmányt féligstrukturált interjúkra alapoztam, amelyet 2022 tavaszán, nyárelőjén készítettem. Megállapítható, hogy funkciókkal kell bővíteni az appot, annak érdekében, hogy a virtuális tér valóban az abaúji régió egyik közösségi terévé alakuljon. Hírrovatot hoztunk létre, ami megkívánja a közvetlenebb kapcsolattartást az önkormányzatokkal de FB profilokat is becsatornázva több, közérdekű lokális információt tudunk elhelyezni az appban.

Az Abaúji Mutatónak emlékezhelyként kell működnie, hogy betöltse az egyéni és lokális identitást segítő – településmegtartó – szerepét. Rögzítés és dokumentálás, kreatív élményműhely kell legyen az applikáció, amelyet szívesen megnyitnak a helybeliek és azok is, akik turistaként vagy befektetőként keresik a virtuális térben az Abaúji Régiót, hogy aztán személyesen végig járják a térséget, begyűjtve a felkínált élménypontokat.

Irodalom

- ASSMANN, Jan (2013): *A kulturális emlékezet - Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Budapest: ATLANTISZ KÖNYVKIADÓ. p. 338. ISBN 9789639777309
- FARAGÓ László (2018): Fancsal település, Az Abaúji Mutató applikáció Fancsalról szóló fejezetében; A 2018. évi FKIP *Creative Region: társadalmi és kulturális innovációk a regionális gazdaságfejlesztés és felzárkózás szolgáltatásban tématerületen belül*; Miskolci Egyetem;
- JENEY László-VARGA Ágnes (2016): A felzárkóztatás eredményei és kudarcai az Encsi járásban; In: KSH Területi Statisztika, 2016, 56(2): 183–208; DOI: 10.15196/TS560205
- JÓKAI Mór (összes művei), (1904): *Életemből; Egy titkos drámaíró kínszenvedései; Siralmas történet egy levélben*. Budapest: RÉVAI TESTVÉREK KIADÓJA.
- NORA, Piere (2010): *Emlékezet és történelem között, Válogatott tanulmányok*. Budapest: NAPVILÁG KIADÓ. ISBN 9789639697539
- Platon: Theaitétosz. ford.: Kárpáty Csilla. In: *Platón összes művei II. kötet* (1984); Budapest: Európa Könyvkiadó, pp. 191-198, ps: 1017-1034; ISBN: 9630732378.
- PLÉH Csaba (2019): Két klasszikus konstruktív emlékezet mai relevanciája: Bartlett és Halbwachs. *Filozófiai Szemle* 2019/3; 63. szám p. 11-45.

SZABÓ-TÓTH Kinga (2020): Településmérés – helyi kurázssal, Bonarium Cultores Artium, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának kutatói almanachja, a *Szellem és Tudomány* folyóirat különszáma, 11. évfolyam; <https://www.uni-miskolc.hu/~btmtt/almanach/594-602.pdf>; ISSN 2062-204X;

Online források

<http://jeney.web.elte.hu/kompfpr1.pdf>;

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/jokai-jokai-mor-osszes-muvei-1/eletembol-37C73/egy-titkos-dramairo-kinszenvedesei-siralmas-tortenet-egy-levelben-38723/>

LACZKÓ Sándor (szerk.), 2017: *Lábjegyzetek Platónhoz 15. Az emlékezet*. Csíkszereda, STÁTUS KIADÓ. ISBN 978-615-5727-00-9 http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/11472/1/Platon_2017_3206910_u

Interjúk

Szalipszki Péter PhD, történész, a miskolci Hermann Ottó Múzeum munkatársa; a félig strukturált mélyinterjú időpontja: 2018. augusztus 31.

Kardos Edre, Litka polgármestere, a félig strukturált mélyinterjú időpontja: 2022. június 17.

Vaszily Szilárd, Kány polgármestere, a félig strukturált mélyinterjú időpontja: 2022. június 15.

Vaszily István Büttös polgármestere, a félig strukturált mélyinterjú időpontja: 2022. június 8.

Melléklet

Az Abaúji Mutató plakátja

FEDEZD FEL ABAÚJT
AZ ABAÚJI MUTATÓVAL

Szerzd meg
Google Play

TÉRKÉPEN A TELEPÜLÉSEK,
ELÉRHETŐSÉGEK,
GAZDASÁGI ADATOK,
TÚRÁK
GOMBNYOMÁSRA

Letölthető az
App Store-ból

Abaúji Mutató - egy app ami
mindig kéznél van

MISKOLCI
RÁDIÓ-TV
MISKOLC

Osváth Andrea

Projektek hatékony összekapcsolódása az abaúji régióban¹

Absztrakt

A Creative Region projekt első szakaszában vizsgált huszonöt település közül kilenc része volt az EFOP-3.1.2-16-2016-00001 azonosító számú, „A köznevelés módszertani megújítása a végzettség nélküli iskolaelhagyás csökkentése céljából” című projektnek is. Az értékmegőrzést, a hatékonyabb működés segítségét, a humán erőforrás támogatását mindkét projekt prioritizált célként fogalmazta meg. Tanulmányomban azt kívánom bemutatni, hogyan valósult meg mindez a települések oktatási intézményeiben, milyen speciális igények jelentkeztek a vizsgálatba bevont iskolákban és egy külső támogató rendszer hogyan tudta segíteni az intézmények vezetőit ill. tantestületét.

Kulcsfogalmak: hagyományos oktatás kontra KIP, az után-követés rendszere, vezetői tudatosság és fejlesztés, egyéni és csoportos coaching folyamatok az oktatásban

Abstract

Nine out of the twenty-five municipalities studied in the first phase of the Creative Region project were also part of the EFOP-3.1.2-16-2016-00001 project "Methodological innovation in public education to reduce early school leaving without qualifications". Both projects set as a priority objective the preservation of value, support for more efficient operation and support for human resources. In my study, I want to show how this was achieved in the educational institutions of the municipalities, what specific needs were identified in the schools studied and how an external support system could help the heads and staff of the institutions.

Keywords: traditional education versus KIP, the follow-up system, leadership awareness and development, individual and group coaching processes in education

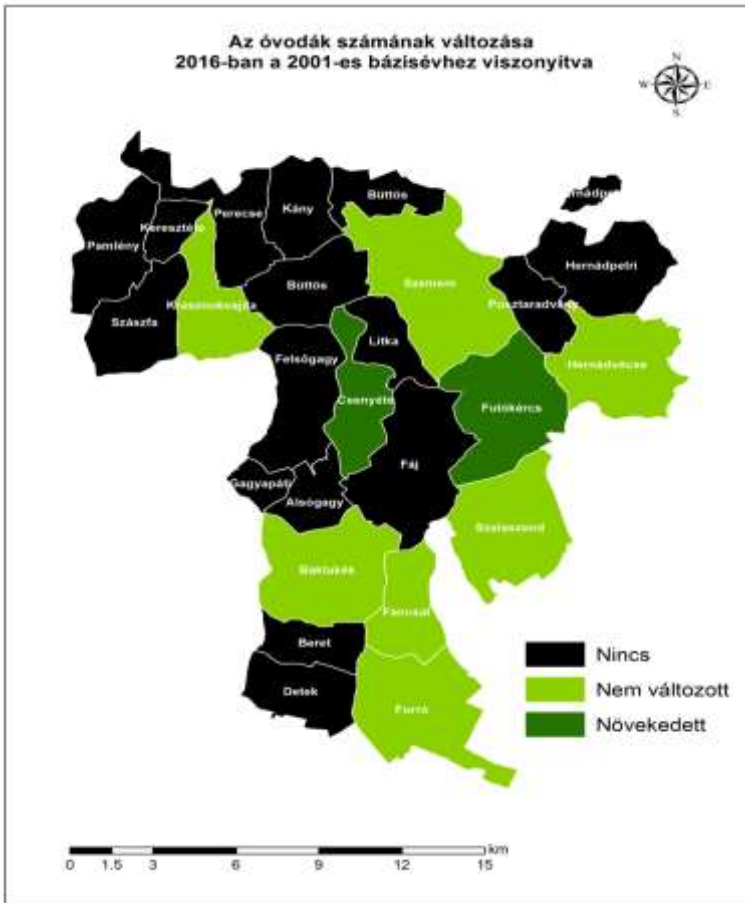
¹ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

I. Oktatási intézmények a CR településein

A Creative Region projekt első szakaszában vizsgált huszonöt településből összesen kilencben működik óvoda, létszámuk az elmúlt időszakban nem csökkent, a fulókércsi és a csenyétei némi növekedést is mutat. A fancsali intézmény az egyetlen, amelybe csak magyar gyerekek járnak, nincsenek roma származásúak.

Az iskolák helyzete is hasonló képet mutat: összesen kilenc településen működik iskola, a baktakéki jelentősen csökkent létszámmal, a fancsali, bereti és deteki intézmények megszűntek, valamely környező nagyobb település vette át az idejáró tanulókat. Ebben a tekintetben is kivételt képez Fancsal: *„Ott nincsenek cigánygyerekek, csak magyarok. Ezért a szülők nem Forróra hozzák őket iskolába, hanem Encsre, de sokan Miskolcra járnak. Nálunk csak HH-s és HHH-s tanulók vannak évek óta.”* – mondja a forrói általános iskola vezetője.²

² Interjú Nyitrai-né Janoczkó Máriával, a Forrói Gárdonyi Géza Általános iskola intézményvezetőjével. Az interjút 2022. szeptember 30-án készítettem.

1. sz. ábra: Az óvodák számának változása 2016-ban a 2001-es báziséhoz viszonyítva³
Forrás: Vadnai Péter József, 2018.

³ Az ME Creative Region I. projekt "Térképek, elemzések" kutatási anyaga

Az abaúji térség iskoláiban - mint sajnos az ország más területein is - a legnagyobb problémát a lemorzsolódás és ezzel összefüggésben a pedagógushiány jelenti az intézményekben. Ennek enyhítése érdekében indult 2016-ban az EFOP-3.1.2-16-2016-00001 azonosító számú, „A köznevelés módszertani megújítása a végzettség nélküli iskolaelhagyás csökkentése céljából” című projekt, hét egyetem közreműködésével. A Miskolci Egyetem hét akkreditált képzéséből,⁴ a Creative Region projekt vizsgált települései közül a baktakéki, a forrói, a szemerei és a szalaszendi általános iskolában és annak fulókércsi tagintézményében tartottunk a fenti projekt keretében képzéseket. A települések mindegyike a Komplex Instrukciós Programot (KIP) választotta intézményükben (ILLÉSNÉ, 2022). Ennek elsődleges oka az iskolák tanulóinak magas, gyakran 100%-os HH-s és HHH-s aránya.

⁴ A projekt keretében összesen hét akkreditált (hat saját és egy az Nyíregyházi Egyetemmel kötött megállapodás alapján átvett) képzést ajánlottunk a régióinkhoz tartozó intézményeknek:

- Komplex Instrukciós Program (KIP) (30 kontakt és online óra)
- Érzékenyítő tréning és Komplex Instrukciós Program (KIP) (60 kontakt óra)
- Kiegészítés megelőzés és stresszkezelés reflektív technikákkal (30 kontakt óra)
- Esély – Motiváció – Felzárkóztatás (30 kontakt és online óra)
- Roma társadalomismeret pedagógusképzés (90 kontakt óra)
- Együtt haladó (30 kontakt óra)
- *Lego-robot* program (30 kontakt óra, NYE-megállapodás alapján)

III. A KIP-képzésről

Az EFOP 3.1.2 projekt célja a végzettség nélküli iskolaelhagyásra vonatkozó célkitűzés megelőzésre fókuszál: a végzettség nélküli iskolaelhagyást, lemorzsolódást preventív módon próbálja megakadályozni, de legalábbis annak mértékét csökkenteni. Ennek eléréséhez egy befogadó-központú, nyitottságra ösztönző intézményi nevelés-oktatás pedagógiai módszertani eszköztár-fejlesztést, tanulást támogató módszerek kidolgozását, továbbfejlesztését irányozza elő. Az alapvető célkitűzések megvalósítása olyan komplex képzési portfólió és képzésrendszer kialakítását és megvalósítását igényli, amelynek fundamentuma, hogy a projektbe bevont köznevelési intézmények speciális problémáit, előzetesen felmért igényeiket, gyakorlatorientált módszerekkel igyekezzen feloldani.

Ennek megvalósításához természetesen aktív részvétel szükséges. A résztvevő a képzés sikeres elvégzésével képessé válik arra, hogy eredményesen szervezze a marginalizálódott helyzetben lévő gyerekek nevelését-oktatását, tudja alkalmazni a Komplex Instrukciós Programot a tudásban és szocializáltságban eltérő heterogén tanulói csoportokban, ahol a tanulók közötti tudásbeli különbség és kifejezőkészség nagyon széles spektrumban mozog. A felkészítő tréning célja, hogy a pedagógus kompetenssé váljon a tanulók kommunikációs készségei, szociális kompetenciái és általános megismerő (intellektuális) kompetenciái fejlesztésében és a státuszkezelésében (K. NAGY, 2015). A képzések sikere kézzelfogható volt: két település, a szalaszendi és a forrói általános iskola a pedagógiai programjába is beillesztette a KIP-módszert, ezzel biztosítva a frontális, hagyományos oktatási módszerek mellett ennek szerves, rendszeres tanórai alkalmazását az oktatási gyakorlatban. Erről tanúskodnak a trénerek képzés utáni reflexiói⁶ is:

„Az iskola jellege és a tanulók összetétele hasonló, mint az az iskola, melynek a vezetője vagyok. Úgy gondoltam, hogy a sok hasonlóság miatt tudtam a tantestületnek hasznos segítséget nyújtani, gyakorlati tanácsokat adni a képzés során. Az intézmény lemorzsolódással veszélyeztetett, a HHH-s tanulók aránya

⁶ Az idézetek a tréningek utáni tapasztalat-megosztás céljából rendezett workshopokon hangoztak el, ill. a tréneri reflexiók levelekből valók (2019)

nagyon magas, a pedagógusok érzik, hogy szükség van a változásra. Meggyőződésem, hogy a KIP módszer alkalmas a problémák kezelésére, minden iskolatípus számára hordoz értéket, és hasznosítható gyakorlatokat a mindennapi oktató-nevelő munkához.”(tréner)

„A tantestület elhivatottsága, az új módszerek iránti nyitottsága ismertek voltak előttem, és az is, hogy a kollégák nagy része ismeri és a gyakorlatban is kiválóan alkalmazza a KIP módszert. Mindezek ellenére a pedagógusok, a képzés elméletének feldolgozásában, a KIP módszer gyakorlati megvalósításában, a csoportmunkák és az érzékenyítő játékok során is egyaránt aktívan, érdeklődően vettek részt, illetve nagy segítségemre voltak az új, a módszert még nem ismerő kollégák bevezetésében. A szemléletes, élményszerű és életszerű szimulált tanórák alatt tevékenyen, aktívan vettek részt a közös munkában.” (tréner)

„A képzés során a képzési tematika tananyagán kívül intézményem és saját gyakorlati tapasztalataimat, a KIP-pel kapcsolatos élményeimet, sikereimet is sikerült megosztani. A képzésen a csoport minden tagja 100%-ban részt vett. A továbbképzés sikerességét a pozitív visszajelzéseken túl az is mutatja, hogy minden pedagógus határidőre elkészítette a képzés követelményének teljesítéséhez szükséges óravázlatot.” (tréner)

IV. Az után-követéses rendszer folyamata és eredményei

A KIP-módszer helyi tantervbe való beillesztésével a fenti két iskola lehetőséget kapott arra, hogy részt vegyen az EFOP 3.1.2 projektben a Miskolci Egyetem portfóliójában kidolgozott úgynevezett után-követéses rendszerben is. Ennek lényege, hogy annak a tizenöt iskolának, akik a forróihoz és szalaszendihez hasonlóan elköteleződtek a KIP-módszer alkalmazása mellett, e folyamat hosszú távú támogatása céljából felajánlottuk az intézményvezetőknek az egyéni coaching lehetőségét ill. a pedagógusok számára a csoportos coachingon való részvételt. A rendszer kidolgozásával az volt a célunk, hogy a fenti módszer alkalmazása kapcsán felmerülő nehézségeket, a tanárok esetleges ellenállását hatékonyabban tudják kezelni a vezetők, ill. lehetősége legyen a tantestületnek arra, hogy a csoport-egyén, egyén-egyén között felmerült konfliktusokat felszínre hozzák, ezek megoldásra találjanak.

Alapvetően a legtöbb coaching folyamat célkitűzései között szerepel a teljesítmény javítása közvetett vagy közvetlen célként. Ehhez kapcsolódóan számtalan módszer használható, a leghatékonyabbnak azonban a kognitív-behavior és megoldás-orientált megközelítés bizonyult. Az utánkövetés rendszerében közös munkánk fókuszában ezért a munkakörökhöz és feladatokhoz kapcsolódó kulcskompetenciák álltak.

Az után-követés legfontosabb részei a következők voltak:

- a vezetők (intézményvezető és helyettesei) részére egyéni coaching,
- a tantestület számára csoportos (5-8 fős, változó résztvevőkkel) coaching biztosítása.

Ezen túl azt terveztük, hogy a tantestület számára workshop lehetőséget biztosítunk, melynek keretében resztoratív modelleket ismerhetnek meg, esetmegbeszéléseket tartunk pszichológus és/vagy coach vezetésével. Ezt azért tartottuk fontosnak, mert a resztoratív eljárások (modellek) bevezetése a napi iskolai gyakorlatban elősegíti, hogy a résztvevők közösségként kezdjenek viselkedni. Olyan attitűd és szemlélet alakulhat ki, amely a saját, és a környezet iránti felelősségérzet fejlődését eredményezheti. Amikor egy egész osztály vagy csoport alkalmazza a jóvátételi gyakorlatokat, az egyéni kapcsolatok fejlődése és hangsúlyozása halmozottan segíti a közösség élményének átélését, szembesítő, resztoratív mediáció és konferenciamodellek ill. transzformatív modellek alkalmazásával. A fenti folyamat kialakításakor még nem gondolhattunk arra, hogy milyen nehezítő körülményként lesz jelen a mindennapjainkban a pandémia.

A Covid 19 járvány első hulláma számos problémát vetett fel az intézményekben (OSVÁTH-PAPP Z., 2020): a tanulókkal és szülőkkel való kapcsolattartásból adódó nehézségeket, az eszközellátottság és digitális kompetenciák hiányosságaira való rávilágítást, a korlátozott vagy teljesen hiányzó órátartásból adódó oktatási problémákat, az interakciók teljes hiányát, a közösségbe tartozás tudatának elvesztését, de legalábbis megingását, az online órákról való hiányzás következménynélküliségét, házi feladatok ellenőrzésének nehézségeit, a nevelőmunka teljes hiátusát. A tanórák elmaradása vagy az online órák rövid - jellemzően harminc perces - időtartama előre vetítette az ősszel induló tanév fegyelmezési gondjait, az iskolába (újra)szoktatás nehézségeit is.

A 2020 márciusában kezdődő, hosszú hónapokig tartó elszigeteltség után a szeptemberi újrakezdést jellemzően a tanulók is várták: a közösséghez tartozás élményének megélése, a tanórák megszokott rend szerinti menete némileg enyhített a fenti problémákon a tanév elkezdésekor.

Azonban a járvány nem ért véget, folyton jelen volt, jelen van az iskolákban: „A gyerekeket nem tesztelik otthon, hol van nekik erre figyelmük, ezért jön-megy a vírus közöttük és a tantestületben is. Állandó tanárhiánnyal küszködünk.”⁷

V. Után-követés a gyakorlatban

A vírusjárvány második hulláma alatt, 2020 végén kezdtük el az intézményvezetői coaching folyamatokat. Az abaúji térség két iskolája, a szalaszendi és a forrói kérte a tantestület vezetői részére felajánlott támogató lehetőséget. Abban állapodtunk meg, hogy személyes találkozásra csak akkor kerül sor, ha az intézményvezetők arra alkalmasnak látják a pandémia miatt kialakult helyzetet az iskolában és a településen egyaránt. Addig telefonon, alkalmanként zoom.us rendszeren keresztül tartottuk a kapcsolatot.

A coaching folyamatában arra törekedtünk, hogy egyrészt támogató, megoldás-orientált módon segítsük a vezetőket, de figyelmet kapjon a szakmai hatékonyságuk fejlődése is. Ennek előfeltétele, hogy képesek legyenek viselkedésmódjukat, gondolkodásmódjukat és attitűdjeiket módosítani, ha erre szükség van. Mindnyájan más módon tanulunk és változunk, ezért fontos, hogy a coaching során személyre szabott stratégiát és megvalósítási tervet dolgozzunk ki. Ennek egyik legfontosabb kiindulási eleme a SWOT-analízis, amely sokat segíthet a coaching téma meghatározásában, a célkitűzések megfogalmazásában. A rövid-és hosszú távú célok megjelölése, és az ezekhez rendelt akcióterv kidolgozása, a know-how eszközrendszerének összegyűjtése a vezetői coachingok első alkalmainak fundamentuma volt.

⁷ Interjú Nyitrainé Janoczkó Máriával, a Forrói Gárdonyi Géza Általános iskola intézményvezetőjével. Az interjút 2022. szeptember 30-án készítettem.

A legfontosabb témák és célok a következők voltak az érintett iskolákban:

- vezetői feladatok ellátása és a tanítás, helyettesítés összeegyeztetésének nehézségei, a balance állapot kialakításának és fenntartásának módszerei,
- belső feszültség, konfliktusok a tantestületben,
- a pedagógushiány kérdésköre: a lehetőségek feltérképezése, a nyugdíjasok visszafoglalkoztatásának módja, a saját és a szomszédos településeken tanító, nyugdíjba vonuló pedagógusok számbavétele,
- a helyettesítések megoldásának kérdésköre,
- ünnepekre, ünnepségekre való felkészülés, összefoglaló beszédek témakörei,
- a tanévzárással, ill. a tanévkezdéssel kapcsolatban felmerült problémák kezelési módjai,
- súlyos fegyelmezési gondok a tanulók körében, kezelésük,⁸
- az intézményekben egyre inkább nevelés és nem oktatás folyik, az ebből adódó problémák lehetséges kezelése.

A szalaszendi intézmény csoportos coaching alkalomra is igényt formált és mivel a teljes tantestület jelen volt, a workshop elemeivel kombinált alkalmat tartottunk. A csoportos coaching célja egyrészt a tantestület csoportdinamikai folyamatainak megerősítése, a hivatástudat erősítése, az egyéni- és csoport szintű bátorítás, a motiváltság tudatos szintre emelése és a tantestületben jelentkező konfliktusok, a létszám-hiányból adódó problémák feltárása és megoldási javaslatok összegyűjtése volt. A csoportfeladatok mindegyike a fenti célokat szolgálta és az aktivitást, jó hangulatot és a visszajelzéseket együttesen figyelembe véve, elégedettséggel zárult az alkalom.

⁸ Forrón és Szalaszenden is egyre nagyobb mértékben jelent megélhetési lehetőséget a nevelőszülői hálózatba való bekapcsolódás. Ennek következményeként az elmúlt években nőtt az iskolák tanulói létszáma, és ezzel együtt megnövekedtek a fegyelmezési gondok is. *„A település népességi adatai a nevelésbe vett gyerekek számával nő, és ezért egyre több gyerek jár hozzánk. Sajnos sok fegyelmezési gondal küzdenek a pedagógusaim.”* (Interjú Nyitrai Máriaival, a Forrói Gárdonyi Géza Általános iskola intézményvezetőjével.)

A szalaszendi iskola fulókércsi tagintézményében ugyanez jelent gondot: *„Egyre több a nevelőszülő Fulókércsen, sokszor alkalmatlanok erre, de kivesznek gyerekeket. A tagintézményben összevont első-második és harmadik-negyedik osztály van, de nem bírják ellátni a feladatukat ennyi gyerekkel az ottani pedagógusok, így hozzánk, Szalaszendre is átjárnak alsó tagozatba Fulókércsről.”* (Interjú Baratiné Váradi Szilvia a Szalaszendi Körzeti Általános Iskola intézményvezetőjével. Az interjút 2022. szeptember 30-án készítettem.)

VI. Összegzés

Az egy évig tartó folyamat természetesen számos aktuális, ad hoc jellegű témát is magába foglalt, de a fő irányokra, célokra való fókuszálás mindvégig jelen volt az alkalmakon. A vezetői visszajelzések, az idő előre haladtával egyre inkább elmélyülő bizalom, a humor jelenléte, a fejlődésre, a hatékonyság növelésére, a belső erőforrások feltárására, a problémák megoldására való összpontosítás együttesen hozott átmeneti vagy végleges sikereket a folyamatban és ezzel együtt a személyes vezetői munkában egyaránt.

Ezen eredmények kapcsán arra a konklúzióra juthatunk, hogy az abaúji régióban megvalósuló két projekt egy lehetséges kapcsolódási pontja az az innováció, amely az értékek megőrzésére összpontosít, legyen az gazdasági, kulturális, társadalmi, oktatási vagy humán jellegű. Innováció, amelyben az értékutatás- és megőrzés, ill. a külső támogató rendszer beépítése a régió iskoláinak (szélesebb spektrumban a települések intézményeinek) életébe, új perspektívát nyithat a résztvevőknek: a települések helyzetének javítása, a hatékonyabb működés- és együttműködés, a jógyakorlatok megismertetése, használata és gyakorlati tapasztalatcseréje terén egyaránt.

Irodalom

- Dr. ILLÉSNÉ Dr. KOVÁCS Mária (2022): *A társadalmi innováció a társadalmi fenntarthatóság szolgálatában. Az abaúji kistérségben megvalósított Creative Region projekt eredményei.* In: megjelenés alatt
- K. NAGY Emese (2015): *Képzői Kézikönyv a Komplex Instrukciós Program (KIP) mint tanulói státuszkezelő eljárás továbbképzéshez.* Miskolc: MISKOLCI EGYETEMI KIADÓ. p. 314. ISBN 978 615 5216 88 6
- OSVÁTH Andrea - PAPP Z. Attila (2020): Digitális fordulat az oktatásban? A digitális távoktatás tapasztalatai, lehetséges következményei. *Szellem és tudomány.* 2020/11 (2): pp. 179-204. ISSN 2062-204X https://matarka.hu/koz/ISSN_2062-204X/11_evf_2_sz_2020/ISSN_2062-204X_11_evf_2_sz_2020_179-204.pdf

Interjúk

Interjú Nyitrainé Janoczkó Máriával, a Forrói Gárdonyi Géza Általános iskola intézményvezetőjével. (Az interjút 2022. szeptember 30-án felvette Osváth Andrea)

Interjú Baratiné Váradi Szilvia a Szalaszendi Körzeti Általános Iskola intézményvezetőjével. (Az interjút 2022. szeptember 30-án felvette Osváth Andrea)

Gyukits György

Lakhatási anomáliák elslumosodó borsodi falvakban¹

Absztrakt

A tanulmányban arra a kérdésre keressük a választ, milyen megoldási lehetőségek vannak a borsodi térség elslumosodó településein a lakhatási problémák megoldására. A kutatást kvalitatív módszerrel végeztük. A térségben extrém körülmények uralkodnak a szegénység nagysága és mélysége tekintetében, melyekhez a szociális szférának alkalmazkodni kell. A tanulmányban a tereptapasztalatok alapján bemutatjuk, hogy milyen anomáliákat eredményezhet a szociálpolitikai beavatkozás a lakhatás területén. Paradox módon a rendkívül olcsó ingatlanárak miatt a szociálpolitikai megoldások mellett a piacnak is szerepe lehet a lakhatási körülmények javításának tekintetében.

Kulcsszavak: slum, lakhatás, szociálpolitika

Abstract

In this study we want to find the answer for the question of what possible solutions are there to solve the accommodation problems of the slum settlements in the Borsod region. The research was carried out by qualitative method. Considering the extent of poverty, there are extreme circumstances in the region, and the social sphere must adapt to these. Based on the experiences gained on site, we are going to demonstrate what kind of anomalies the intervention of social policy may bring about related to accommodation. Paradoxically, due to the extremely low real estate prices, the market may also play a role in improving the accommodation circumstances, beside the actual methods of social policy.

Keywords: slum, accommodation, social policy

¹ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

I. Bevezetés

Borsodban, ami leginkább szembeötlő az a szegénység mérete és mélysége, és mindez egyszerre. Másutt is lehet mélyszegénységet látni, még Budapesten is, például egyik régi kutatási terepemen a Hős utcában. Meg merem kockáztatni, hogy a Hős utcai telep „fénykorában” felvette a versenyt a hírhedt ózdi Hétesessel. De Ózdon járva, mégis ami elképesztő, az az elslumosodás mérete. Tulajdonképpen az egész város egy nagy slum, kiegészítve néhány helyi mércével mérve jómódú gettóval.

Ugyanez igaz a vidékre is. Pest megyében is vannak elslumosodó területek, mint például a dorogi térség, de az északi régió, benne Borsoddal tulajdonképpen egy nagy elslumosodó térség (VIRÁG, 2006), itt-ott egy-egy településsel, melyet ez a folyamat eddig elkerült. Ez teszi Borsodot extrémisztánná² (MÉRŐ, 2017).

Az extrémisztán kifejezést nem a Mérő által kifejtett gazdasági matematikai értelemben, hanem a szociális szférára vonatkoztatott analógiaként használom. A borsodi szegénység, mind méreteiben és mélységében, ugyan világviszonylatban eltölpül az indiai, afrikai, dél-amerikaihoz képest. Gondoljunk csak bele az indiai tizenötmilliós Mumbaj hírhedt nyomornegyedében Dharaviban (DHARAVI, 2022) közel egymillió ember él, finoman fogalmazva elképesztő nyomorban. Lakhatás tekintetében az itt készült filmek, - tehát nem személyes tereptapasztalat - alapján mégis az szűrhető le, hogy a lakáskörülmények nem látszanak rosszabbnak az ózdi Hétes telepénél, a budapesti Hős utcánál vagy a miskolci Számozott utcáknál: ugyanúgy hat-nyolc-tíz ember lakik egy szobában, vagy valami szobakonyhás lukban, áram többnyire van, de a vizet lehet, hogy az utcai közkútról hordani kell.

² Az eredeti extrémisztán kontra normalisztán koncepció részletes kifejtése helyett Mérő egyik példájával világítom meg. A tőzsde úgymond 'normális' működése során vannak tankönyvekben tanítható szabályok, melyek extrém körülmények között nem érvényesek. A példában végül is annak a befektetőnek lett igaza, aki a világgazdaság összeomlására spekulált. Kezdetben óriásiak voltak a veszteségei, amíg fel nem virradt 2001. szeptember 11-e, amikor hatalmas nyereségre tett szert. Mérőnek van még egy fontos megjegyzése számunkra, extrémisztánban a tankönyvek igazságai vajmi keveset érnek, sokkal nagyobb a szerepe a kreativitásnak, és a kialakult helyzethez való alkalmazkodásnak.

De ha a mai Európai Uniót nézzük, a magyarországi északi régió a dél-szlovák területtel együtt dobogós helyet foglal el az elmaradottság tekintetében (WIDUTO, 2018). Tehát, ebből a perspektívából, a borsodi szegénység mérete, és mélysége az, amitől extrémisztánná válik e térség, míg indiai mércével mérve egyáltalán nem az. Ez normalisztán és extermisztán, azaz a szegénység mértékének és mélységének viszonylagosságára hívja fel a figyelmet.

Ha a szociálpolitika horizontjáról tekintünk e régióra, akkor jó, ha szemünk előtt tartjuk, ez a gazdag nyugat, még inkább ezen belül is, a leggazdagabb skandináv térség paradigmáján alapszik, és kérdés a borsodi extrémisztánban mennyire használhatóak e szociálpolitikai elvek és megoldások (ZOMBORI, 1999). Ennek számunkra legfontosabb elve a társadalmi integrációé. Beszélhetünk társadalmi integrációról egyáltalán, egy olyan zsáktelepülés estében, mint Csenyéte, ami mára már egy szín tiszta etnikai gettó (LADÁNYI – SZELÉNYI, 1998). Mit tehet a szociálpolitika ezeken a településeken a lakhatás terén? - ez az a kérdés, amire a választ keressük ebben az írásban.

Mielőtt rátérnék a vidéki településekre pár mondatot kell ejteni a térség városi településeiről, annál is inkább, mert az elslumosodó vidék és a városi nyomornegyedek között nagyfokú vándorlás tapasztalható. A vándorlás a rendszerváltást követő munkanélküliség, és ennek következtében fellépő ellehetetlenülés miatt ekkor volt a legintenzívebb (SZABÓ-TÓTH, 2021). A főirány a még mindig jobb megélhetést biztosító városok voltak, de ezzel ellentétes tendenciákra is volt példa. A néhai Dzsumbujból ismert egyik interjúalanyommal Sajószentpéteren találkoztam és kérdésemre, hogy miért jött haza, így felelt, „*a Dzsumbuj nem jó a gyerekeknek a drog miatt.*”

A városok önkormányzatának horizontjáról úgy vetődik fel a kérdés, hogy mihez kezdjen a leamortizálódó városrészeivel, melyek korábban a kialakult helyzethez képest többnyire viszonylag konszolidált munkástelepek voltak: a felújítani vagy felszámolni dilemmája ez (GYUKITS, 2012). Erre talán legjobb példa Budapest három hírhedt nyomortelepe: mind a háromban 28 m²-es szobakonyhás lakások voltak, melyek az 1930-s években épültek (UMBRAI, 2008) és a rendszerváltás előtt még élhetőek voltak (AMBRUS, 1988). A Dzsumbujt és Kis-Dzsumbujt felszámolják, a Hős utca változatlan, bár némi felújítás elkezdődik, végül a Bihari telepet felújítják az ezredfordulón.

De az elmúlt három évtized távlatából az látszik, hogy egyik sem kerülheti el a pusztulást. Az egész folyamat rendkívül sok szociálpolitikai dilemmát vet fel, melynek kulcskérdése: mi legyen az ott lakókkal (GANS, 1973)? Egyik fő szempont, hogy jogosan laknak-e itt, fizetik-e a lakbért, vannak-e közüzemi tartozásaik? A másik fő szempont a szociális helyzet. Például Sajószentpéterről felköltöző illegális beköltöző anya öt gyerekekkel, mi legyen vele? A harmadik, fentieket figyelembe véve, hová költöztessék a lakókat? A Dzsumbuj felszámolásából kiderült, hogy úgymond a legzűrösebb lakókat a IX. kerületi önkormányzat, egy nálánál szegényebb önkormányzat, a csepeli önkormányzat területén vásárolt ingatlanokba költöztette, ebből egyébként hatalmas konfliktus lett, melynek a sajtóban is volt visszhangja. A még úgymond vállalhatókat - például nem kábítószerfüggők - először a Dzsumbujtól pár száz méterre lévő Kis-Dzsumbujba, majd amikor ezt is felszámolták, a kerület egyéb leamortizált épületeiben kínáltak fel számukra lakást, mint amilyen a Mester utca. A kiköltöztetett lakókkal készült interjúkból (GYUKITS, 2012) az derült ki hogy az önkormányzatok eljárása az ő szempontjukból maga az igazságtalanság: ki, mit, miért, hogyan kap, vagy nem kap. Ennek egyik legtanulságosabb eleme, hogy most a Hős utcában egy-két kábítószerfüggő kivételével azok maradtak csak, akik megvásárolták az eredetileg önkormányzati lakásukat, és most nem hajlandóak elfogadni az önkormányzat által felkínált 4-5 milliót, mert ennyiért Budapesten sehol nem kapnak lakást, vidékre meg nem akarnak menni. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ők a legambiciózusabbak, a legtakarékosabbak, és végül rajtuk csattan az ostor.

Meg kell említeni a szociális szakma képviselőinek az álláspontját is, akik a legkiválóbbjai voltak e hivatásnak, és csak a legnagyobb elismeréssel tudok szólni helytállásukról e földi pokolban. A Dzsumbuj-Help vezetői azon az állásponton voltak, hogy fel kell számolni a telepét (KECSKÉS, 2007). A folyósokon októberben meztláb lófráló gyerekekre visszaemlékezve azt mondom igazuk volt. De én másképp láttam (GYUKITS, 2012), egy olyan nagyvárosban, mint Budapest, ahol ezrek alszanak a parkokban, és villamos megállóknál, a hajléktalanszálló pedig egy tömegszállás volt akkoriban, talán némi kreativitással lehetett volna valamit kezdeni ezekkel a szobakonyhás lukakkal. De ez már a múlté.

Miskolc a tekintetben hasonlít Pestre, hogy a nyomornegyedek felszámolása itt is előre haladott állapotban van: a Szondy, az Üveggyári telep, a Békeszálló, a Számozott utcák, Tetemvár vagy megszűnt, vagy felszámolás alatt áll. A különbség az, hogy Budapest elnyelte a nyomornegyedek lakóit, míg Miskolcon egy nagy gettó kialakulásának lehetünk szemtanúi, Lyukóénak. Ez minden bizonnyal a méretekkel is összefüggésben áll, Miskolcon sokkal nagyobb arányú ez a népesség, egyszerűen nem tudja elnyelni a város. Az egy város - egy nagy slum, is komoly dilemmákat vet fel. Kezdve azon, hogy Lyukó egy hétvégi házas övezet. Akiknek Lyukóban ingatlanjuk volt, vagy van, mert a slumosodás miatt, már nem tudták eladni, az értékük lenullázódott. Az itt kialakuló nyomornegyed távol a városi infrastruktúrától, - nincs bolt, de a szociális ellátást is ki kell építeni, úgymint orvosi rendelő, patika, iskola, óvoda családsegítő, stb. De ha ez egyszer kiépül, akkor a Lyukóban megjelenő mélyszegény népesség szociális ellátására jobban lehetne koncentrálni. Természetesen ez szembe megy az integráció koncepciójával, de tapasztalataim alapján a budapesti telepfelszámolások sem a társadalmi befogadás irányába mutattak, az ott élő emberek útjai sokkal inkább a már meglévő pesti szegény enklávékba vezettek.

Az elslumosodó térség falvaiban a lakhatási anomáliák nagyon eltérnek a városi helyzettől, annak ellenére tünetei azonosak, úgymint zsúfoltság, infrastruktúra hiánya, épületek amortizációja. Van azonban egy közös pont a kérdés etnicizáltsága, ugyanis mind városon, mind vidéken a roma népességet érinti elsősorban.

Végül, a téma részletes tárgyalása előtt a bevezető zárásaképpen még egy utolsó megjegyzés, a vizsgált falvak nagymértékben különbözőek, és ez nem csak a roma népesség arányában meglévő különbségekkel magyarázható. Bár ez is egy fontos szempont, ugyanis nem mindegy, hogy a falu végén a hetvenes években épült cs. lakássor van, ami fokozatosan amortizálódik le, erre példa Berente vagy a teljes falu úgymond elcigányosodott, mint Csenyété (LADÁNYI-SZELÉNYI, 1998). A falvak közötti különbségek valójában sokkal korábbi gyökereik, melyre már Szabó Zoltán (1986) klasszikus művében *A cifra nyomorúságban* felhívja a figyelmet: „*Ugyanez a két szélsőség, mely az egyes falvak nagysága közti különbségben mutatkozik, megmutatkozik mindenben. Az egyes szomszédos falvak jellege közötti különbségek néhol óriásiak. A rengeteg kicsi települőhelyen élő nép körülbelül ugyanolyan*

különböző jellemben, életformában, amilyen változatos a táj, mely befogadja őket. ... Talán csak egyben egyeznek az egyes vidékek, melyeknek mélyében, mint kagylóban a gyöngy bújik meg a falu: a szegénységben, mely ha okaiban mindenütt másmilyen is, megjelenésében mindenütt ugyanaz. Mert ez a szegénység csakúgy hozzátartozik a tájhoz, mint a szépség.”(SZABÓ, 1986)

II. Módszer

A kutatás kvalitatív módszerrel készült, és nyolc településen folyt. A települések nevét nem közöljük, ugyanis egyes interjúalanyok, mint például a cigány önkormányzat képviselője vagy a polgármester, ezáltal könnyen beazonosíthatóvá válnának, és ennél fogva az anonimitás elve sérülne. A települések kiválasztása során, a minél árnyaltabb kép kialakítása érdekében, törekedtünk arra, hogy eltérőek legyenek, mind tájegységi, demográfia, gazdasági és szociális szempontból egyaránt.

Ötven, félig strukturált interjú készült. Fentiekhez hasonlóan az interjúalanyok kiválasztása során is fontos szempont volt, hogy elsősorban lakhatási és szociális, de gazdasági szempontból is különbözőek legyenek. Voltak olyan interjúalanyok, akik nem engedték, hogy hangfelvétel készüljön, ebben az esetben még aznap írásos feljegyzés készült a beszélgetésről.

Az interjúzás során igyekeztünk az interjúalany kifejezéseit használni (GRÉCZI, 2018). Például a településfejlesztési programot gyakran szegregációnak hívták, ezért ez utóbbi kifejezést alkalmaztuk, ez néha zavaró, ezért az interjúrészletekben az eredeti szót zárójelben odaírtuk. Volt olyan település, ahol a roma önkormányzat tagja volt segítségünkre az interjúzás menetének lebonyolításában, és gyakran ő is közbeszólt, ezeket a megjegyzéseket is szerepeltetjük, de zárójelben odaírjuk, hogy cigány önkormányzat.

III. Eredmények

A kutatásba bevont falvak, tehát szándékainknak megfelelően, nagyon különbözőek voltak, de közös volt e településeken az ingatlanok elértéktelenedése. Jellemző, hogy az egyik legnagyobb ingatlan hirdetési portálon, az ingatlan.com-on, volt olyan település ahol nem szerepelt eladó ingatlan, úgy hogy helyben több házra is ki volt írva, hogy eladó. A leginkább leamortizálódott falvakban viszont már ki sem írták, ennek ellenére a terepmunka során derült ki, hogy azért van forgalom. Ez utóbbiakban már bármily hihetetlen, de pár százezer forintért lehet házat venni, míg a legjobb helyzetűben a maximális ár öt-hat millió. A különbség a falvak között így akár húszszoros is lehet, ez nagy, de ha az árakat a budapestiekhez viszonyítjuk, akkor már más a helyzet. Láthattuk, hogy a Hős utcában kínál fel az önkormányzat öt milliót, amiért az interjúalany szerint Budapesten nem lehet kapni semmit, és egy átlagos kétszobás lakás olyan harminc milliónál kezdődik, de akár százmillióig is elmehet. A luxus villák viszont már milliárdos tételek, ilyenek egyébként Borsodban nincsenek is talán. Borsodban, tehát kisebbek az egyenlőtlenségek az ingatlanok tekintetében Budapesthez képest, továbbá olcsóbbak a legmagasabb, valamint a legalacsonyabb kategória tekintetében is. Számunkra a továbbiakban ez utóbbi lesz igazán lényeges, mivel az ingatlanárak így, véleményem szerint, a régió elsumosodásának egyik legjobb indikátorai. A piac tulajdonképpen beárazza még a jobb helyzetű települések esetében is az elsumosodást, illetve ennek kockázatát. Ez a folyamat tovább növeli a térség elszegényedését, mivel Magyarországon (SZELÉNYI, 2015) az ingatlan a családoknál az egyik vagy talán a legnagyobb vagyonképző tényező.

Aki tudott elmenekülni, ennek mementói az üresen álló házak, ahová gyakran illegális lakásfoglalók költöztek, így még inkább erősítve ezzel az elsumosodást, ami az ingatlanok további elértéktelenedését vonta maga után. Az illegális beköltözés folyamatát aztán a települések próbálták megakadályozni, például oly módon, hogy az önkormányzat felvásárolta ezeket, utána lezárta, hogy senki ne vehesse birtokba, vagy egyszerűen lebontatta. Ráadásul a probléma egyszerre etnicizált és generációs, értve ez alatt, hogy az egyik helyről a másikra költözők tipikusan fiatal romák, illetve

CREATIVE REGION

fiatal roma családok. A fentiekkel párhuzamosan zajlik ingatlan adás-vétel is az elslumosodó falvakban, illetve ilyen településrészekben, melyek nagyon zavaros történetek, ezt illusztrálja az alábbi idézet:

„Régi polgármesternek a nevéen volt?

-A fia nevéen.

-Ezért fizetnek valamit?

-Nem, hát a villanyszámla...

-Akkor szívességi (lakáshasználat)?

-Hát nem szívességi. Hát ez a lakás hétszázézerért lett vásárolva. Ezt anno a polgármester megvette nekünk. Ötszázézeret ő kifizetett a tulajnak, akié volt, a kétszázézeret akkor kellett volna nekünk odaadni, át is akartuk volna íratni.

-Mondjad, hogy kifizették! (roma önkormányzat)

-Hát persze szerződés-papírunk van róla, hát ezt tudja ő is, akinek a nevéen van, azt mondták bármikor át akarjuk íratni az összeget.”

Tipikus, hogy az adásvételek, csak egy kockás papíron köttetnek, és ezeken többnyire csak az átadott összeg szerepel –legalábbis a megkérdezettek ezt állítják– így a földhivatalnál a tulajdoni lapon bejegyzés nem történik az ügyletről:

„-Ez a ház a maguké?

-Már igen.

-Megvették ilyen papíron?

-Igen, még nincs a nevünkön ... volt egy magyar (polgármester 1990-2010 között), annak a fiától vettük.

-Mennyiért?

-Négyszáz (ezer). Nincs kifizetve teljesen még.

-Mennyi van még?

-Csak a víz meg a villany van a mi nevünkön.”

Nem elhanyagolható tény, hogy egy korábbi polgármester, illetve annak fia, többször is előfordul, mint tulajdonos. Ha a település ingatlanai egy kézbe kerülnek, és ez kiegészül az uzorával, már pedig az alábbi interjúrészlet ezt állítja, akkor nagy a baj, különösen, ha ez a család a helyi hatalmat is kisajátítja:

„-Megmondom az őszintét, van itt egy uzsorás család, aki tönkretette a falut, tönkretette a cigányságot. Kettő is, mert ugye annyira hagyta, hogy eladósodjanak.”

Tapasztalataim szerint a rendszerváltás idején ez még nem volt így, vagy csak a körvonalai bontakoztak ki, mára azonban elterjedt, ugyanis más településeken végzett kutatásaim során is lépten-nyomon ebbe a jelenségbe botlok. A szociális szféra számára mondanom se kell, ez egy rendkívül nagy kihívást jelent.

Tíz évig volt, a fent már említett, budapesti „Dzsumbujnak” nevezett nyomortelep kutatási terepem. A területen lévő szervezett bűnözői csoportok, melyek droggal és prostitúcióval foglalkoztak, és rendkívüli gyanakvással figyelték a szociális szféra tevékenységét, ebből nagyon súlyos konfliktus is adódott, ennek eredményeként az a „megoldás” született, hogy területen dolgozó szociális szervezetek addig nem lépnek fel ellenük, amíg kiskorúakat nem veszélyeztetnek. Ez is egy „megoldás”. Én itt, és most nem tudom a „megoldást”, csak arra hívom fel a figyelmet, hogy valamilyen formában a kérdést tematizálni kell (SZABÓ-TÓTH, 2020), és valamilyen stratégiát ezzel kapcsolatban ki kellene alakítani – esetleg legjobb lenne a térségben tevékenykedő többi szociális ellátó intézménnyel, és civilekkel közösen állást foglalni.

Most térjünk még vissza a tulajdonviszonyok kaotikus voltára, és ennek további súlyos következményeire:

„Hogy lehet közmunkás a másik településen? Miért nem tudtak ide bejelentkezni?

-Ameddig nincs a ház a nevünkön.

-Addig nem engedi a tulaj, hogy ide bejelentkezzenek?

- Addig nem.

...

-Kétfelé, mert én A-ba a gyerekekkel, az ember meg B-be. ...

-Ezt fizetgették (a ház vételárát)?

-Igen, minden hónapba harmincezer.”

Tipikus történetek, pár százezerért megveszik a házat, de nem fizetik –nem tudják fizetni- a részleteket és ezért nem kerül a nevükre. Az eladó joggal számíthat arra, hogy a vevő „bedől”, és így valójában egy sajátos albérletet üzemeltet. A fentiek alapján látható, hogy az elslumosodó falvakban a lakhatás annak ellenére, hogy a lakóhelyek üresen állnak, vagy nagyon olcsón megvásárolhatók mégis igen súlyos probléma lehet, és még arról nem is beszéltünk, hogy azok, akik valahol laknak, milyenek a körülmények:

-„Még ez sincs, villanyunk, - ezt is levágták.

-Akkor most lopják?

-Hát nem lopjuk, hanem kölcsönt adják.

-Kik?

-A testvérem. ... ”

Szintén tipikus, hogy az egyéb közüzemeket sem tudják fizetni, illetve a közüzemi tartozások megállíthatatlan adósságlavinát indítanak. *Természetesen* az egyéb lakhatási feltételek is elképesztőek, így a fenti ház esetében beázik a tető, vizesek a falak stb.

Fontos felhívni a figyelmet egy ezzel kapcsolatos nagyon lényeges dilemmára, mégpedig arra, hogy a lakáskörülmények miatt el kell-e venni a gyermeket? Ezt példázza az alábbi eset, melyet nem engedtek magnóra felvenni: sok borzalmas lakás körülményt láttam már, de ez volt az egyik legszörnyebb. Fiatal pár lakott egy körülbelül húsz négyzetméteres lukban, rettenetes állapotok között, ahol nem lehet normálisan gyermeket nevelni. A velem lévő roma önkormányzati állítása szerint mindketten alkoholisták voltak. A nő azt állította három gyermeke van, az egyik, olyan hároméves forma kislány, ott volt, mezítláb, rongyos ruhában, meztelen alsó testtel. Kérdezem, hol van a másik kettő? Amikor szültem mindjárt elvették, nem engedték, hogy ide hozzam – hangzott a válasz. És a harmadik? Az interjúalany ekkor a hasára mutatott. Teljesen védhető az a szakmai álláspont: ilyen körülmények között, ne legyenek gyermekek, de nem várt módon a jogszabály csak tetézi a bajt. A pár horizontjáról nézve, ők testvért szeretnének, ha elveszik, akkoris. Fontos megjegyezni, hogy a gyermek elvételének okaként az interjúalany a rossz körülményeket, és nem a szenvedélybetegséget jelölte meg.

Visszatérve a lakhatás körülményeire, volt olyan interjúalany, aki lakásfelújításra vett fel pár százezres hitelt, és ezt hosszú évek alatt sem tudta törleszteni, és ez teljesen ellehetetlenítette. Bevételei alapján a körülményekhez képest elfogadható életet tudna élni, de a törlesztés nyomorba taszítja őt és családját. Vajon mit tehet a szociálpolitika ilyen extrém lakhatási körülmények között? Lássuk először, milyen megoldások vannak:

„Önkormányzat újítja fel a házat, hogy mink ebben csak bent fogunk lakni, és fizetni i fogjuk (- lakbért?) minden hónapba, nem tudjuk mennyit, mert még nem volt a gyűlés még nem beszéltek. ...

„Hát drága, nem vagyok megelekedve, hogy a házat nem csinálják, mert majd a gyerekek jönnek haza Londonbul, így nem férünk el. Pizzériába dolgoznak. Egy helységet adtak, így nehéz, nyolcan egy szobába lakni. Lakókocsiba laktunk, majd meg haltunk benne, mert nem volt ház a faluba, nem tudtak nekünk adni. Itt volt mellettünk, nem rég vitték el, három hete. Csak hideg volt, a polgármester beengedett bennünket, meg a vállalkozó, aki csinálja eztet a házat.”

-Korábban itt laktak, ebbe a házban?

-Hát persze, csak eladtuk.

-Lakbért azt nem tudják?

-Azt nem. Annyiból jó, hogy le van szigetelve, nagyon jó az ablak is.

-Szüleié volt ez a ház?

-Nem, Hát ez izére volt, hát szocpoltra. 98-ba, akkor születtek, akkor csinálták ezt a házat.”

A fenti idézetből látható, hogy az önkormányzat úgy újítja fel a házat, hogy az ennek fejében önkormányzati tulajdonba kerül. Az interjúalany pedig még azt sem tudja mennyi lesz a lakbér, amennyiért a korábban az ő tulajdonában álló házért fizetnie kell.

Vagy egy másik esetben:

„-A szegregációs dolgokról (településfejlesztési program) hallott-e?

-Hogy micsoda?

-Ez mind szegregált ház, mind fel lesz újítva, - (cigány önkormányzat)

-Ez már az.

- És mit tud róla?
- Hát annyit hallottam, hogy fel lesz újítva, és akkor utána pályázatot kell majd nekem beadni.
- Pályázni kell így van.
- És akkor visszakapom. Vagy nem? De nekem azt mondták, hogy több mint valószínű, hogy én voltam a tulajdonosa.
- Ez most magának a tulajdona?
- Már nem. Már nem. Már az önkormányzaté.
- Már az önkormányzaté. Előtte a tulajdoni lapon a maga neve volt?
- Igen, igen.
- Ez most tényleg az Öné? Ezt megvásárolta az önkormányzat.
- Igen.
- Ezt felújítja? Jól értem?
- Igen, igen. És utána nekem be kell adni egy pályázatot. Ott állapítcsák meg, lesznek olyan bírúk, hogy én ezt visszakapom-e vagy nem.
- Namost amikor visszakapja, hogyan kapja vissza?
- Az önkormányzaté marad öt évig.
- Addig hogyan lakik itt?
- Ugye, hát volt erről is szó, hogy mondta nekem a polgármester úr, hogy nem sok mindent tud erről, de amit tud az annyit tud biztosan, hogy rezsit ilyeneket azt fizetni kell, nekem kell fizetni.
- Mint ahogy eddig is.
- Mint ahogy eddig is, és lehet, hogy lesz valamennyi, tízezer forint, amit fognak tőlem minden hónapban kérni, vagy tizenöt - a lakbér. Eztet konkrétan még nem tudta nekem megmondani.
- És akkor öt év után mi lesz?
- És akkor öt év után én eztet, úgy tudom, hogy visszajön az én nevemre.
- Elővásárlási joga van (cigány önkormányzat)
- Neki elővásárlási joga van. Így van.
- Igen.
- Az mit jelent, hogy elővásárlási jog?
- Hát énnekem eztet nem mondták.
- Na de mégis mit gondol róla?
- Én tudom. (Cigány önkormányzatos)

- Nem baj, de most őt kérdezem, aztán maga mondhatja.
- Visszavásárolhatom a lakást? Vagy hogy?
- Mégis milyen feltételekkel? Hogyan vásárolhatja vissza?
- Erről én nem tudok semmit.
- Na, most mondja maga!
- Elvileg az a verzió van, hogy aki öt évig bérlé a lakást, és folyamatosan tudja fizetni az albérletet és a rezsidíjat, így automatikusan elővásárlási joga van (cigány önkormányzat).
- Igen.
- Mivel nincs hátráléka, a házban ő a legelső aki igényt tarthat a lakás, a ház megvásárlására, és csak utána jöhet valaki, ha ő azt mondja, hogy nem szeretne ezzel az elővásárlási joggal élni. (cigány önkormányzat)
- Igen.
- És, hogy ezt mennyiért kínálják, ezt ki állapítja meg?
- Az önkormányzat, mivel az ő tulajdona. (cigány önkormányzat)
- Hát az önkormányzat. (Volt tulaj)
- Most mennyit ér ez a lakás?
- Passz, még tippem sincs.. Egy (millió)? Hát mennyire mondták? (cigány önkormányzat)
- Hát valamire az önkormányzat lehet hogy értékelt? Kétszáz ezer, ötszáz ezer, egymillió?
- Hát töltem nyolcszáz ezerért vásárolta meg az önkormányzat.
- Maga ott keszbe, készpénzbe magkapta ott a nyolcszáz ezeret?
- Én azt készpénzbe megkaptam.
- És az meg van még az a nyolcszáz ezer?
- Az már sajnos nincs meg.
- Az már sajnos nincs meg. Amikor majd öt év letelik, és az önkormányzat azt mondja, hogy igen, de mi ezt itt felújítottuk, mert ezt mondhatja, és azt mondja, hogy négy millió forintért magának erre elővásárlási joga van. Akkor maga mit fog csinálni?
- Hát nem tudom....
- És akkor mi van?
- Akkor nagy baj van (cigány önkormányzat)

-Akkor itt egy nagy esés volt nekem. ... Hát olyan konkrétumokat én még én nem tudok erről.

-Elővásárlási joga van ezt az információt adták nekem is.” (Cigány önkormányzat)

A fenti interjúrészlet, tipikus példája annak, hogy a programban résztvevő nem is érti, hogy mi az elővásárlási jog, hogy így valójában elveszítheti egyetlen vagyontárgyát, - a házat, egy felújítás miatt. Fenti interjúalany egyébként elvégezte a nyolc általánost, tehát iskolai végzettség tekintetében kifejezetten jó helyzetű a telepen. De van, aki már rájött, hogy ez nemigazán jó megoldás, mert öt év múlva nem lehet tudni mi lesz:

„Bejött egy uniós pályázat és a polgármester szólt, hogy lehet ide költözni ... a Dankó úton (ott lakik), na most azt átvették ők, amíg visszaköltözünk. A visszaköltözésre van megcsinálva a szerződés, öt évig bérleti díjat kell fizetni, és van a bökkenő, hogy öt év után visszavásárolható, de akkor sokkal többet fog érni. Itt van az, hogy nagyon megbántam, hogy ebbe belementem. Több millióval, miből fogom visszavásárolni? Nagyon megbántam, mert volt egy lakás a nevemen, én se vagyok fiatal, idős vagyok, meghalok. Gyerekek fiatalok, iskolába járnak, ki fogja fizetni a bérleti díjat? Kire fog szállni ez a lakás? Kik fogják visszavenni? Nincs semmim. Nagyon megbántam, hogy belementem, mos már mindegy.”

Hogy mi lesz öt év múlva, azt még senki sem tudja, de az is egy lehetséges forgatókönyv, hogy, maga a polgármester vásárolja fel ezeket a közpénzen felújított lakásokat, és adja ki az általa foglalkoztatott közmunkásoknak, akik a közmunkás fizetésből fizetik a lakbért a polgármesternek. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a polgármester testvére volt a felújítást végző építési vállalkozó, és a felesége a boltos, aki kamatos pénzre adja az élelmiszert a boltban. Ironikusan fogalmazva, ez a „legpraktikusabb” megoldás, hogy a szerencsétlen áldozat bankártyája is polgármesteréknél van, mondván neki már erre nincs szüksége, mert úgy el van adósodva. Végül, de nem utolsó sorban a vidéki településeken a bérlakásépítési program ilyen ingatlanárak mellett többnyire teljesen indokolatlan, és felesleges. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ennek városon ne lenne létjogosultsága.

A fenti interjúrészletek azt mutatják, hogy a szociálpolitika nemigazán képes alternatívát nyújtani a vidéki településeken, amit mégis tenni lehetne, az kisebb felújítások, mint például festés-mázoláshoz az anyag biztosítása,

fontos hangsúlyozni, hogy csak juttatásként, mert ezeket a családokat eladósítani nagyon veszélyes, a felújítást, ha megoldható nem szakemberrel, hanem lehetőleg önerővel végeztetni, de ehhez lehetne azért szakmai útmutatást adni. Érdekes módon a piac részleges megoldást jelenthet. Ha van piaci bér a lakásfelújítása önerőből, de még egy ház megvásárlása is megoldható, mert mint fent láthattuk olyan alacsonyak az árak:

„Megkaptuk a német adót, én nem szeretek hazudni, mivel az Isten hallja, amit mondok, ez az igazság, meg a familitás családi pótlékot. Mindenki kapott egy évre visszamenőleg, el lehetett intézni. Három, meg négy, meg öt milliókat kapott. Abból lehet házat venni.”

A fenti idézet egy külföldi munkavállalótól származik. A mesés bér, lehet akár 1 millió forint is havonta, ennek ellenére jellemző a szegénység kultúrájára (LEWIS, 1968), hogy a német családi pótlék egyösszegű kifizetéséből, és nem megtakarításból, vették a házat.

De lényegében hazai átlag körüli munkabérből is meg lehetne oldani a lakhatás kérdését. Meg kell jegyezni, hogy azokon a településeken, ahol nagyobb arányú a piaci alapú foglalkoztatás, és esetleg külföldi munkavállalás is van mindjárt drágábbak a házak.

IV. Összefoglalás helyett

Fentiek alapján az alábbi főbb megállapításokat tehetjük:

Bármennyire is súlyosak lehetnek a vizsgált terepeken a lakhatási körülmények, a szociálpolitika és társadalmpolitika homlokterében nem ennek kellene állnia. Ezt az állítást arra alapozom, hogy a kutatás terepein pár millió, sőt pár százezer forintért lehet ingatlant vásárolni, melyek ugyan lepusztultak, de még felújítható állapotban vannak. Tehát, pár havi piaci munkavégzésből származó fizetésből, valamilyen megoldást már lehet találni a lakhatásra. Jogosan vetődik fel a kérdés, ha nem a lakhatásra, akkor mire kellene koncentrálni a társadalmpolitikának?

A szociálpolitika főbb stratégiai irányának az alábbiaknak kellene lenniük a terepmunka tapasztalatai alapján:

- Első és legfontosabb szempont a munkához való jutás elősegítése. *Nem halat adni, hanem a halfogást kell elősegíteni*, ezt az elvet kellene érvényesíteni. Ennek elengedhetetlen feltétele e falvakban a tömegközlekedés javítása. Miskolctól, -a megyeszékhelytől- nem nagyobb a távolság e falvak között, mint Párizs központja az un. il de France, azaz Párizs külvárosa között, és ott húsz perc alatt be lehet érni az Eiffel toronyhoz. Itt akár másfél óra is lehet a menetidő a miskolci Búza térig, ha átszállás is van, márpedig többnyire van, és csak napi négy-öt busz jár jó esetben. Így lényegében csak az tud munkát vállalni, akinek kocsija van, vagy marad a közmunka a településen, ami ugye azért nem az igazi (VÁRADI, 2016). Ráadásul a családok számára a gyerekek iskolába járása, a vásárlás, az egészségügyi ellátás igénybe vétele, vagyis az itteni életet keseríti meg a rossz közlekedés.

- A második a *szenvedélybetegségek visszaszorítása*, különös tekintettel a kábítószerre, de az alkoholizmus is komoly probléma. Szenvedélybetegek számára a munkavégzés rendkívül súlyos kérdés, mivel ennek következtében szorúlnak ki a legális munkaerőpiacról, és így jó esetben marad a szürke vagy feketegazdaság, gondolva itt elsősorban az építő iparra, vagy a közmunkára, illetve ennek kombinációjára. A mélyszegénységet eredményező szenvedélybetegség, azonban önmagában is a lakhatási feltételek amortizációját okozza. A szenvedélybetegségek mellett, krónikus betegségek lényegesen fiatalabb életkorban való gyakori megjelenése is, (GYUKITS, 2001) súlyos szociális krízist idézhet elő, mely a munkahely elvesztése, a munkaerőpiacról való kiszorulás következtében a lakhatási feltételek erózióját idézheti elő.

- A következő kérdés a közbiztonságé, és a (szervezett) bűnözés visszaszorításáé. Az elslumosodó településeken, településrészekben nem lehet gazdálkodni, mert ellopják a termést, holott a saját termés fontos tényező lehet a szegénység csökkentésének, és nem utolsó sorban még egészséges is, de Voltaire nyomán mai szóval szólva mentálhigiénés funkciója is van: *„mert távoltagek tőlünk három nagy szerencsétlenséget: az unalmat, a bűnt és a nélkülözést”.*

- Még ennél is súlyosabb kérdés azonban a szervezett bűnözés, nyilvánvaló, hogy a kábítószer mögött ez húzódik meg, de komplett falvak vannak, ahol a fiatal lányokat viszik ki már nem csak nyugatra, hanem „dubajozni” is! Beszédes, hogy a zürichi prostitúcióról szóló dokumentumfilmben a megszólaló lányok mind magyarul beszélnek. Csak hab a tortán, hogy a rendőr rendőrökcsival megy ki segélyosztás előtt a cigánytelepre (fiatalkorú?) lányokhoz, mert ilyenkor olcsóbb megkapni őket. De az is lényeges kérdés, amikor a szervezett bűnözés kisajátítja a falut. A keresztapa polgármester diszponál, a (EU-s) források felett. Ő dönt, kiből lehet közmunkás, és kiből nem, a feleség adja a kamatos hitelt a boltban. A testvér építi a szociális bérlakásokat, melyeket öt év elteltével a polgármester és kompániája vásárolhatja fel és adhatja ki bérbe.

- A következő a *fiatalkorú terhesség*, mely egy olyan toposz, mely kulcsszerepet játszik a szegénység bővített újatermelésében (GYUKITS, 2003).

- Végül, nem utolsó sorban, az eladósodás kérdése. Olyanok is eladósodottak, akiknek nem kellene. Még a külföldön munkavállalóknak is gyakran van valami adósságuk, többnyire a providentnél, ami ha megszorulnak, végzetes lehet. A máról holnapra élésen szocializálódtak, ahol nincsen jövőkép, az adósság hozzá tartozik úgymond a normális élethez. Ha nem is a protestáns etikán alapuló *e világi aszkézis*, de legalább valamilyen pénzügyi tudatosságra nevelő programra minden képpen szükséges lenne.

Visszatérve a lakhatásra, annak tudatosítása, hogy az a tornácos ház, amelyben laknak értéket képvisel. A vidéki életforma egy reális alternatíva lehetne, ez is stratégiai fontosságú lenne e népeség számára.

A szociálpolitika horizontjáról tekintve, a fentiek alapján napnál világosabb, hogy ilyen extrém körülmények között, amelyek Borsodban uralkodnak, pusztán a szociálpolitikától remélni a lakhatás, de tágabb értelemben is általában véve, a szociális problémák megoldását (MISETICS, 2013) oly reménytelen, mint Münchhausen báró esete a mocsárral, ahonnet a saját hajánál fogva húzta ki magát a lovával együtt.

A társadalmi integrációhoz a piacra, pontosabban a munkaerőpiacra, való integráción keresztül vezet az út extremiztánban. Nem egyébről van szó, mint vagy létrejön egy helyi mércével középosztálynak nevezhető egyre erősödő

réteg, vagy menthetetlenül elslumosodik az egész régió, melyet a szociálpolitikának kell lélegeztetőgépen tartania.

Irodalom

- AMBRUS Péter (1988): *A Dzsumbuj*. Budapest: MAGVETŐ KIADÓ. p. 268. ISBN 963-14-1224-5
- Gans, Herbert J. (1973.): Az avult városrészek lebontásának és az ott élő lakosság átköltöztetésének emberi következményei. In.: SZELÉNYI Iván (szerk.): *Városszociológia*. Budapest: KJK. pp. 414-442
- GRÉCZI-ZSOLDOS Enikő (2018): A hátrányos nyelvi helyzet szociolingvisztikai tényezői. *Szellem és Tudomány* 2018/2–3. pp. 5–15. ISSN 2062-204X
- GYUKITS György (2001): A krónikus betegségek gyakorisága a roma lakosság körében. *Legis Artis Medicinae*, március 11. évf. 3. szám. pp. 237-239.
- GYUKITS György (2003): Gyermekvállalás a nagyvárosi szegénynegyedben élő fiatalkorú roma nők körében. *Szociológiai Szemle*. 2003/2. pp. 59-83.
- GYUKITS György-Márkus Anna (2012): Felújítani vagy felszámolni. *Szellem és Tudomány* 2012/1. sz. pp. 94-110. ISSN 2062-204X
- JAHODA, Marie [et al.] (1999): *Morienthal*. Budapest: ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ. pp.63-73. oldal. ISBN 963-9158-39-9.
- KECSKÉS Éva (2007): A rehabilitáció margójára. *Esély*, 2007/4. pp. 84-96. oldal
- Kelly, P. K. (1998): Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaszociológiájára. In: LENGYEL György–SZÁNTÓ Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: AULA KIADÓ, pp. 239–280.
- KOVÁCS Katalin (2008): Kistelepülések lépéskényszerben. In.: VÁRADI Mónika (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben* Budapest: ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ. pp. 7-28. ISBN 978 963 9609 89 1
- Ladányi János – Szelényi Iván (1998): Adalékok a csenyétei cigánység történetéhez. In: LADÁNYI János [et al.] (szerk.): *Szociális és etnikai konfliktusok (1975 -2010)*. Budapest: KÁNAI NYOMDA. p. 284.
- Lewis, Oscar (é.n.): A szegénység kultúrája. In: GYÖRI Péter [et al.] (szerk.): *A város, a város társadalma, életformacsoportok*. Budapest: WESLEY J. FŐISKOLA. pp. 56-76. ISBN 963-0477-16-X
- LEWIS, Oscar (1968): *Sanches gyermekei*. Budapest: EURÓPA KIADÓ. p. 643.

- MISÉTSICS Bálint (2013): Javaslatok egy egalitárius lakáspolitikai reform fő irányaira: politikai és szakpolitikai vázlat. *Esély* 2013/6. pp. 39-73. oldal
- UMBRAI Laura (2008): *A szociális kislakásépítés története Budapesten, 1870-1948.* Budapest: NAPVILÁG KIADÓ. p. 365. ISBN: 978 963 9697 27 0
- SZABÓ Zoltán (1986): *A tardi helyzet./Cifra nyomorúság.* Budapest: AKADÉMIA KIADÓ/KOSSUTH KIADÓ. p. 521. ISBN 963-05-4442-3
- SZABÓ-TÓTH Kinga (2020): A járványhelyzet értelmezési sémái. *Szellem és Tudomány* 2020/11. évfolyam, 2. szám. pp. 7-46. ISSN 2062-204X
- SZABÓ-TÓTH Kinga (2021): *Hátránykompenzálás egyéni és társadalmi szinten. Alkalmazott szociológiai kutatások a régióban.* Előadás a „Tudománnyal a Régióért” A MAB Régiós Bizottság I. tudományos ülése című konferencián, 2021. április 12. Miskolc, MAB Székház
- VÁRADI Mónika: Értékkeremtő közfoglalkoztatás periferikus vidéki terekben. *Esély* 2016/1. pp. 30-56.
- VIRÁG Tünde (2006): A gettósodó térség. *Szociológiai szemle* 2006/1. pp. 60-76
- ZOMBORI Gyula (1999): *Szociálpolitika.* Budapest: T-TWINS KIADÓ.

Online források

Dharavi, 2022 <https://www.youtube.com/watch?v=8UbKpTwGuSs>

MÉRŐ László (2016): *Átlagisztán és Extremisztán tudománya. A LeS - Ludicrum et Scientiam előadás- és beszélgetés-sorozat első előadása.*
<https://www.youtube.com/watch?v=mLzXmfDMsjw>

SZELÉNYI Iván (2015) In: Piketty konferencia.
<https://www.youtube.com/watch?v=RdK6WSeF3vE>

WIDUTO, Agnieszka (2018): Measuring social progress in EU regions. In.: European Parliamentary Research Service (EPS).
https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/608825/EPRS_BR1%282017%29608825_EN.pdf

Makai Péter

Lelkület és eredmény – Hivatásetikai alapvetés –

I. rész: Proximitív felelősség

Absztrakt

A fent közölt morálfilozófiai tanulmány a hivatásnak a tevékeny ember életében betöltött szerepét vizsgálja. A hivatást a második személyre irányuló tartós felelősségvállalásként, ún. alternális felelősséggként írja le –megkülönböztetve két domináns formáját (proximitív felelősség, mediatív felelősség), illetve két meghatározó összetevőjét (lelkület, eredmény)–, olyan antropológiai jellemzőként, amely lehetőséget biztosít az áldozatvállalás és az önkiteljesedés szintézisére. Ezért is jelentős kockázat, ha a munkavégzés –a teljesítményelvárások fokozódó nyomásának engedve („legyen gyors, hatékony és hasznos eredményező”)– elszakad attól a morális dimenziótól, amely személyvontunkkal együtt adva van számunkra.

Kulcsszavak: felelősségetika, hivatásetika

Abstract

This study of moral philosophy above examines the profession's role in an acting person's life. It describes the profession as a lasting responsibility for the second person, so-called 'altern responsibility' – distinguishing between its two dominant forms (proximitive responsibility, mediative responsibility) and its two relevant components (disposition, consequence) – as an anthropological characteristic that opens the door to synthesising sacrifice and self-fulfilment. Hence, it is a significant risk if work – giving way to the increasing pressure of performance expectations ('be fast, efficient and profitable') – separates from the moral dimension given to us by our personality.

Keywords: Ethics of Responsibility, Professional Ethics

Cselekedeteink száma megbecsülhetetlen, s még inkább az, ha hozzárendeljük ehhez benső, lelki aktusaink – s az azokban gondolt, képzelt, vágyott, szeretett, rettegett etc. „dolgok”- sokaságát, melyek olykor szándéktalanul, kevésbé irányítottan és szabályozottan hatnak az életünkben. Mikor például egy váratlan esemény elvonja a figyelmünket és megakasztja az éppen végzett tevékenységünket. Tetteinket, inkább azok eltervezését és végrehajtását, semmint eredményét és (mellék)következéenyeit, *szabad és tudatos* jellegük teszi azzá, amik –egyrészt *fogalmat* alkotunk arról, amit akarunk, s *indoklást* arról, *amiért* valamit tenni szándékozunk; illetve céljainkat, választási lehetőségeinket, azok lehetséges kimeneteleit mérlegelve *döntéseket* hozunk bizonyos tettek végrehajtása vagy az azoktól tartózkodás mellett-, igaz, a szabadság és a tudatosság foka ismét nagy változatosságot mutat a cselekvés adott helyzete, a cselekvő képességei, ismeretei, jellemvonásai vagy aktuális céljai etc. függvényében. E beláthatatlan számasság és minőségi sokféleség ellenére joggal feltételezhető, hogy az osztályozási kísérletek során nyert típusok és kategóriák gyakorlati életünket, életvezetésünket meghatározó *tevékenységi köröket*, *tevékenységeket* határolnak körül, legyenek ezek az embereket mint embereket érintő *általános*, vagy az embereket mint személyeket érintő *speciális* jellemzők.

Feltételezhető továbbá, hogy e tevékenységi körök egy része a végső emberi céloknak megfelelően rendezett sorozatokat alkot –abban az esetben is, ha a *jó élet* tartalmára, tartalmi sokféleségére irányuló kérdést időlegesen zárójelbe tesszük; és bár ezekben a sorozatokban az egyes tevékenységek súlya, fontossága és szerepe jelentősen eltérhet egymástól, nagy a valószínűsége, hogy szerteágazó tevékenységeink idővel *egységbe* rendeződnek, pontosabban egyfajta *egységesülési tendenciát* mutatnak fel. Ez az életünkre, tetteinkre ható *holisztikus nyomás* – nevezzük így-, részint emberi létezésünk egyik alapsajátossága, részint azonban személyes igény, amelyet többé-kevésbé tudatos szabályozás révén magunk is érvényesíteni igyekszünk.¹ Különböző tevékenységeink és teendőink tehát többé-kevésbé

¹ Az emberről szóló leírások („amiként vagyunk”) úgy vezetnek át életünk és tevékenységeink morális szabályozásának területére („amiként lennünk, élnünk és cselekednünk kell”), ha ajánlások, előírások, parancsok etc. formájában képesek vagyunk megadni azokat a keretfeltételeket (*alapvető javak*, *egyénnre szabott célok*), amelyek az ember kiteljesedéséhez szükségesek; illetve azonosítani tudjuk azokat az erőket, amelyek akadályozzák vagy elősegítik az élet folyamatát, megvalósulási dinamikáját. Feltételezhetően léteznek efféle erők, részben

koherens összefüggésekbe lépő elemek hálózati halmazaként egy olyan új minőséget hordozó egységet állítanak elő, amelyet *életvitelként, életmódként, életformaként* etc. írhatunk le. Természetesen vannak olyan cselekedetek, amelyek nem kapcsolódnak szorosan vagy lényegi módon egy adott életformához, sőt olyanok is, amelyek benső konfliktusok forrásaiként egyenesen integrálhatatlannak bizonyulnak, ám tevékenységeink egységbe rendeződésének/rendezésének tendenciája létezésünk lényegi jellegzetessége. Egy holisztikus rendszerben minden rész egyformán hangsúlyos lehet, s már egy-egy elem változása is a rendszer egészének áthangolódását és átalakulását eredményezheti. Idővel, kellő élettapasztalat birtokában nagyobb eséllyel vagyunk képesek megállapítani a lényeges dolgok fontossági sorrendjét, erényeink pedig képesítést adnak ahhoz, hogy e rendnek megfelelően és céljainkat összehangolandó cselekedhessünk az élet különböző helyzeteiben. Nem véletlen: a hivatásként felfogott és hivatásszerűen végzett tevékenységek soha nem függetleníthetők attól az „életegésztől”, melynek mindig egy *konkrét személy* az alánya.

Az ember azonban nem egyszerűen él és tevékeny, hanem *viszonyul* is a saját életéhez, annak tevékenységeihez.² Életünket úgy vesszük birtokba, hogy szabályozzuk tevékenységeinket; értelmünk révén felfogjuk és megismerjük, akarattunkkal/tetteinkkel (át)alakítjuk, érzelmeinkben pedig átéljük a valóság

feltárhatók és megismerhetők. Természetesen az ember szabad személyként a végső életcélok, a jó meghatározásában és megvalósításában is rendelkezik egyfajta szabadsággal; miközben az általa megismert és akart *jóra irányulás (inclinare ad bonum)* meg is határozza törekvéseit. Mindez két dolgot jelent! Egyrészt jogosan feltételezzük a jót a rossztól elkülönítő határvonal létezését, vagyis azt, hogy az emberi élet kiteljesedésének feltételei, mértékei nem viszonylagosíthatók korlátlanul, önkényes vagy tetszőleges módon; másrészt a határ világos kijelölése, e fogalmak tartalmi meghatározása életünk jellege és dinamikája mellett korántsem egyértelmű és világos.

² Konkrét példával élve: a szemünkkel nem egyszerűen érzékszervileg látunk egy szinten érzékelhető, de ezen a szinten egyszersmind meghatározatlan „valamit”, hanem *tudunk* is arról, hogy látunk, s hogy ebben a tudatosított látványban egy immár meghatározható „dolgot” észlelünk. Tehát nemcsak az észlelés tárgyának, hanem magának az észlelés aktusának, módjának és egyben alanyának –azaz önmagunknak– is tudatában vagyunk. Ebben az észlelésben tulajdonképp egyszerre fogjuk át és vesszük birtokba az adott érzékelési processzus egészét, tudatában vagyunk annak, reflektálunk rá etc. Bármit is teszünk, mindennapjaink éber pillanatait ez a *spontán szellemi jelenlét* határozza meg anélkül, hogy mindezt egy másodlagos reflexió során –ahogy e leírásban is– kifejezetten tudatosítanunk kellene. A szellemi jelenlét e koncentrált formája, nevezzük *alapvető figyelemnek*, a létezőkkel találkozás alanyi feltétele. Ilyenkor a személy mintegy „kifelé”, az aktuscentrumán túlira irányul, s éppen azért távolítja el magát a „dolgoktól”, hogy a kialakuló távlatban „megpillanthassa” azokat.

bizonyos vonatkozásait; egyúttal számos formában – a tehetetlenség, a felfoghatatlanság, az ismeretlenség, a fájdalom etc. megtapasztalásakor – bele is ütközünk a *valóság ellenállásába*. Emlékezőtehetségünk és képzelőerőnk segítségével, múltbéli tapasztalatokra alapozva, képesek vagyunk jövőbeli lehetőségek és tervek felvázolására, vagyis arra, hogy a valóságot ne csak a *tények*, de a *lehetőségek* függvényében is szemléljük. Továbbá, hogy a *létező* és a *leendő-kellő* valóság közötti különbség tudatában tegyünk kísérletet céljaink kijelölésére és tevékenységeink irányítására, a praktikus, morális vagy egyéb követelmények megvalósítására.

Minthogy a személy *gondolkodó* és *tevékeny* lényként közeledik a valósághoz, esetében e kétféle aktivitás szorosan áthatja egymást. Egyrészt minden egyes „dolog” a maga *elgondolt* valóságában lesz érthető és gyakorlatban is megközelíthető a számunkra; még akkor is ha újra és újra rácsodálkozunk arra, hogy azok többek, másak, másfélék is lehetnek, mint amit addig gondoltunk felőlük vagy tapasztaltunk belőlük. Másrészt keressük azt az átfogó gondolati perspektívát, mely képes felmutatni a „dolgok” összefüggő rendjét; kristályosodó szemléletmódunk pedig óhatatlanul kihat a létezés egészéhez és az egyes létezőkhöz fűződő viszonyainkra befolyásolva cselekedeteink tartalmát és módját. Igaz, gondolkodásunk és tetteink összhangjára irányuló erőfeszítéseinket nem minden esetben kíséri siker. A kultúrák szimbolikus eszközei révén azután olyan orientációs mezők (lásd például: anyanyelv, viselkedéskultúra, történelmi emlékezet, társadalmi intézmények, előállítási és gazdálkodási rend, vallás és művészet etc.) épülnek rá az előbb említett kvalitásokra, melyek lehetőséget és feladatot adnak az emberek egymással közös életének *célok* és *elvek* szerinti – teleologikus és deontologikus – szabályozásához.

Szándékainkat megvalósítandó alakítjuk a valóságot: önmagunk testi-lelki valóját, a külvilág tárgyi dimenzióját, a többi ember életét etc. Többnyire azon belátások és tapasztalatok alapján, melyeket a valóságról szerzett ismeretként beépítettünk a magunk benső világába. Sohasem egyszerűen csak „teszünk valamit” – kinyitjuk az ablakot, megírjuk a levelet, megsimogatjuk a kisgyermekünk fejét vagy elképzeljük a tenger hullámszását; világra irányuló tevékenységeink irányunkban is visszahatnak, illetve irányunkban is ható módon „aktivizálják” a létezőket. Tetteink révén, akár közvetett módon, akár célzottan, formáljuk képességeinket, alakítjuk lehetőségeinket, és egyáltalán

folytonos visszajelzést kapunk testi és lelki állapotunkról, a körülöttünk lévő világ helyzetéről, abban elfoglalt helyünkről. Az emberek általában tudatában vannak annak, amit tesznek, s részint annak is, milyen közvetlen és érzékelhető következményekkel jár ez közvetlen környezetükre és önmagukra nézve. De tetteinkkel, mulasztásainkkal, gondolatainkkal és szavainkkal nemcsak szándékosan, szándéktalanul is – *hatást* gyakorlunk; létezésünk megannyi formában érinti a létezőket, legyen szó élettelen tárgyakról, élőlényekről vagy más személyekről. Mi több, aktivitásunknak léteznek rejtett formában működő, nehezen felmérhető, előrejelezhetetlen vagy épp hosszú távon megmutatózó kihatásai/visszahatásai is. Éberségünk megköveteli, hogy tetteink során ne csak azzal számoljunk, amit tudunk, hanem azzal is, amit tudván nem tudunk. Bármennyire triviális ez, megdöbbentő tapasztalat, hogy egy ember cselekedete, az általa előállított esemény vagy helyzet milyen jelentős mértékben változtathatja meg egy másik ember életének irányát, sorsának, lehetőségeinek, esélyeinek etc. alakulását.

Aktivitásunkat, teendőinket számtalan dolog meghatározhatja: *szokások*, melyek rutinként vagy egyenesen hagyományként funkcionálnak; *értékek* és *elvek*, melyek hosszú távú elköteleződésekként szabják meg cselekedeteink keretfeltételeit; *szerepek*, melyek elvégzendő feladatokkal, a teljesítésükhöz szükséges képességekkel és tárgyi feltételekkel járnak együtt; *célok* és *vágyak*, melyeket különféle gyakorlati szabályokban testet öltő tudás segítségével próbálunk megvalósítani vagy kielégíteni; *spontán (re)akciók*, melyek helyzetértelmezésünkből, temperamentumunkból, érzelmeinkből fakadnak etc. Személyként tevékenységeinket élet- és szemléleti formákon keresztül irányítjuk, ami egyben állandó küzdelem a tettek és az elképzelések összhangjáért. Messze túllépve a létfenntartó reprodukció szintjén olyan *élet-, készség- és szemléletformáló gyakorlatokban* veszünk részt, melyek életünknek *emberi minőséget* kölcsönöznek. A létezést *fenntartani, kiteljesíteni* és *elmélyíteni* hivatott aktivitásokról van szó, amelyek –olykor egymást erősítve, olykor egymás ellenére– számos irányban és módon *kihathatnak* környezetünkre, majd *hatnak vissza* ránk.

Amikor egy személy hosszú távon olyan önként vállalt tevékenységnek szenteli az életét, melynek léteznek az adott személyen túlmutató vonatkozásai abban az értelemben, hogy az adott tevékenységi kör hozzájárul

más személyek létezéséhez, fenntartásához, kiteljesítéséhez vagy elmélyítéséhez, ott *hivatásról* beszélünk.³ Innen nézve legalábbis kevésbé hangsúlyos, hogy a hivatást vállaló személy egy bizonyos szakma elkötelezett gyakorlójaként (nevelőként, tanítóként, ápolóként, gyógyítóként, termelőként, szolgáltatóként, alkotóként etc.) vagy épp egy bizonyos szereppel azonosulva (férjként, feleségként, szülőként, testvérként, barátként, munkatársként, embertársként etc.) segíti-e egy másik személy életét, életének dinamikáját. E hatások lehetnek közvetlenek-közvetettek, átfogóak-részlegesek, erőteljesek-gyengék, időlegesek vagy hosszú távra szólóak etc; a különbség a *hozzájárulás* és a *jelenlét* jellegében, intenzitásának és időbeli hosszának mértékében keresendő. A hivatás mint olyan hosszú időre szóló elköteleződést érvényesítő emberi vállalkozás. S minekutána egy személynek ahhoz, hogy legyen, fejlődjön és kiteljesedjen sok mindenre van és lehet szüksége, a fokozódó specializálódás korában különösen hangsúlyossá válhat a hivatások egymást *kiegészítő* együttműködése, amely nélkül a személy mint egész megközelítésére és felelős segítésére aligha nyílna érdemi lehetőség.⁴

³ Ehelyütt meg kell jegyeznünk: egy foglalkozásszerűen, meghatározott rendszerességgel végzett tevékenység önmagában még nem feltétlenül hivatás – például azért, mert érdemben nem ad hozzá más emberek életéhez; illetve egy adott hivatást meghatározó tevékenységi kört is lehet pusztán foglalkozásszerűen úzni, például amikor hiányzik az adott tevékenységet átható benső elköteleződés (morális motiváció). Hasonló okok miatt önmagában a nem kényszerűségből végzett örömteli alkotómunka sem feltétlenül hivatás, miközben a hivatás hosszú távon kétségtelen benső kibontakozással is járó életvitel.

⁴ Egy létező viselkedéséből, tevékenységéből sok minden kiolvasható létezésének alapvető sajátosságait illetően – „agere sequitur esse”. Minél magasabb helyet foglal el a létezők rendjében, annál több mindenre van szüksége *ahhoz*, hogy létezhesen és kibontakozhasson. Egy szervesetlen létezőnek, mondjuk egy darab kőnek, semmit sem kell tennie ahhoz, hogy *legyen*, és *az legyen, ami*. Az embert azonban szükségletei, hiányosságai *tevékenységre* ösztönzik. Esetében a létezés nemcsak *élettel* és *öszönös tevékenységgel*, de *szabadsággal* és *belátással* is párosul. E különleges instabilitás és nyitottság okán nemcsak alapvető javakra van szüksége, de fel kell kutatnia azon speciális javakat is, amelyek személyi létének sajátosságaihoz rendelhetők, s hozzájárulnak ennek az ismétелhetetlen életdinamikának a fenntartásához és elmélyítéséhez. Ilyen lehet például a létezésünk *értelmére* vagy épp az általunk végzett tevékenységek *értelmére* és *végső céljára* vonatkozó kérdésre adott válasz, amely nélkülözhetetlen motivációs erőt biztosíthat az életvezetést meghatározó tevékenységi körök számára. Jeleznem kell ezen a ponton a „fejlődés”-fogalom filozófiai megragadásának és alkalmazásának nehézségeit. Életünk *változási tendenciák* „kötege”, amelyet azért sem lehet a végső célok függvényében, azokhoz viszonyítva értékelni, mivel e célok sok esetben maguk sem adottak kellő egyértelműséggel az önmagát megannyi úton-módon újra és újra meghatározni és elhelyezni kívánó ember számára. Egy adott időszakot átható változási tendenciák egy része előremutató lehet, mialatt mások visszavethetnek. Vagy épp különböző nézőpontok kérdése, hogy egy adott időszakot jellemző tendenciát előremutónak vagy visszavetőnek értékelünk-e. Például: egy súlyos kór vagy helyzet fájdalmasan megterhelheti

Érvényesül itt egyfajta személyi vagy tevékenységbeli helyettesíthetetlenség. Amit nekem apaként személyesen meg kell tennem a gyermekemért, azt más és úgy nem teheti meg, ahogyan én; amit egy adott hivatás képviselőjének, mondjuk egy tanítónak, meg kell tennie a rá bízott tanulókért, azt nem képes megtenni egy másik hivatás képviselője az adott hivatásra jellemző tevékenységeken keresztül. Továbbá az sem elhanyagolható szempont, hogy egy adott hivatásra jellemező tevékenységi rendszer központjában közvetlenül az ember áll-e vagy sem. Amíg egy szakorvosnak az őt felkereső beteg egy bizonyos betegségét kell gyógyítania vagy kezelnie, addig egy gazdálkodó közvetlenül meghatározott javak előállításával foglalkozik, amelyek ugyanakkor bizonyos emberek szükségleteit vagy igényeit elégítik ki. A hivatásokként gyakorolt tevékenységi köröknek feltehetően nincsen általánosan érvényes hierarchiája, ami –másképpől– nem jelenti azt, hogy ne beszélhetnénk fontosabb és kevésbé fontos tevékenységi területekről. Az azonban bizonyosnak tűnik, hogy a prioritások a helyzet és az állapot függvényei, más szóval: attól függőek, mikor kinek mire van szüksége. Az egyes hivatások különböző, meghatározott tevékenységi köröket határolnak körül *elérendő célokkal, végrehajtandó teendőkkel, követendő szabályokkal, elsajátítandó képességekkel*, területspecifikusan alkalmazandó *sakképzettséggel és szakismerettel*. E tevékenységi körök erkölcsi szabályozásának kérdése több oldalról megközelíthető, és kellő plaszticitással leginkább a konkrét hivatások sajátosságainak összefüggésében részletezhető. Ennek ellenére létezik egy olyan általános rendező szempont, amelynek fényében meglehetősen éles képet alkothatunk magáról a hivatásról és a hivatást vállaló személyről. Ez az emberi *felelősség* jelensége!

Amikor egy személy felelősséget vállal, akkor először is tőle indulóan, általa eszközöltnek és létrehozottnak ismer el egy adott eseményt vagy hatást. Ezáltal érvényesnek tekinti a vonatkozó eseménynek, hatásnak vagy eredménynek a saját tevékenységével összefüggő oksági kapcsolatát, amely oksági kapcsolat ezen elismeréstől függetlenül is fennáll vagy fennállhat. Azonban akaratlanul, önkéntelenül is képesek vagyunk hatásokat okozni vagy

ugyan az életünket, de új tartalmat és mélységet is kölcsönözhet neki. Ezen a ponton feltehetőleg be kell látnunk személyi létünk korlátozott transzparenciáját annak minden következményével egyetemben; és számolnunk kell a célok és javak időbeli átvértékelődésének és egyre árnyaltabb megközelítésének lehetőségével is.

előidézni; tetteinknek pedig nemcsak előre látott és szándékolt következményei vannak, hanem előre látható és nem szándékolt, illetve előre nem látható és nem szándékolt következményei is. Látnunk kell továbbá, hogy a tevékenységeknek, a hatáskifejtéseknek különböző mértékben vagyunk szerzői és birtokosai, illetve tetteink és azok eredményei különböző mértékben tükrözik vissza elhatározásainkat és elköteleződéseinket. Vannak emberek, akik nem képesek felmérni és belátni tetteik következményeit; olyanok is, akik belátásuk ellenére nem képesek uralni akaratukat. Cselekedeteink tulajdonképpen azáltal cselekedetek, mivel személyünkből, több-kevesebb tudatossággal és szándékossággal áthatott elhatározásainkból, azaz értelmes és szabad akaratunkból erednek; s személyünk bizonyos fokig jelen is van önnön cselekedeteiben, a cselekedetek előidézte hatásokban. Részint cselekedeteinkkel, részint felelősségünk vállalásával ismerjük el ezt a szoros és áthatóbb összefüggést önmagunk és az általunk végzett tevékenységek között.

A számonkérhetőség, az elszámoltathatóság felelősségvállalásra képes voltunkat jelenti, amelyre ez a szabad, értelmes és kommunikatív jelenlét szolgáltat alapot („ezt te tetted?“, „miért tetted?“ etc.). Amikor egy ember felelősséget vállal, elismeri szerzőségét, cselekedete feletti hatalmát, és a tett birtokosaként tünteti fel önmagát önmaga és mások előtt, adott esetben értékeli a tett kimenetelét és az azt átható szándék jellegét is. Természetesen számos okból előfordulhat, hogy elhárítjuk magunktól a felelősséget, nem kívánunk vagy nem tudunk szembe nézni bizonyos tényekkel, illetve vitatjuk azokat. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy a felelősségvállalás nem egyszerűen egy szóbeli közlés („én voltam“, „én tettem“, „én tehetek róla“ etc.), de még csak nem is egyfajta beszédaktus, amellyel kinyilvánítom felelősségemet (α) elismerve egy adott eredmény általam okozott voltát, de tagadva a tevékenység cselekvő és szándékolt jellegét („véletlen volt, nem tehetek róla“); vagy (β) elismerve egy adott cselekvés személyes és szándékos döntésből eredő jellegét, de tagadva az eredmények, (mellék)következmények céltudatos törekvésben szándékolt jellegét („én voltam, de nem ezt akartam“); vagy (γ) elismerve egy adott cselekvés és eredmény céltudatosságát és szándékoltságát („én voltam, ezt akartam“) etc. Minden tudatos szándékkal áthatott gyakorlati aktus számonkérhetőséget keletkeztet, amellyel kapcsolatban helye lehet az értelmes vitának, a nekünk tulajdonított

cselekvés végrehajtására vonatkozó magyarázatnak. Hatalmunkban állt befolyásolni –s ha igen, mennyiben– egy bizonyos kimenetel megvalósulását? Szándékunk szerint azonosulni tudunk az adott eredményekkel? Etc. A felelősség utólagos belátásának, verbális elismerésének hiánya –a számonkérhetőség feltételeinek megléte esetén– korántsem jelenti a felelősségrevonhatóság hiányát, hiszen a cselekedetek eredményei vagy a szándék egyértelmű jelei alapján a felelősség tárgyilagos megállapítására kidolgozhatók bizonyos eljárások. Ugyanakkor a felelősség a maga egészében az ember egyik legszemélyesebb ügye, melynek gyökerei mélyen a személy nyilvánosságától elzárt benső tartományába vezetnek vissza.

A cselekedet szándékolt következményeiért viselt felelősség az egyik legparadigmatikusabb morálfilozófiai felelősség-típus, amely kapcsolódhat a tett eredményeinek, következményeinek utólagos felméréséhez (ún. retrospektív vagy visszatekintő felelősség) vagy a végrehajtani szándékozott cselekvés előzetes kiértékeléséhez (ún. prospektív vagy előretekintő felelősség). A felelősség utólagos vizsgálata, a megvalósult eredményeknek az előzetesen szándékolt célokkal való összevetése, a helyzetre ható egyéb tényezők elemzése természetesen nemcsak a jövőbeli tevékenységünkre –annak megerősítésére, módosítására vagy a lehetséges jóvátételi eljárások kidolgozására– irányuló visszajelzés, hanem önismeretünk, önfejlesztésünk szempontjából sem nélkülözhető. A személy identifikációjában bizonyos döntő jelentőségű tetteknek, mulasztásoknak etc. meghatározó szerepe van. A felelősségtudatos cselekvést azonban megelőzi egy előretekintő tervezési szakasz, melyet elsősorban a szándékolt célok, az előre látható fő- és mellékkövetkezmények, a célok eléréséhez szükséges eszközök mérlegelése, továbbá a cselekvés érintetti körének és ezen érintettség jellegének a vizsgálata határoz meg. Nem véletlen, hogy a felelősséget kihangsúlyozó morálfilozófiai megközelítések némi egyoldalúsággal *konzekvencialista* jellegűek, azaz a cselekedetek erkölcsi értékét elsősorban azok következményeitől teszik függővé; attól, hogy a tetteink – szándékainktól függetlenül – miféle eredményre vezettek.⁵

⁵ Lásd ehhez a 'Verantwortungsethik' Weber-féle leírását. Max Weber: Politik als Beruf. In *Gesammelte politische Schriften*. HRSG. JOHANNES WINCKELMANN. Tübingen, 1988 [1919], J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). pp. 505–560.

Tulajdonképp ez a fajta *eredménycentrikus*, a tevékenységeket célravezetőségük felől kiértékelő szemlélet ott áll minden szakmai tevékenység háttérében is. Ha egy orvos nem képes egy beteg betegségének az okait kezelni, megszüntetni, annak tüneteit enyhíteni, akkor tevékenysége az adott esetben eredménytelen. Ha egy tanító minden erőfeszítése ellenére egy bizonyos időn belül nem képes egy megfelelő alapképességekkel rendelkező gyermeket megtanítani írni és olvasni, akkor tevékenységének szakmai hatékonysága, szintúgy az adott esetre vonatkoztatva, megkérdőjelezhető, akkor is, ha tőle független okok miatt állt elő a nem kívánt eredmény. Ezért is fontos: (α) legyenek eljárásaink az eredménytelenség okainak feltárására és elhárítására; (β) tudjunk megküzdeni a szakmailag felkészült munka ellenére bekövetkező kudarcokkal. A szakmai kompetencia szerves és egyik legfontosabb eleme a szakmai tevékenységek lehetőségeire és hatáira vonatkozó tudás. De általában is, a felelős cselekvéshez tisztán kell látnunk tudásunk, képességeink és lehetőségeink *korlátait*. Életünk sarokpontja, hogy a kudarcok és traumák keltette tehetetlenségi erővel szemben miként őrizhető meg a hatékonyság és a remény.

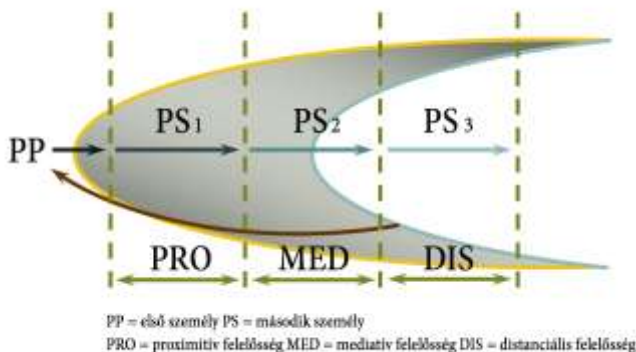
A felelősségünk azonban nemcsak cselekedeteink következményeinek a vonatkozásában vizsgálható –amikor a cselekedeteink által érintettek felé felelősséggel és adott esetben jóvátétellel tartozunk–, hanem a felelősség körei felől is, tehát azon személyek konkrét halamzai felől, akikért –létezésük fenntartásáért, kibonakozásáért és elmélyítéséért– cselekedeteinken keresztül több vagy kevesebb felelősséget viselünk. Egyszóval, akiknek jót akarunk, akikkel jót teszünk vagy jót kell tennünk. Minél közelebb áll vagy kerül hozzánk egy másik személy – nevezük *második személynek* („Te”), annál felelősebbek vagyunk érte; ezzel pedig kötelezettségvállalásunk és áldozathozatalunk elvárásként érvényesülő mértéke is egyre nő. Egy szűkebb terjedelmű felelősségi körbe tartozó személy –léte és helyzete okán– több feladatot jelöl ki számunkra, a mindenkori *első személy* („Én”) számára. Könnyen belátható: a felelősségi kör felől szemlélve a felelősség közvetlenül nem tetteink következményeképp áll elő, hanem attól függetlenül terhel vagy kötelez bennünket, noha kétségtelenül tetteink és azok következményei függvényében érvényesül. Tartalma azonban a második személyhez fűződő viszonyunk jellegének a függvénye. Érthető okból e felelősségtípus *alternális* (latin *alter* [másik, második]) *felelősségnek* nevezhető. Az alternális felelősség

mindig egy sajátos alakzattá összeálló *gyakorlati figyelem*. Alapját a személy *intencionális*, azaz *tudatos valóság-irányultsággal* jellemezhető benső aktivitása adja, melyből a másik személy helyzetét, állapotát, életét etc. érintő tevékenységek, hatások és eredmények következnek.

Ember voltunk okán, személyi és szellemi lényként képesek vagyunk a másik személy külsődleges, érzéki jelenléténél „mélyebbre látni”; felfogni, megérteni, átérezni etc. a másik benső szférájából érkező változatos, korántsem egyértelmű utalásokat. Ezek az utalások – látható szükségletek, megmutatkozó tevékenységek, átszüremlő érzések, közölt gondolatok, elbeszélrtörténetek formájában etc. – segítik a második személy metaforikus értelemben vett *megközelítését*, sokat mondanak személy voltában testet öltő egyediségről, az élete dinamikáját vezérlő célokról és motivációról. Csak azáltal tudunk egy meghatározott helyzetben lévő konkrét személy létének dinamikájához közvetve vagy közvetlenül hozzájáruló, azt előmozdító tevékenységeket végezni – akár esetileg, akár hivatásszerűen –, ha rálátásunk nyílik az embervolt *általános* illetve a személyvolt *különleges* mértékeire.⁶

A másikért viselt felelősség jellege attól függ, (α) milyen közel áll hozzánk a második személy, s hogy (β) a közelség szintje által meghatározott viszonyból, továbbá (γ) a második személy helyzetéből és állapotából milyen tényleges teendőink, feladataink, kötelezettségeink adódnak. A közelség szintje szerint megkülönböztethetünk *proximitív* (latin *proximitas* [közelség]), *mediatív* (latin *mediator* [közvetítő, közbenjáró]) és *distanciális* (latin *distantia* [távolság, különbözőség]) felelősséget. Elemzéshez kialakított kategóriákról van szó; a fogalmaknak megfeleltethető valóságos jelenségek közötti határvonalak korántsem ennyire élesek. A hivatásokkal összefüggésben elsősorban az első kettőnek, a proximitív és mediatív felelősségnek van jelentősége, bár az előbbi számos tekintetben alapozó funkciót hordoz.

⁶ Az ember nem oldódik fel ösztönös törekvésekben. Nemcsak észleli, észlelheti a *maga* és a *másik javát* (*bonum*), de számolhat is azzal akár a saját céljai teljesülése, akár a másik érdekében. Sőt, logikai következtetés, intuitív elképzelés, érzelmi ráhangolódás, közvetlen dialógus, tartós együttlét etc. révén közeledhet is a másikhöz. Szinte beláthatatlan azon utak és módok gazdagsága, ahogyan a különböző létezők kapcsolatot építenek ki egymással, de *tudatosan* áldozatos vagy önző viselkedés csak azáltal lehetséges, ha felismerhetők a létezés dinamikáját kiteljesítő célok és mértékek; ha lehetőség van a sajátunktól eltérő perspektíva felvételére. Márpedig emberlétünk e lényegi sajátossága a morális nézőpont kialakításának is alapvető feltétele.

1. ábra: Az alternális felelősség típusai a személy cselekvési- és hatóterében
Forrás: saját szerkesztés

A hozzánk közel álló személyekért (hozzátartozóinkért, rokonainkért, barátainkért) viselt felelősség meghatározta teendőket sokan nem tekintik hivatásnak, mondván, alapvetően nem speciális képzést, szaktudást igénylő, jövedelmet biztosító tevékenységről van szó, illetve a hozzátartozóinkkal, barátainkkal összefüggő tevékenységek nem feltétlenül sorolhatók a „munkavégzés” vagy a „foglalkozás” kategóriája alá. Eközben sokan éreznek elhivatottságot és hajlamot arra, hogy szoros emberi kapcsolataikból következő, eleve adott vagy választott szerepeiket és e szerepekből következő teendőiket áldozatvállalással járó, szívvel-lélekkel vállalt és életcélokat meghatározó feladatként gyakorolják – valakinek a férjeként vagy feleségként, valakinek az édesanyjaként vagy édesapjaként, valakinek a fiaként vagy lányaként, valakinek a testvéreként, esetleg a barátjaként. Az a tény, hogy sokan hivatásként gyakorolják családban betöltött szerepüket, teoretikusan is védhető!

Mármost a hozzánk közeliakért viselt, ún. *proximitív felelősség* olyan *gyakorlati aktivitás*, amely túlmutat a kölcsönös viszonyosság logikáján, annak szimmetrikus jellegén. Vonzalmakkal telített, azok által motivált *törődés és figyelem*, amely elkötelezett a másik ember léte és kiteljesedése irányában,

ilyen módon az *első személynek a második személyre irányuló személyes, helyettesíthetetlen* és elviekben *feltétlen* felelőssége. Azt a célzottan hatékony munkát, amely mondjuk egy ápolónak a feladata, egy másik jól képzett szakember is hasonló eredményességgel elvégezheti. Itt azonban nem áll fenn a könnyű helyettesíthetőség lehetősége; azt a szülői szerep- és feladatkört, amelyet egy személynek be kell töltenie gyermeke életében, csak nagy nehézségek árán töltheti be másik személy – különösen abban az esetben, ha korábban már valaki identifikálta magát ebben a szerepben s a belőle következő gyakorlattal. De akkor is igaz ez, ha a szenzitív időszakokban senki nem vállalta fel ezt a felelősséget. Nem véletlenül kötelez ez a felelősség-típus olyankor is, ha a felelősség első személyű alanyát nem terheli hagyományos értelemben vett konzekvens felelősség, azaz tettei révén nem oka a második személy létét vagy helyzetét terhelő negativitásnak; jelentkezzen ez valamilyen, az első személy tevékenységén kívül eső tényező által okozott fájdalom, sérülés, hiány etc. formájában.

Emeljük ki a proximitív felelősség-típus néhány jellegzetességét! (α) Személy voltunk *megvalósulását és kiteljesedését* –személlyé *lételünket*– érintő alapfeltételről van szó.⁷ Egy másik személy jelenléte, tevékenysége, odaadása, egyszóval felelősségvállalása nélkül ezek a folyamatok leállnak, megakadnak vagy legalábbis jelentősen lassulnak. (β) Nemcsak személy voltunk léte, de személy voltunk *feltárulkozása* szempontjából is nélkülözhetetlen mint egymás felé közeledésünk egyik legfontosabb katalizátora, legyen ez részleges-egyirányú vagy kölcsönös-kétirányú feltárulkozás. E közeledési folyamat tehát párhuzamosan ad lehetőséget a

⁷ A „személy” szavunkat általában az ember *egészének* kifejezésére használjuk utalva minden egyes ember nemcsak létében, de megvalósulásában és önmagához viszonyulásában is *egyedi és megismételhetetlen* jellegére. A kifejezés (ógörög πρόσωπον; latin *persona*) eredetileg az előttünk álló, tehát közvetlenül látható és hallható másik ember *arcára és tekintetére* utaló fogalom; máshol színész által viselt *maszk* vagy *álarc*, amely alkalmas egy *drámai szerep* lényeges vonásainak kiemelésére, egy *drámai szereplő* alakjának *megszóltatására* (latin *personare*). A felvett *szerepben megjelenített ember* természetesen nem azonos a *szerepet megjelenítő ember* mögöttes alakjával, amely helyzet tulajdonképpen a tényleges maszkot nem viselő emberre is vonatkoztatható. Plasztikusan érzékelteti azt a feszültséget, amely a felszíni „külső” és a mögöttes „benső” között állhat fenn, és utal arra a különleges létezőre, *aki* olykor a külső megnyilvánulásain keresztül megmutatja önmagát, máskor viszont épp az érzékelhető külső mögé rejtőzik el. Ez a kimeríthetően soha meg nem ragadható, nem tárgyi jellegű valóság a személy, akit külsőleg és bensőleg ható erők egyaránt formálnak, és aki az érte, illetve az általa viselt felelősségvállalásban mutatkozik meg a leginkább.

második személy feltárulkozására és az érte viselt személyes felelősség észlelésére. Illetve – jegyezzük meg – oldja fel azt a távolságot, amely az idegennel szemben aktuálisan eltorlaszolja a hozzá vezető út kiépülését.

(γ) Fontos látnunk: mivel a szoros emberi kapcsolatok közelségi mezője biztosítja a második személy érdemi feltárulkozását, annak tapasztalati élményekbe ágyazott horizontját, itt teremődnek meg először a nézőpontváltás, a perspektíva-átvétel *reális* feltételei, és itt nyílik tér a másik eleven tapasztalatba ágyazott, átélhető megértésére, továbbá az ehhez szükséges készségek elsajátítására és begyakorlására.⁸ A közeledés, a nézőpontváltás, a számos perspektíva közötti váltás így vezethet el az idegen *második személyként* történő felfogásához, majd a második személyre vonatkozó gyakorlati figyelem *morális nézőponttá* alakulásához, illetve a különböző érdekek, igények, célok összevetését és mérlegelését is magába foglaló tárgyilagosabb szemlélet létrejöttéhez. Nagyon valószínű, hogy első személynek a második személyért viselt személyes és feltétlen felelőssége kiindulási alap bármifajta erkölcsi tartalommal vagy vonatkozással rendelkező emberi kapcsolat és szabályozó számára.

Példaként hozható a *kölcsönös viszonyosság* ismert elve, az ún. *arany szabály*, amely afféle *proto-igazságossági mechanizmus*ként határozza meg kapcsolataink statikáját, érintkezéseink jellegét, de akár társadalmi intézményeink fenntarthatóságát is. Döntéseink során ugyanis csak akkor tudjuk figyelembe venni mások céljait, nézőpontjait, érdekeit etc., és csak akkor tudjuk elvárni, hogy mások is ugyanígy figyelembe vegyék a maguk döntései során a mi céljainkat, nézőpontjainkat, és érdekeinket, ha kellőképp közel vagyunk egymáshoz ahhoz, hogy reális és kölcsönös rálátásunk legyen egymás céljaira, nézőpontjaira és érdekeire. Enélkül segíteni sem tudunk másokat saját, jónak értékelt céljaik elérésében, sőt azt sem tudnánk, mely tevékenységeinkkel gördítünk akadályokat mások törekvései elé.

Léteznek természetesen olyan javak, amelyekre általánosan mindeki vagy legalábbis a legtöbb ember igényt tart. Ilyen esetekben közelség nélkül is

⁸ Zygmunt Bauman tézise szerint a második személyért viselt elemi, preszociális – tehát nem makrotársadalmi folyamatok révén, hanem közvetlen személyközi kapcsolatokban születő – felelősség észlelhetősége és intenzitása *fordított arányban* áll a személyek közötti társadalmi távolság növekedésével. Zygmunt Bauman: *Postmodern Ethics*. Oxford–Cambridge (Massachusetts), 1994, Blackwell. 62–109.

feltételezhető az e javakhoz kötődő érdek léte. De csak akkor és azért tudjuk egy másik személy igényeit és érdekeit tisztelőben tartani – akár közelebről ismerjük ezeket, akár pusztán feltételezéseink vannak ezekkel kapcsolatban –, ha létezik vagy létezett olyan proximatív mező, amelyben a mi szükségleteink és igényeink egy másik személy számára kiemelten, egyoldalúan, az áldozathozatalig menően fontosnak számítottak. Még pontosabban, ha létezett vagy létezik olyan személy, aki a saját életére irányuló figyelmének súlypontját tartósan a mi életünkre helyezte át. Egy efféle súlypontáthelyezés –önmagunkról a másokra, az első személyről a második személyre– és az ezzel járó perspektíva-átvétel mindig a felelősség megszületésének lehetőségét hordozza. A saját tetteink következményeivel szembesüléshez hasonlóan. Az adás és az áldozathozatal aszimmetrikus gyakorlati logikája és a kölcsönösség szimmetrikus gyakorlati logikája kétségtelenül egymást erősíti, hiszen ha nem számíthatunk egymásra, nem tudunk érdek nélkül adni sem. De a kölcsönösség az önzetlenséget, a szívvel-lélekkel végzett tevékenységeket csak támogatni tudja, megalapozni és létrehozni nem. Minden más ezután következik. A szülő ember egy olyan lehetőséget hordoz magában, mely révén képessé válik egy személyt, élőlényt vagy dolgot *önmagában* szemlélni, képes *egyedül a másik érdekében* tevékenynek lenni, vagy egyszerűen önnön érdekeit a másik érdekei alá rendelni. Ennek az antropológiai sajátosságnak mind a megismerés, mind a cselekvés rendjében döntő jelentősége van.

Amennyiben az arany szabály biblikus megfogalmazásait –lásd például „*Mindazt, amit akartok, hogy veletek tegyenek az emberek, ti is tegyétek velük.*” (Mt 7,12)– az evangéliumi tanítások fényében értelmezzük, úgy azokban a *kölcsönösség* igazságossági-kritériumán *túlmutató* logikát fedezhetünk fel. Az igazságosság logikája szerint se többet, se kevesebbet nem szükséges adnom és tennem annál, mint amennyit a másik adott és tett – csak annyit, amennyi „neki jár”; illetve bármit azzal az elvárással adok és teszek, hogy számítok a másik viszonzására, „tartozását” kiegyenlítő cselekedetére. A bibliai szöveghelyek azonban, miként arra *Romano Guardini* felhívja a figyelmet, máshová helyezik a hangsúlyt: „*Ha azokat szeretitek csak, akik titeket szeretnek, mi lesz a jutalmatok? [...] És ha nem köszöntitek, csak barátaitokat, mi többet tesztek?*” (Mt 5,46–47); „*És ha azoknak adtok kölcsönt, akikről visszafizetést reméltek, micsoda jutalmat érdemeltek? [...] Tegyetek jót*

és kölcsönözzetek, anélkül hogy valamit is visszavárnátok.” (Lk 6,34–35). (α) Az önzetlen adás ajándékozó jellegű, és túllép az igazságosság elvárásain. Nem vár viszonzást, és nem függvénye a másik szándékainak vagy tetteinek. Ezzel kiteljesíti az ember jóságát, nem pedig feltételhez köti. A lelkület e feltétlensége és tisztasága szakad meg, ha jóságomat a másik személy jóságának feltételül szabom; ha tetteimet a másik személy tetteinek függvényévé teszem. (β) Az Újszövetség-beli arany szabály tehát a nézőpontváltást, a másik nézőpontjának felvételét, a másik nézőpontja iránti érzékenységet etc. nem az elvárások vagy az érdekek kölcsönös kielégíthetősége miatt hangsúlyozza, hanem azért, hogy (β₁) megtanuljunk láthatóvá tenni a második személyt a maga teljesebb, bensőbb valójában; s hogy (β₂) a vele kapcsolatos teendőinket, azok jelentőségét önzetlenül, a „saját életünk szeretetéhez mérten” kezeljük.⁹ Ezek tehát az önzetlen adás tartalmára és módjára irányuló kritériumok. Egyrészt *azt* kell adnunk, amire a második személynek szüksége van. Másrészt *úgy* kell adnunk, hogy a második személy legalább annyira fontos legyen a számunkra, mint amennyire mi magunk fontosak lehetünk önmagunk számára. Természetesen az önzetlen adás logikája és az áldozathozatal logikája közé nem feltétlenül tehető egyenlőségjel, hiszen az önfeláldozás során a személy tartósan vagy véglegesen megfordítja az első és a második személy fontossági sorrendjét. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az önzetlen cselekvés az önfeláldozáshoz vezető út első lépcsőfoka.

Irodalom

- Aristoteles: *Nikomachosi ethika*. 1–2. kötet. In: VLADÁR Gábor [et al.] (1942): *A Parthenon kétnyelvű klasszikusai*. Budapest: FRANKLIN TÁRSULAT.
- BAUMAN, Zygmunt (1993): *Postmodern Ethics*. Oxford–Cambridge (Massachusetts): Blackwell. p. 255. ISBN 0631186921.
- GRISEZ, Germain [et al.]: Practical Principles, Moral Truth, and Ultimate Ends. In *The American Journal of Jurisprudence*. Vol. 32/1987. 99–151. [Gyakorlati elvek, erkölcsi igazság, és végső célok. In Frivaldszky János (szerk.): *Természetjog*. Budapest, 2006², Szent István Társulat. pp. 211–256.]

⁹ Romano Guardini: *Az Úr*. Budapest, 1986, Szent István Társulat. 96–102.

Guardini, Romano (1986): *Az Úr*. In: Ákos Géza (szerk.): *A lelki élet mesterei*. Budapest: Szent István Társulat. p. 606. ISBN:963-360-333-1

KANT, Immanuel: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Hrsg. von Wilhelm Weischedel. Frankfurt am Main, 1977 [1785], Suhrkamp. (*Werke in zwölf Bänden*, Bd. 7) [*Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ, 1991.]

SCHELER, Max: *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. Neue Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus*. Hrsg. von Maria Scheler. Bern, 1954⁴ [1913], Francke Verlag. (*Gesammelte Werke*, Bd. 2) [*A formalizmus az etikában és a materiális értéketika*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ, 1979.]

Weber, Max: *Politik als Beruf*. In *Gesammelte politische Schriften*. Hrsg. von Johannes Winckelmann. Tübingen, 1988⁵ [1919], J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). 505–560. [*A politika mint hivatás*. In *Tanulmányok*. Budapest, 1998, Osiris. 156–209.]

Kollár Dávid

Max Weber és a földrajz¹

Absztrakt

Max Weber alapvetően elutasította azokat a monokauzális megközelítéseket, amelyek a társadalmi és történelmi jelenségek okát egyetlen tényezőnek tulajdonították. Több alkalommal is bírálta például azokat a modelleket, amelyek a társadalmi és egyéni jellemzőket pusztán földrajzi körülményekre vezették vissza. Mindezek ellenére Weber több művében is foglalkozott a földrajzi tényezők lehetséges oksági szerepével (SWEDBERG-AGEVALL 2016). Ezzel összhangban jelen dolgozat célja, hogy megvilágítsa a földrajzi adottságok és a társadalmi jelenségek közötti, Weber által tetten ért, kongruenciákat, amelyhez különösen jó elemzési keretet biztosított az affinitás kémiából kölcsönzött "metaforája". A kérdés árnyalt megragadása érdekében jelen tanulmányban a következőképpen járok el. Először a földrajzi jellemzők kauzális szerepére vonatkozó – Weber előtti – elképzeléseket tekintem át röviden. Ezt követően megvizsgálom, hogy Weber milyen szerepet tulajdonított a földrajzi kondícióknak, végezetül pedig az affinitás fogalmán keresztül értelmezem a weberi modellt.

Kulcsszavak: Weber. földrajz, affinitás, használhatóság, affordancia

Abstract

Max Weber fundamentally rejected monocausal approaches that attributed the cause of social and historical phenomena to a single factor. He repeatedly criticised, for example, models that attributed social and individual characteristics to purely geographical circumstances. Despite this, Weber addressed the possible causal role of geographical factors in several of his works (SWEDBERG-AGEVALL, 2016). In line with this, the aim of this paper is to shed light on the congruences between geographical conditions and social phenomena that Weber identified, for which the 'metaphor' of elective affinity borrowed from chemistry provides a particularly good analytical framework. In order to address this question in a nuanced way, I proceed in the present paper as follows. First, I briefly review pre-Weberian ideas on the causal role of geographical characteristics. I will then examine the role Weber attributed to geographical conditions, and finally, I will interpret the Weberian model through the concept of elective affinity.

Keywords: Weber. geography, elective affinity, usability, affordance

¹ Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

I. Bevezetés

Max Weber elsődleges célja egy olyan elemzési keret kidolgozása volt, amely képes meghaladni mind a spekulatív történelemfilozófia általános elvekre épülő megközelítéseit, mind pedig a pozitívizmus mechanikus – monokauzális összefüggéseket középpontba állító – modelljeit (KOLLÁR 2021, BEISER, 2012). Ezzel összhangban Weber arra törekedett, hogy a társadalmi és történeti jelenségeket heterogén, kvalitatív tulajdonságokkal rendelkező elemek közötti kölcsönhatások – *affinitások* – révén próbálja meg leírni (HIDAS, 2004). Weber az affinitásokra épülő megközelítést – implicit vagy explicit formában – számtalan különböző jelenség leírására alkalmazta, legyen szó például a különböző vallási tanok és azok hordozói közötti kölcsönhatásokról, vagy éppen bizonyos eszmék és társadalmi rétegek közötti kongruenciákról. Mindezekon túl Weber több írásában is foglalkozott az olyan „élettelen” – vagy legalábbis szándokolt értelemmel nem bíró – tényezők társadalmi-kulturális életre és egyéni cselekvésekre gyakorolt kauzális szerepének feltárásával, mint amilyenek a földrajzi (vagy ökológiai) tényezők. Annak ellenére, hogy élesen bírálta azokat a megközelítéseket, amelyek a társadalmi és egyéni jellemzőket pusztán földrajzi körülményeknek tulajdonították, több saját írásában is jelentős figyelmet fordít a földrajzi tényezők szerepére (SWEDBERG-AGEVALL, 2016). Egyes műveiben például rámutat arra, hogy a bürokrácia és a vízellátás szabályozása között egyfajta affinitás figyelhető meg (WEBER, 1979). Más esetekben pedig amellet érvel, hogy a történelmi változásokat legalább olyan markánsan befolyásolhatják a környezeti tényezők (például egy folyó áradása) mint egy kiemelkedő művészeti alkotás, vagy egy tudományos felfedezés (WEBER, 2012). Bár ezek a vizsgálódások nem tartoznak az életmű központi kérdései közé mégis jelentős mértékben hozzájárulhatnak, ahhoz, hogy megértsük azt, hogy Weber milyen kölcsönhatásokat regisztrált a társadalmi-kulturális és egyéb – tudatos intencióval nem bíró – tényezők között. Más szavakkal míg Weber magnum opusának [Protestáns etika] központi kérdése az volt, hogy hogyan hatnak az eszmék a történelemre, jelen tanulmány arra keresi a választ, hogy a történelemet (társadalmi-kulturális gyakorlatok és egyéni cselekvések) a Weberi modell keretei között, hogyan, milyen hatásmechanizmusok révén befolyásolják az olyan „élettelen tényezők”, mint amilyenek a földrajzi

kondíciók is. Ezzel összhangban jelen dolgozat célja, hogy megvilágítsa a földrajzi adottságok és a társadalmi jelenségek közötti, Weber által tetten ért, kongruenciákat, amelyhez különösen jó elemzési keretet biztosított az affinitás kémiából kölcsönzött "metaforája". A kérdés árnyalt megragadása érdekében jelen tanulmányban a következőképpen járok el. Először a földrajzi jellemzők kauzális szerepére vonatkozó –Weber előtti– elképzeléseket tekintem át röviden. Ezt követően megvizsgálom, hogy Weber milyen szerepet tulajdonított a földrajzi kondícióknak, végezetül pedig az affinitás fogalmán keresztül értelmezem a weberi modellt.

II. A társadalmi élet és a földrajzi kondíciók

A fizikai környezet egyéni és társadalmi életre gyakorolt hatásának vizsgálata régi múltra tekint vissza. *A levegőről, a vizetről és a helyekről* [*Peri aerón hüdaton topón*] című – Hippokratésznak tulajdonított értekezés elsődleges célja –véltetően– az volt „*hogy segítséget nyújtson a vándororvosoknak a különböző földrajzi helyeken várhatóan előforduló betegségek helyes diagnosztizálásában*” (KEIGHREN, 2015:720). Ezzel összhangban a mű előfeltevése az volt, hogy az egyes emberek egészségét, fizikumát és személyiségét a környezet testnedvekre gyakorolt² hatása határozza meg (KEIGHREN, 2015; CONWAY, 2019). Más szavakkal tehát az egyének habitusát, temperamentumát, mentális és erkölcsi jellemzőit a különböző környezeti tényezők – a testnedvekre kifejtett hatásukon keresztül – befolyásolják (KEIGHREN, 2015). Ez a megközelítés pedig azt implikálja, hogy a különböző egyének és közösségek sajátosságai alapvetően a fizikai környezet jellemzőire vezethetők vissza. Ezzel mintegy szimmetrikusan Xenophón és Thuküdidész Athén felemelkedését és a város jellegzetes tulajdonságait a természeti adottságokra és a földrajzi helyzet derivátumának tekintették. Hasonlóképpen Arisztotelész (1994) úgy vélte, hogy a görög civilizáció

² Az ókori gondolkodók négy testnedvet különböztettek meg: vér, sárga epe, fekete epe és flegma, amelyek szerintük a hangulatot, a temperamentumot és a fizikai jólétet szabályozzák (Conway 2019: 148). Az egészséget a testnedvek egyensúlya biztosította a betegséget pedig ennek az egyensúlynak a felborulása okozta.

sikeressége döntően a kedvező földrajzi körülményeknek (fekvés és éghajlat) köszönhető. Az arany középút elvét követve a mérsékelt görög éghajlat a fagyos észak és az izzasztóan meleg dél közötti az ideálisan helyezkedik el (GLACKEN, 1967:93, KEIGHREN 2015). Ezt a megközelítés –amely valamiféle oksági viszonyt feltételez a földrajzi jellemzők és az állam természete között– később Sztrabón (1854) artikulálta és finomította tovább. Úgy vélte, hogy a római birodalom sikere részben az Itáliai félsziget természeti adottságaira, a kereskedelmet megkönnyítő kikötőinek minőségére, valamint a mezőgazdaság és az állattartás számára kedvező éghajlatra vezethető vissza (KEIGHREN, 2015). Mindezek ellenére Sztrabón döntő jelentőséget tulajdonított az emberi tevékenységnek, a társadalmi és kulturális tényezőknél is. Úgy vélte, *„hogyan a társadalmi intézmények és a nevelés, a művészetek, a kormányzati formák és az életmódok kialakítását szolgálják, függetlenül attól, hogy milyen éghajlati körülmények között történtek”* (KEIGHREN, 2015:721, Sztrabón, 1854:155). Más szavakkal ugyan Sztrabón jelentős szerepet tulajdonított a fizikai környezetnek, ami jelentős mértékben befolyásolhatja a kultúrát, az államot és az intézmények természetét, azonban úgy vélte, hogy ez önmagában nem tekinthető determinisztikusnak. Ezek a motívumok aztán – ha a keresztény teológia hatására árnyaltabban is – de a középkori gondolkodásban is megjelentek. Például Isidorus Hispalensis sevillai érsek a különböző csoportok és népek „fiziológiáját, fiziognómiáját és jellemét a környezeti feltételekre vezette vissza” (KEIGHREN, 2015). Megfogalmazása szerint „a rómaiak szoborszerűek, a görögök ravaszak, az afrikaiak alattomosak, a gallok pedig harciasak voltak” (FRIEDMAN, 2000:42), ezek a jellemzők pedig jórészt azoknak a környezeti és geográfiai hatásoknak eredő, amelyek között ezek a népek éltek. Hasonló – ámbár szofisztikáltabb módon – érvelt Freisingi Ottó püspök és történetíró is, aki úgy vélte, hogy az Észak-Itáliába betörő longobárdok részben a vidék és az éghajlat jellemzői miatt adták fel barbár szokásaikat (WRIGHT, 1965:232; KEIGHREN, 2015).

A környezeti feltételek társadalomra és az emberi természetre gyakorolt hatásának vizsgálata aztán Jean Bodin– a középkori teológusok és antik gondolkodók megközelítéseit szintetizáló – életművében csúcspontot ért el (KEIGHREN, 2015; CONWAY 2019:153). Bodin elsődleges célja az volt, hogy a földrajzi jellemzők és a korabeli társadalmak közötti kapcsolat természetét megvilágítsa, és ez által kimutassa, hogy az egyes nemzetek számára melyik

például a legmegfelelőbb jogrendszer (KEIGHREN, 2015). A köznemesség hat könyve (*Six livres de la république*) című (1576) átfogó értekezésében amellett érvel, hogy az emberi jellemet és a cselekedeteket a földrajzi és az asztrológiai tényezők együttesen befolyásolják (KEIGHREN, 2015). Ezzel összhangban Bodin adottnak vette a globális éghajlati régiók létezését, amelyek a testnedvekre gyakorolt hatásaik révén határozták meg az adott régióban élők fizikai és szellemi tulajdonságait (KEIGHREN, 2015:721; MEYER, 2020:177; GLACKEN, 1967). Így például Bodin szerint a köztes szélességi fokok népei egyenletes vérmérsékletűek, „egyesítik az északi és a déli népesség legkedvezőbb tulajdonságait, és (földrajzi helyzetükből adódóan) hajlamosak mások felett uralkodni” (KEIGHREN, 2015:721). Bodin determinista megközelítést a legsikeresebben Montesquieu (1689-1755) gondolta tovább. A törvények szelleméről (2000) (*L'esprit des lois*) című magnum opusának elsődleges célja, egy olyan átfogó keretrendszer megalkotása volt, amely révén az emberi viselkedést az erkölcs, a szokások, a törvények és a környezeti hatások révén lehet megérteni és magyarázni (KEIGHREN, 2015:721). A különböző népcsoportok társadalmi és környezeti jellemzőire vonatkozó empirikus anyagok szisztematikus rendszerezése és feldolgozása révén Montesquieu olyan „multikauzális” modellt dolgozott ki, amely érzékeny az emberi szervezetre gyakorolt környezeti és kulturális hatásokra is (vö.: MEYER, 2020:177). Montesquieu így szimultán rögzítette azokat a belső (társadalmi és pszichológiai) és külső (biofizikai és technológiai) tényezőket, amelyek az emberek életét meghatározzák. (KEIGHREN, 2015:722). Bizonyos értelemben tehát – ahogy azt később majd látni fogjuk – Montesquieu egyfajta proto-weberi megközelítést alkalmazott. Ahogy arra Alan Macfarlane (2013:42) felhívja a figyelmet Montesquieu „szoros kapcsolat” (*grand rapport*) kifejezése erős szerkezeti hasonlóságot mutat Weber affinitás terminusával, és ahogy utóbbi úgy előbbi sem feltételez szükségszerű oksági kapcsolatot.

III. Földrajzi tényezők szerepe Max Weber műveiben

Mindezek ellenére Montesquieu megközelítése még mindig elsődleges vagy legalábbis kiemelkedően jelentős szerepet tulajdonított a földrajzi kondícióknak, amelyhez Weber egyértelműen szkeptikusan viszonyult (HONIGSHEIM, 2000:155). Nehezen vitatható ugyanis, hogy Weber alapjaiban elutasította az olyan monokauzális megközelítéseket, amelyek a társadalmi és történeti jelenségek okát egyetlen tényezőnek tulajdonították. Élesen bírálta tehát például azokat a modelleket, amelyek a társadalmi és egyéni jellemzőket tisztán földrajzi tényezőkre vezették vissza. Mindezek ellenére Weber több munkájában is kitért a földrajzi tényezők lehetséges oksági szerepére (SWEDBERG–AGEVALL, 2016). Azt, hogy érdemi jelentőséget tulajdonított ezeknek a kondícióknak jól példázza az is, hogy az általa szerkesztett *Grundriss für Sozialökonomik* című átfogó munkához egy gazdaság földrajzi tanulmányt is „megrendelt”. A mű eredetileg három kötetből állt volna: 1. Gazdaság és természet 2. Gazdaság és technológia 3. Gazdaság és társadalom. A második kötethez „*Alfred Hettner Az emberi gazdaság földrajzi feltételei*” című írásával járult hozzá, amely a föld felszínéről, a partokról, a hegyekről és a tengerekről, a föld minőségéről, a terményekről és az állatokról, valamint az éghajlatról szóló szisztematikus értekezés volt, amelyet *A gazdasági kultúra földrajzi folyamata* című történelmi áttekintés zárt” (FOSTER–HOLLEMAN, 2012:1664).

Mindezeket túl –ahogy azt már említettem– Weber több saját munkájában is jelentős figyelmet fordít a földrajzi tényezők szerepére. Pályája kezdetén az 1890-es években mikor közgazdaságtanból tartott előadásokat, azt ajánlotta hallgatóinak, „hogy tanulmányozzák a kereskedelmi földrajzra [“Handelsgeographie”] és gazdaságföldrajzra [“Wirtschaftsgeographie”] vonatkozó munkákat” (SWEDBERG, 1998:152). Későbbi írásaiban Weber többek között például rámutat arra, hogy a bürokrácia és a vízellátás ellenőrzése között valamiféle kapcsolat figyelhető meg (WEBER, 1979). Eszerint ott, ahol a megfelelő mennyiségű csapadék hiányában a földeket öntözéssel és folyószabályozás révén kellett megművelni, olyan erős –a vízkészlet felett rendelkező és azt irányító– központosított államhatalom alakult ki, amely

despotizmushoz vezet (WEBER, 1979; SWEDBERG, 1998). Vagyis a világnak azon a részein, ahol az öntözés megszervezése, a víz ellenőrzése, kollektív erőfeszítéseket és komoly szervezést igényelt nagyobb eséllyel alakult ki a centralizáció és a bürokrácia. A bürokratizálódás és központosítás hatására az uralkodó a hadviselés eszközei felett is ellenőrzést szerzett – ami megakadályozta a nyugati típusú feudalizmus, valamint az önálló városok kialakulását (SWEDBERG, 1998). Más szavakkal Egyiptomban, Ázsiában, és a Közel-Keleten a városok szerepe nem válhatott döntő jelentőségűvé, és nem vehettek fel autonóm, önrendelkező formát, mivel az uralkodó katonai hatalma túlságosan nagy volt.

„A keleti öntözéses kultúra közvetlenül a primitív kapásművelésből jött létre anélkül, hogy állatokat használtak volna. Emellett kialakult a kertművelés is, amelyhez a nagy folyók vizét használták föl: Mezopotámiában a Tigris és az Eufrátesz vizét, Egyiptomban pedig a Nílusét. Az öntözés és az öntözés szabályozása szervezett tervgazdálkodást igényel: ez hívta életre a Közel-Keleten a hatalmas királyi gazdaságoka, legszélsőségesebb formában pl. a thébai új birodalomban. Amikor az asszír és babilóniai királyok hadba vonultak kíséretükkel [...], e hadjáratok célja elsősorban az embervadászat volt: embereket akartak csatornát építsenek és termővé tegyék a sivatagot. A vízvezetékek a király ellenőrzése alá tartoznak, az öntözés szabályozásához azonban a királynak bürokráciára van szüksége.[...] Ez a bürokrácia mindvégig a király saját gazdaságának függeléke maradt” (WEBER, 1979:63).

Összegezve tehát Weber szerint, amikor az öntözés és a folyószabályozás központi szerepet játszik egy gazdaságban, akkor az úgynevezett "hidraulikus bürokrácia" formájával mutat affinitást, ami révén egy erős és központosított államhatalom alakul ki, ahol az „uralkodói réteg” a hadászati erőforrásokat is teljesen kontroll alatt tarthatja (WEBER, 1979; SWEDBERG 1998). Ezzel szemben a Nyugaton, amelynek földrajza és éghajlata nagyon eltérő, „a mérsékelt égövi, csapadékos, erdős környezet intenzív mezőgazdálkodást és a közlegelőik individualizmusát alakította ki” (GINELLI, 2017), amelynek hatására a közigazgatás inkább decentralizálttá vált.³

³ Bár az öntözés ellenőrzése és a despotizmus kialakulása közötti kapcsolat látszólag perspektivikusnak tűnik a kurrens történelmi és régészeti kutatások nem támasztják alá a hipotézist. (Swedberg 1998).

Weber azonban nem csak a vízszabályozás kapcsán tulajdonit jelentős szerepet a földrajzi tényezőknek. A *Gazdaság és Társadalomban* például megjegyzi, hogy a mezőgazdasági földterület kisajátításának különböző formáit – legalábbis részben – földrajzi kondíciók is befolyásoltak (SWEDBERG, 1998). Ennél is jelentősebb, hogy Weber a modern kapitalizmus kialakulásában is jelentős szerepet tulajdonított a földrajzi tényezőknek. Többször is utalt arra, hogy Európa változatos földrajzi helyzete az egyik olyan tényező, amely elősegítette a modern kapitalizmus kialakulását (SWEDBERG, 1998; GINELLI, 2017). Gazdaságtörténeti fejtegetésiben egészen explicit módon rögzíti, hogy „az európai kapitalizmus fejlődésének külső feltételei inkább⁴ földrajzi természetűek voltak” (WEBER, 1979:281). Weber szerint a kapitalizmus nyugati kialakulása számára kedvező volt, hogy a „beltenger jellegű Földközi-tenger és az egyes területeket összekötő számtalan folyó” (WEBER, 1979:281) lehetővé tette az áruk költségghatékony szállítását. Vagyis a földrajzi feltételek jó lehetőséget kínáltak az intenzív kereskedelemhez. Ezzel szemben például „Kínában és Indiában a rendkívül magas szállítási költségek –ezen a vidéken a forgalom szinte kizárólag a szárazföldön bonyolódott– szükségképpen komoly akadályt jelentettek azon rétegek számára, amelyek helyzetüknél fogva hasznot tudtak volna húzni a kereskedelemből, és amelyeknek módjuk lett volna a kereskedelmi tőkére kapitalista munkaszervezést alapozni” (WEBER, 1979:281). Mindezekon túl pedig Weber szerint az is kedvezett a kapitalizmus kialakulása számára, hogy a lakosoknak a hideg éghajlaton például Észak-Európában több fogyasztási cikkre volt szükségük, mint például Dél-Európában vagy Ázsiában (SWEDBERG, 1998). Ennek ellenére érdemes hangsúlyozni, hogy Weber többször is felhívja a figyelmet arra, hogy nem érdemes túlbecsülni a földrajzi kondíciók jelentőségét. „Az antik kultúra kifejezetten tengerparti kultúra volt. A beltenger jellegű Földközi-tengeren [...] igen jók voltak a közlekedési lehetőségek, az antikvitásban mégsem alakult ki kapitalizmus. Az újkorban is sokkal intenzívebb volt a kapitalista fejlődés Firenzében, mint mondjuk Genovában vagy Velencében” (WEBER, 1979:281).

⁴ Nem pedig a népesség növekedés vagy a nemesfém-beáramlás eredménye (WEBER, 1979:281)

IV. Az affinitás fogalom genealógiája és szerepe a weberi modellben

Kérdés tehát továbbra is, hogy Weber pontosan milyen jelentőséget tulajdonított a földrajzi tényezőknek. Olvasatom szerint ennek megértéséhez kifejezetten jó keretet biztosít az (elektív) affinitás fogalma (WEBER, 2020). Maga a kifejezés a kémiából származik, és –egyszerűen szólva– a különböző elemek egymásra gyakorolt vonzását vagy éppen taszítását írja le, vagyis azt a folyamatot, amely révén különböző kvalitatív tulajdonságokkal rendelkező elemek új vegyületeket hoznak létre (PARTINGTON, 1937; KOLLÁR D., 2020; KOLLÁR D., 2021; VESZPRÉMI, 2011). A fogalom legkorábbi –meghatározó– humántudományos alkalmazása David Hume nevéhez köthető. Hume⁵ a kifejezést, egyszerűen szólva, az elme részei közötti kölcsönhatások megragadására használta (vö. DEMETER, 2016, 2022). A mechanikai megközelítésekkel szemben Hume modelljében a különböző elemek közötti „vonzódás” csak valamiféle „gyengéd késztetés” (HUME, 1976:34; DEMETER, 2016, 2022), nem pedig „olyan univerzális és áthághatatlan törvény, mint a gravitáció” (KOLLÁR J., 1998:30; HUME, 2007:12). Ebben a modellemben a különböző elemek közötti kapcsolatok nagyon érzékenyek az egyes tényezők sajátos, heterogén kvalitatív természetére (DEMETER, 2022). Vagyis Hume a mentális folyamatok működését nem „első elvekből és homogén korpuszculák kölcsönhatásából, hanem az anyag belső aktivitásából, heterogén kvalitatív jellegek együtthatásaiból vezeti le” (KAMPIS, 2017:2). Ez a törekvés – és maga az affinitás fogalma (Wahlverwandschaft) – ahogy az a korábbi fejtegetésekből már kiderült– társadalomtudományok területén Weber⁶ életművében vált döntő jelentőségűvé (KOLLÁR D., 2021; MCKINNON, 2010). Weber a fogalmat olyan „szociokémiai” reakciók (LAKATOS, 2010; KOLLÁR D., 2020, 2021) megragadására használta, amelyek során az eltérő kvalitatív tulajdonságokkal

⁵ Hume relevanciáját nem csak az affinitás fogalmának Weberéhez hasonló (DEMETER, 2022) használata adja. Ahogy Schabas (2020) kitűnő tanulmányában rámutat: Hume Weberhez hasonlóan „szoros összefüggést látott a gazdasági virágzás és a protestantizmus között” (SCHABAS, 2020:190).

⁶ Weber a fogalmat vélhetően Goethe (1983) Vonzások és Választások (Die Wahlverwandschaften) című régényéből kölcsönözte. (MCKINNON, 2010; LAKATOS, 2010; KOLLÁR, 2020; KOLLÁR, 2021).

rendelkező elemek „vegyülete” révén olyan új minőségek, emergens mintázatok, születnek, amelyek túlmutatnak az egyes elemek inherens sajátosságian (MCKINNON, 2010; KOLLÁR, 2020; KOLLÁR, 2021). Ennek legismertebb példája a Protestáns Etika és a Kapitalizmus szelleme című tanulmány, amelyben Weber azt mutatja be, hogy az a minőség, amelyet ma modern kapitalizmusként ismerünk, hogyan alakult ki az aszketikus hivatásetika és a kapitalista gazdálkodás reformáció előtti formájának egymással affinitásban álló vegyületeiből (WEBER, 2020; WEBER, 2001). Ebben az esetben Weber azt illusztrálja, hogy a különböző vallásos tanok miképpen képesek hatást gyakorolni olyan eltérő minőségi tulajdonságokkal rendelkező tényezőkre, mint például a gazdasági gyakorlatok. Weber az affinitásokra épülő megközelítést számtalan más különböző jelenség leírására is alkalmazta, legyen szó például a különböző vallási tanok és azok hordozói közötti kölcsönhatásokról, vagy éppen bizonyos eszmék és társadalmi rétegek közötti kongruenciákról. Mindezekben az esetekben közös, hogy az affinitás egyfajta *használhatósági relációt* ír le (vö.: LÁSZLÓ–KOLLÁR, 2022).

A pre-modern kapitalista gazdasági gyakorlat „célja” például nyilvánvalóan nem az, hogy az aszketikus hivatásetika teljesítésének terepe legyen. Azonban sajátos kvalitatív tulajdonságai (pl.: a világban végzett munka sikerének egyszerű kvantifikációja) miatt kifejezetten jól használható (exaptálható)⁷ erre a célra. Ez a fajta „használhatósági” reláció különösen jól illusztrálható egy kevésbé absztrakt példán keresztül is. Az ablak funkciói közé tartozik

⁷ Gould és Vrba (1982) Exaptation: A Missing Term in the Science of Form című cikkükben aptációnak (aptation) tekintik mind az adaptációt, mind pedig az exaptációt. Az adaptációról szerintük akkor beszélhetünk, amikor a természetes szelekció alakítja ki a jelenlegi használatra az adott tulajdonságot, jelleget (character). Az adaptációnak mint történetileg kibomló folyamatnak a működése a funkciója. Szerintük az exaptációnak két formája van. „1. Amikor egy tulajdonság, melyet korábban a természetes szelekció egy adott, partikuláris funkcióra alakított ki, kooptálódik egy új használatra (kooptáció) 2. Amikor egy tulajdonság, amelynek létrejöttéért nem a természetes szelekció felel (a nonaptation), kooptálódik a jelenlegi használatra (kooptáció)” (GOULD–VRBA, 1982). Az exaptáció esetében „eredetileg” nem beszélhetünk funkcióról, csak következményről vagy hatásról, amely a természetes szelekció közvetlen beavatkozása nélkül létrejött hasznos tulajdonság működése. Az exaptációt szemben az adaptációval nem előzi meg tervezési folyamatot, nonaptív melléktermékekből vagy korábban más szerepre adaptálódott tulajdonságokból építkeznek. A bemutatott megközelítés szerint az exaptáció egy korábban funkcióval nem rendelkező struktúra vagy egy más funkcióra „tervezett” tárgy vagy ideai új felhasználási módját jelöli, az adaptáció pedig egy olyan szelekciós nyomásra adott reakció, amely során egy korábban meglévő funkció még hatékonyabbá válik, vagyis az adaptív műveletek a már rögzített megoldások hatékonyságának tökéletesítéséért felelnek (KOLLÁR D.–KOLLÁR J., 2020).

például (vö.: LUDLOW, 1976) a napfény és a levegő beengedése (nyitott ablak), a külső zajok és a hőmérséklet veszteség csökkentése (zárt ablak).⁸ A mérnökök, belsőépítészek és formatervezők ezek mentén a funkciók mentén optimalizálják az ablakokat: például hatékonyabb szigetelési technikákat fejlesztenek ki. Az ablaknak –illetve az ablakokat tervező és optimalizáló szakembereknek– nyilvánvalóan nem célja az, hogy az öngyilkosságot elősegítsék. Mindezek ellenére –a jól nyitható ablak– kifejezetten jól *használható* akkor, ha valaki öngyilkos akar lenni.⁹

Ezek a *használhatósági relációk* (affinitások) tehát nem determinisztikus oksági relációkat, hanem úgynevezett *affordanciákat* implicálnak. Az affordancia kifejezést J. J. Gibson vezette be (1979), és azokat a cselekvési lehetőségeket írja le, amelyeket a környezet valamely része egy élőlény számára „felkínál” (DENNETT, 2017). Tehát az affordanciák olyan „dolgok, amelyekkel enni vagy párosodni lehet, nyílások, amelyeken át lehet menni, vagy amelyeken ki lehet nézni, lyukak, amelyekben el lehet bújni, dolgok, amelyeken meg lehet állni, és így tovább” (DENNETT, 2017). Az, hogy egy konkrét objektum, milyen cselekvési lehetőségeket –affordanciákat– vagy éppen felhasználási módokat kínál fel jelentős mértékben függ a „felhasználó” kvalitatív tulajdonságaitól. Az eukaliptusz a legtöbb állat számára mérgező, azonban a koala csaknem kizárólag ebből fedezi a táplálékszükségletét és folyadékigényét is. Komplex darwini szerkezetek révén a mérgező –fehérjét szinte egyáltalán nem tartalmazó– eukaliptusz leveleket és rügyeket elfogyasztva, elégti ki a fehérjeszükségletét (JACKSON, 2007; KOLLÁR D.,–KOLLÁR J., 2019). Az eukaliptusz levél tehát az „elfogyaszthatóság” cselekvési lehetőségét csak azoknak az állatoknak kínálja fel, amelyek a koalához hasonló emésztőrendszerrel rendelkeznek. Ehhez hasonlóan az aranyban gazdag vidék kifejezetten jól jön akkor, ha valaki meg szeretne gazdagodni. A felkészült aranyásó számára egy jó földterület a „Bányász ki!” frázist visszhangozza. Egy olyan társadalomban azonban, ahol az aranyat egyáltalán nem tekintik értékesnek, az arany kibányászásának esélye –vagyis a cselekvési lehetőség kiaknázásának valószínűsége– elenyészővé válik. Ebben a modellben tehát a

⁸ Az ablak funkcióinak áttekintéséhez lásd: Ludlow 1976.

⁹ Mindez persze az ablak sajátos kulturális evolúciójára (Tomasello) is hatással lehet. Számtalan kollégiumban úgy optimalizálják az ablakokat, hogy azt ne legyen „felhasználható” az öngyilkosságra.

konkrét cselekvési lehetőségek, vagyis affordanciák a különböző elemek kvalitatív tulajdonságiból következő használhatósági relációkban (affinitásokban) bonatkoznak ki. Mindebből az következik, hogy bár a földrajzi jellemzők mutatnak bizonyos affinitást más társadalmi-gazdasági és kulturális tényezők iránt, az, hogy a lehetséges cselekvési és felhasználási lehetőségek közül, melyek azok, amelyek realizálódnak, jelentős mértékben függenek a további elemek kvalitatív tulajdonságától és ezek között fennálló relációktól is. Ez az állítás persze fordítva is igaz, az, hogy milyen cselekvések és felhasználási módok aktualizálódnak bizonyos helyzetekben jelentős mértékben függhetnek a környezeti tényezőktől is. Bármennyire is szeretnék hekket kifogni a Balatonból a hekk fiziológiája ezt nem teszi lehetővé.

V. Következtetések

A korábban elmondottak alapján megállapítható, hogy a földrajzi és környezeti tényezők a Weberi modell szerint önmagukban semmiképpen sem determinálják a társadalmi jelenségeket és a történeti változásokat. Weber határozottan elutasította azt az elképzelést, ami szerint a Nyugat felemelkedése valamiképpen tisztán földrajzi tényezőkre lenne visszavezethető. Ehelyett Weber a földrajzi és a társadalmi-gazdasági tényezők közötti *használhatósági relációkat* (affinitásokat) igyekezett megragadni (vö.: SWEDBERG, 1998). Ahogy azt a korábbi fejtegetések is implikálják, a földrajzi kondíciókat olyan –kvalitatív tulajdonságokkal rendelkező– tényezőknek tekintette, amelyek bizonyos affordanciákkal rendelkeznek, vagyis különböző cselekvési és felhasználási lehetőségeket, kínálnak fel. Például –ahogy azt korábban említettem– a hűvösebb éghajlat kedvezhet a kereskedelem felélénkülésének. Ha valaki ugyanis például szőrme bundát árul, annak jól jön a zimankósabb idő. Ez a *használhatósági reláció* (affinitás) viszont csak akkor aknázható ki, ha más peremfeltételek is teljesülnek. A környezeti tényezőknél maradva: bár a hideg növelheti a kabát eladásokat, a hóvihár és a fagy ellehetetleníti a kereskedelmet. Hasonlóképpen bár mind Franciaország mind pedig Németország földrajzi adottságai és éghajlata kedvező a békapopuláció szaporodása számára mégis, a békacomb elfogyasztásának cselekvési lehetősége csak az egyik országban

aktualizálódik, vagyis csak Franciországbán számít gyakran fogyasztott kulináris különlegességnek (vö.: DIAMOND, é.n.).

Irodalom

- ARISZTOTELÉSZ (1994): *Politika*. Fordította: Szabó Miklós. Budapest: GONDOLAT KIADÓ. p. 318. ISBN 9632827260
- BEISER, C. Fredrick (2012): *The German Historicist Tradition*. OXFORD UNIVERSITY PRESS. p. 600. ISBN 978-0199691555
- BERGMAN, O. Torbern (1785[1775]): Von der Attraction, In *Kleine physische und chymische Werke* 6. Bergman, O. Torbern. Frankfurt am Main, pp. 360-602.
- BERGMAN, O. Torbern (1789[1774]): Vorrede In *vormaligen Directors und Mitgliedes der Königlichen Akademie der Wissenschaften Chemische Vorlesungen, über die Salze, Erdarten, Wässer, entzündliche Körper, Metalle und das Färben*. Scheffer, T. Henrik, Greifswald: Röse Verlag, 13-32
- CONWAY, Philip (2019): *The historical ontology of environment: from the unity of nature to the birth of geopolitics*. ABERYSTWYTH UNIVERSITY. p. 768.
- DEMETER Tamás (2016): *David Hume and the Culture of Scottish Newtonianism Methodology and Ideology in Enlightenment Inquiry*. Leiden: Brill. ISBN: 978-90-04-32732-0. <https://doi.org/10.1163/9789004327320>
- DEMETER Tamás (2017). A Chemistry of Human Nature: Chemical Imagery in Hume's Treatise. *Early Science and Medicine* 22(2-3) pp. 208-228. <https://doi.org/10.1163/1573382302223p05>
- Demeter Tamás (2022): Sympathies for common ends: The principles of organization in Hume's psychology and political economy. In. G BÍRÓ (eds): *Humanity and Nature in Economic Thought*. London: Routledge. p. 207. ISBN 9780367686956
- DENNETT, C. Daniel (2017): *From Bacteria to Bach and Back*. Penguin Books. p. 256. ISBN 9780141978055
- Diamond Jared (é.n.): Geographic determinism. <http://www.jarediamond.org/jared-Diamond/Geographic-determinism.html> (Letöltve: 2021.06.06)
- DONOVAN, Arthur L. (1984): *Philosophical Chemistry in the Scottish Enlightenment*. Edinburgh: Edinburgh University Press. p 354. ISBN 0852242816
- FOSTER, John Bellamy – HOLLEMAN, Hannah (2012): Weber and the Environment: Classical Foundations for a Postexemptionalist Sociology. *American Journal of Sociology*, Vol. 117, No. 6, pp. 1625-1673.

- FRIEDMAN, J.B. (2000): *The Monstrous Races in Medieval Art and Thought*. Syracuse University Press, Syracuse. p. 308. ISBN: 9780815628262.
- GINELLI Zoltán (2017): A Nyugaton, és csakis a Nyugaton. *Replika*. 103. 2017/3. szám. pp. 115–140. ISSN 0865-8188
- GLACKEN, J. Clarence (1967): *Traces on the Rhodian Shore: Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century*. Berkley: University of California Press. p. 763.
- GOETHE, Wolfgang J. (1983): *Vonzások és választások* In *Szépprózai művek* Wolfgang J. Goethe. Budapest: Európa.
- HIDAS Zoltán (2004): *Entzauberte Geschichte. Max Weber und die Krise des Historismus*, Frankfurt: Peter Lang. p. 158. ISBN 3631529317
- Hidas Zoltán. (2020): *Magyarázó jegyzetek* In (2020[1920]): *Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Fordította: Ábrahám Zoltán. Budapest: L'Harmattan Kiadó. p. 286. ISBN 9789634144168
- Hidas Zoltán. (2020b): *A protestáns etika helye* In: *Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szellem*. Fordította: Ábrahám Zoltán. Budapest: L'Harmattan Kiadó. p. 286. ISBN 9789634144168.
- HONIGSHEIM, Paul (2000): *The Unknown Max Weber*. Publisher: NEW BRUNSWICK, N.J.: TRANSACTION. p. 290. ISBN 0765800152
- KEIGHREN, M Innes (2015) *Environmental Determinism*. International encyclopedia of the social and behavioral sciences. Wright, J. D. (ed.). 2 ed. *Oxford: Elsevier*, Vol. 7. p. 720-725
- KAMPIS György (2017): *Bírálat* Demeter Tamás: *David hume and the culture of scottish newtonianism* c. MTA doktori értekezéséről <http://real-d.mtak.hu/897/9/Kampis%20Gy%C3%B6rgy.pdf>
- KOLLÁR Dávid-KOLLÁR József (2019): *The Art of Shipwrecking. Dialogue and Universalism* 30(1) pp. 67–84. <https://doi.org/10.5840/du20203015>
- KOLLÁR Dávid (2020): *A Protestáns etika kémiája. Replika* (117–118): pp. 273–284. ISSN 0865-8188
- KOLLÁR Dávid (2021): *Max Weber and the chemistry of the Protestant ethic. Social Science Information* 60 (4) pp. 504-521. <https://doi.org/10.1177/05390184211052874>
- KOLLÁR József (1998): *Murder in the Cartesian theater? (Hume and cognitive science). Hungarian Journal of Psychology* 53(37) pp. 19-40.
- LÖWY, Michael (2004): *Le concept d'affinité élektive chez Max Weber. Archives de Science Sociales de Religion* 127. pp. 93–103.

- MACFARLANE, Alan (2013): Montesquieu and the Making of the Modern World. CreateSpace Independent Publishing Platform. p. 56. ISBN 1484107098
- William B. Meyer B. William (2020): Environmental Determinism. In: Audrey KOBAYASHI (Ed.): *International Encyclopedia of Human Geography* (Second Edition). Publisher: Elsevier Science & Technology, pp. 175-181. ISBN: 978-0-08-102295-5 <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102295-5.10743-7>.
- MCKINNON, M. Andrew (2010): Elective Affinities of the Protestant Ethic: Weber and the Chemistry of Capitalism. *Sociological Theory* 28(1) pp. 108-126. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2009.01367.x>
- MONTESQUIEU (2000): *A törvények szelleméről*. Budapest: OSIRIS KIADÓ. p. 1049. ISBN 9633796350
- PARTINGTON, J.R. (1937): *A Short History of Chemistry*. New York: Dover Publications, Inc.
- SCHABAS, Margaret (2020): David Hume as a Proto-Weberian: Commerce, Protestantism, and Secular Culture. *Social Philosophy and Policy*, 37(1) pp. 190-212. DOI: 10.1017/S0265052520000114
- SWEDBERG, Richard (1998): *Max Weber and the Idea of Economic Sociology*. Princeton: Princeton University Press. ISSN: 0265-0525.
- SWEDBERG, Richard – AGEVALL, Ola (2016): *The Max Weber dictionary*. Stanford: Stanford University Press. p. 472. ISBN 9780804783415
- SZTRABÓN, (1854): *The Geography of Strabo*. Henry G. Bohn, London.
- VESZPRÉMI Tamás (2011): *Általános kémia*. Budapest: AKADÉMIAI KIADÓ. p. 664. ISBN 9789634545699
- WEBER, Max (2012): *Collected methodological writings*. New York: ROUTLEDGE. p. 600. ISBN 9781138019676
- WEBER, Max (2020[1920]). *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: L'HARMATTAN. p 286. ISBN 9789634144168
- WEBER, Max 2001[1907-1910]. *The Protestant Ethic Debate. Max Weber's Replies to his Critics, 1907-1910*. Liverpool: LIVERPOOL UNIVERSITY PRESS
- WRIGHT, J.K., (1965). *The Geographical Lore of the Time of the Crusades: A Study in the History of Medieval Science and Tradition in Western Europe*. New York: DOVER PUBLICATIONS.

Szepessy Péter

Kegyelem

Absztrakt

Transzcendens erők, vagy az ember racionális döntései igazgatják életünket? A történelmi folyamatokat mennyire befolyásolhatják döntéseink? Lehet-e egy eszme kikényszerítette döntés racionális? Mit gondolhatott erről Szent Ágoston és mit Weber?

Kulcsszavak: Szent Ágoston, Max Weber, kegyelem, protestáns.

Abstract

Are our lives governed by transcendent forces or by the rational decisions of man? To what extent can historical processes be influenced by our decisions? Can an idea forced a decision be rational? What could Saint Augustine and Weber have thought about this?

Keywords: Saint Augustine, Max Weber, grace, Protestant.

*Befonnak egyszer téged is
valami pompás koszorúba
idegen lesz majd és hideg
minden akár e bécsi utca
elgurulsz mint egy villamos
utánad felgörbül a vágány
kutyatej páfrány
tör át a járdán
kit érdekel hogy erre jártál
Oszlopnak vetett háttal
hallgattam az ágoston-
rendiek
fehérre meszelt
templomában
hallgattam a rekviemet"*

(Kányádi Sándor:
Halottak napja Bécsben)

I. Az erkölcsi cselekvés racionalizálása és Szent Ágoston kegyelemtana

Mindannyiunk életének legalább két története van. Az egyik az, amelyet mi élünk meg, a mi döntéseink alakítják saját sorsunkat és úgy tűnik fel nekünk, hogy mások sorsába is be tudunk avatkozni. De gyakran megfeledkezünk róla, hogy olyan színdarabban vagyunk szereplők, amelynek a forgatókönyvét nem mi írtuk, olyan házat építünk, amit nem mi terveztünk. Néha a színpadon rögtönzünk a dialógusok során, vagy olyan díszítést alkalmazunk az épületen, ami nem volt a tervben, és ilyenkor büszkéek vagyunk, mert akkor és ott, abban a pillanatban úgy érezzük, magunkra ismertünk. De vajon életünk rejtett titka tárul fel előttünk, vagy az csak valami illúzió, hogy azt képzeljük megsejtettük létezésünk értelmét?

A mi létezésünknek is kell, hogy legyen valami értelme, nehéz úgy élni, nehéz úgy a mindennapokban tenni a dolgunkat, döntéseket hozni, erőfeszítéseket tenni valami cél érdekében –legyen az bármilyen egyszerű is– hogy ne gondolnánk azt, ne hinnénk azt, hogy annak értelme van! Az élet értelmességének tudata magától értetődő benső meggyőződésünk kell, hogy legyen. Amennyiben ez a tudat megrendül, az nyomasztó lelki terhet jelent és attól fogva a szorongó ember mindennapjai kilátástalan vaksi tapogatózásnak tűnnek fel, élete kiismerhetetlen labirintusában. Az értelmetlenség érzése, vagy ami ennél is fontosabb, az értelmetlenség érzésének tudatosulása korunk meghatározó jelensége. Ezt a jelenséget legalább két dimenzióban érdemes szemügyre venni. Az egyik dimenzió az az anyagi világ, amely közvetlenül körülvesz bennünket. Mindennapjaink materiális feltételrendszere, és e világ működésének, illetve működtetésének elvei. A hatékonyság elve, a verseny, a karrier, a tévesen értelmezett önmegvalósítás kényszere, az önérdékérvényesítés elve, amelyet ráadásul összefüggésbe hoznak, sőt előfeltételül szabnak a racionális életvezetéshez. Mindezek arra kényszerítik az embert, hogy életét sok véges elemre szabdálja. Megvalósított „végeredményekre” törekedjen. Sok egymást követő „üdvözülésre”! És itt nem csak azzal van a probléma, hogy az elért siker, nem elégíti ki, nem tölt el megnyugvással, hanem azzal is, hogy a megszerzett „üdvösség” újabb feladatokat szül, nem is beszélve arról, hogy sokfélék. Sok „istenek” kell

megfelelni, a modern kor ebből a szempontból is újjáéleszti a pogány viláértelmezéseket. Megannyi régi „isten” száll ki sírjából és azzal az ígérettel, hogy segít megoldani a hétköznapiak gyötrő gondjait, hatalmába keríti a modern ember lelkét. Ez a sok „megoldás” persze káoszhoz és végeredményben értelemvesztéshez vezet.

A másik dimenziót nevezzük a transzcendenshez való hiányos és téves viszonynak. Egyrészt korunk hétköznapijai sem tűnnének annyira kaotikusnak, ha a végső és ebből következőleg egynek tekinthető eseményre, üdvösségünk lehetőségére koncentrálnánk. Korunk uralkodó eszméi azonban a transzcendens valóságát elutasítják. A modern ember nem akar hinni! Legalábbis Istenben nem, minden másban inkább. Legelsősorban is a tudományban, amely azt tanítja nekünk, hogy földi életünk után kémiai és fizikai elemekre bomlunk le vagy szét, és semmi, de semmi nem fog emlékeztetni arra, hogy valaha emberként voltunk jelen a világban, nemcsak biológiai organizmusként. Földi létünknek nincs a tudomány által leírt természeti világon túli kifizetési lehetősége, merthogy ilyen „túli világ” nincs is. Vagyis ittlétünknek, ha tetszik életünknek, tulajdonképpen nincs semmi értelme. Mindezt tudomásul véve és elfogadva, csak egy megoldás marad, éljünk a mának, elégedjünk meg azokkal az „értelmekkel”, amiket a profán világ adni tud, küzdjünk az önmegvalósításért, érzünk el minél több „üdvözülést” a földi javak nyújtotta lehetőségek terén.

Az ember szenvedésének egyik oka éppen az, hogy olyan célokat tűz ki maga elé, amiket nem érhet el, a másik pedig, hogy olyan dolgokat nem akar tudomásul venni, amik pedig elkerülhetetlenek. Vágyakozik az elérhetetlenre, és harcol az ellen, ami felett nincs hatalma. És ami felett nincs hatalmunk, az éppen életünk másik története, az a szerep, amelyet abban a darabban játszunk, amit nem mi írtunk.

A halandó ember szemszögéből értelmetlennek tűnő életet a vallás teszi értelmessé. Elsősorban a teodíceára adott válasszal –illetve válaszokkal, mert többféle is van– de nemcsak azzal, hanem a vallási élmény és a megváltásigény kielégítésével is. A világ intellektuális racionalizálása e három elem meglétét feltételezi. A világ értelmessé tétele elsősorban azt jelenti, hogy az emberek életére vonatkozó miértekre és hogyanokra ad választ. A választ a vallás, pontosabban a különböző vallások teológiai tanításai adják, amik azonban nem azonosíthatóak a hittel, még az istenhittel sem. Kétségtelenül igen szoros

kapcsolat van vallás és istenhit között, de a kettő mégsem ugyanaz. És mivel nem ugyanaz a kettő, éppen ezért csak együtt érvényes. Hiszünk a teremtőnek, hogy a nekünk megírt szerep éppen nekünk való, senki más, és semmikor máskor nem játszhatja el a történelem során, csak mi és csak most. Azt, hogy miként tudjuk a legjobban megtenni ezt, abban segít a vallás, a tan, mintegy útmutatóként. De mindenek előtt hinni kell a teremtő Úristen mindenható tökéletességében, csak ezután következhet a kinyilatkoztatott tan intellektuális feldolgozásának kísérlete. Ez a feldolgozás az esendő ember bocsánatos kíváncsisága, miért is éppen ezt a „szerepet” kell eljátszanom, és jól teszem-e a dolgom az élet színpadán? Nem csak a saját szerepem miéértjére vagyok kíváncsi, hanem az egész darab –a létnek, és a létezésnek titkára- mondanivalójára, ha tetszik értelmére! Semmilyen biztosíték nincs arra, hogy ezt valaha is megtudom, de kíváncsiságom és reményem van, talán közelebb jutok a megoldáshoz, ha nem itt a földi életben, akkor talán az üdvösség megváltott állapotában. De tehetek-e valamit az üdvösségemért, és ha igen, akkor mit? A választ Szent Ágoston is, mint sokan mások, Pál apostolnak a Rómaiakhoz írt leveléből próbálja levezetni. Mi a megigazulás, mi a megváltás, mi az eredendő bűn, átöröklődik-e a bűn, igazságosztó-e az Isten? Ezek a kérdések önmagukban is bonyolultak, és nem kevésbé izgalmasak is, de mégis ezek és még néhány más kérdés egy fogalom köré csoportosul, egy kategóriában koncentrálódik és ez a kegyelem fogalma. A kegyelem, mely a szuverén Istentől származik, ellenszolgáltatást nem vár, per definitionem ingyenes. Ha nem az lenne, nem is lenne kegyelem. Egyesek kapják, mások nem, és akik nem, azokkal mi lesz? Arra a kérdésre, hogy mi lesz azokkal, akik híján vannak a szükséges isteni kegyelemnek, csak akkor tudunk válaszolni –vagy még akkor se– ha előtte két egymással összefüggő kérdésre kielégítő választ adunk. Az első kérdés, vajon az embernek módjában áll-e a mindenható Isten akaratát megmásítani, vagy módosítani? A másik, hogy rajtunk embereken múlik-e az, hogy üdvösségre, vagy kárhozatra jutunk? Erre a két kérdésre látszólag egyszerű a válasz, hiszen a kereszténység két alapvető tantételére kérdeztünk rá. Az első kérdésre a válasz a nem, a másodikra pedig az igen. Ez a két válasz amilyen magától értetődőnek és egyszerűnek tűnik, annyi bonyodalmat és zavart okoz, különösen akkor, ha együtt, összefüggésében vizsgáljuk őket.

Minden, ami van, Istentől való, és mint ilyen eleve jó. Csakhogy, akkor mit kezdünk a rosszal, ami érzékelhetően jelen van a szenvedés vagy éppen a gonosz feltételezett képében? A gonosz nem más, mint privatio, valami, aminek lennie kéne, de nincs. Persze nem a gonosznak kéne lennie, hanem a gonosz nem más, mint a jó hiánya. Mivel a rossznak nincs ontológiai alapja, egyértelműen az önös emberi akaratból ered. A gonosz kétféle rosszat zúdíthat az emberre, az erkölcsi bűnt és a szenvedést. Másoknak tudatosan, vagy bosszúból, gyűlöletből szenvedést okozni, az erkölcsi értelemben rossz, de a szenvedés önmagában ettől még nem lesz erkölcstelen. Tudjuk, szenvedést nem csak emberek okozhatnak egymásnak, hanem az a természetből is fakadhat, és akkor úgy tűnhet, mégsem kizárólag az emberi rosszakaratban kell keresnünk a szenvedés okát. Ha így gondolkodunk, akkor tévedünk – figyelmeztet minket Szent Ágoston. A szenvedés végső forrása az Istentől való elfordulás. És ez az elfordulás nem a teremtésből adódik, hanem az emberi akaratból, vagyis erkölcsi elszakadás. Az erkölcsi rosszat szándékos engedetlenség hozza létre, ami elkerülhetetlenül a természet romlásával jár és ennek a romlásnak lesz –vagy lett– a következménye a szenvedés. A természet okozta szenvedés tehát olyan rossz, ami büntetés az ember vétkeiért. Közös bűnhődés, az eredeti bűn –Ádám és Éva bűne– miatt. De a szenvedést kollektív büntetésként felfogó ágostoni magyarázat az emberek –akár a hívők– többségét szemmel láthatólag nem elégíti ki. Minden baj, vagy szerencsétlenség mögött Isten igazságszolgáltató kezét keresik. Ezért fáradhatatlanul keresnek valami hibát vagy vétket, ami megnevezhető és a szenvedő követett el, és ami mostani szerencsétlen állapotának oka. Természetesen szinte mindig lehet találni valamit, és ennek van egy olyan járulékos következménye is, hogy újra és újra bebizonyosodik Isten végtelen bölcsessége. Csakhogy az egyszerű hívő nem veszi észre, hogy az ilyen eljárások esetében Istent tulajdonképpen egy tudományos értelemben vett magyarázó hipotézis státuszába fokozza le. Amennyiben az emberi cselekedetekre Isten mindig erkölcsileg értelmezhető válaszokat ad, azoknak egy koherens, strukturált rendszert kell alkotniuk, vagyis nemcsak a múltra, hanem a jövőre nézve is kiolvasható lesz belőle a válasz. Ebből pedig az következne, hogy az emberi világon kívül a természetet is erkölcsi törvények irányítják, ami nyilvánvalóan nincs így, és ezt a keresztény tanítás –hála Szent Ágostonnak– soha nem is állította. Az az utópikus nézet, hogy a

világban működniük kéne az igazság mechanizmusainak, és minden cselekedetünknek azonnal meg kellene mérettetni, csalhatatlan isteni eredetű erkölcsi mérce szerint, ahol a jó azonnal jutalmat kap, a rossz pedig a méltó büntetést, naiv és egyben abszurd is. Mégis újra és újra életre kel annak reménye, hogy erényeink még ebben a földi életben megkapják jutalmukat, sőt, hogy van valami mágikus kapcsolat jó cselekedeteink és az életünk sorsa között, és ez a kapcsolat földi életünk befejeztével nem ér véget. Kérdés, hogy a keresztény ember elvárhatja-e, hogy tetteire természetfeletti visszajelzést kapjon, vagy inkább akkor cselekszik helyesen, ha feltétel nélkül bízik Istenben?

Az Istenbe vetett feltétlen bizalom, a hit a mi szabad akaratunkból ered-e? Szent Ágoston szerint az akarat nem azt jelenti, hogy választani tudunk, adott esetben jó és rossz között, hanem az a képesség, hogy megtegyük azt, amit akaratunk követel. Amikor rosszat teszünk, saját akaratunkból tesszük, amikor jót, akkor Isten akaratát követjük. Isten akaratát pedig akkor tudjuk követni, ha Isten ezt számunkra kegyelmi ajándékként lehetővé teszi. Viszont a kegyelmet nem érdemelhetjük ki, még jó cselekedeteink jutalmaként sem, ez Szent Ágoston számára magától értetődő igazság (Róm 11,5-10). A kegyelem akkor kegyelem, ha ingyenes, és magától senki sem méltó a kegyelemre. Ez bűnös, romlott természetünk miatt van így, következésképpen Istent akkor sem vádolhatnánk igazságtalansággal, ha senkit sem üdvözítene. Hit nélkül nincs üdvözülés, a hit azonban Isten kegyelmi ajándéka, egyeseknek megadatik, másoknak nem (Róm 9,11-17). Az ember jó cselekedetei nem saját akaratából születnek, hanem az kegyelmi ajándék, a rosszat teszi az ember szabad akaratából, tehát ha elkárhozik, az jogos. Az emberi elme számára felfoghatatlanok Isten kiválasztási szempontjai, ha egyáltalában vannak ilyenek. Nekünk önkényesnek tűnik, elsősorban azért, mert az érdemtől független, egyben megmásíthatatlan is, és a kiválasztottak szükségszerűen üdvözülnek, de ennek ellenére per definitionem igazságos, mert Isten döntése. Az is igaz, hogy a kegyelmi kiválasztás nem a meghívottak kedvéért van, hanem a teremtsében megvalósuló isteni terv beteljesüléséért. De mégis miért adott az Úristen szabad akaratot az embernek, ha tudta, hogy rosszra fogja használni? Azért, hogy megadja a lehetőséget arra, hogy az ember méltósággal maga válassza sorsát. Az akarat szabad, de az ember nem! Az Isten előre kiválasztja azt, akit üdvözíteni akar, és a kiválasztottakat különböző kegyelmi

eszközökkel rábírja arra, hogy a jó mellett döntsenek. Aki pedig nem kiválasztott, annak nem lesz füle meghallani a különböző jeleket és figyelmeztetéseket. A valóban szabad akaratú választás lehetőségét Isten az első emberre bízta, aki rögtön el is bukott ezen. Tettéknek következményeiért az emberiség kollektíven kell bűnhődjön. Ez az isteni igazságosságnak olyan eszméje, amit a halandó ember nem foghat fel, és nem is kérdezhet rá, mert saját morális fogalmainkon jóval túlmutat, ha netán kapnánk is választ, úgysem értenénk meg. Nemcsak ésszel, de lélekkel sem tudnánk felfogni!

Szent Ágoston kegyelemtana óriási hatást gyakorolt nemcsak a keresztény teológiára, az európai filozófiára, hanem a történelemre is. Azt, hogy ennek okait megérthessük, emeljünk ki néhány alapvető pontot a tanításból. Az eredendő bűn miatt az ember menthetetlenül romlott, saját erejéből semmi jót nem tud tenni. Ádám és Éva bűnös tette kétségkívül biblikus alapokon nyugszik, azt senki nem vitatja. Az viszont, hogy e bűn miatt az utódoknak miért kell bűnhődni, már nem vezethető vissza egyértelműen biblikus alapokra. Az sem, hogy miért éppen azzal kell bűnhődni, hogy saját erőnkől nem vagyunk képesek választani jó és rossz között. Az áteredő bűn fogalma tehát vitatott, ezt állapítsuk meg, a szövegértelmezési kérdésektől most tekintsünk el (Róm 5,12). A másik ágostoni szempont az ellenállhatatlan kegyelem és a szükségszerűség közötti összefüggés kérdése. Isten ajándékaként egyeseknek megadatik a kegyelmi állapot. Ebben az esetben az ember nem tud rosszat cselekedni, mert benne Isten akarata érvényesül, vagyis szükségszerű, hogy jót tegyen, nem tudunk a kegyelem művének ellenállni. Akkor azonban, amikor nem vagyunk a kegyelmi állapotban, szabad akaratunkból csak a rosszat választhatjuk, tehát ismét valami szükségszerűség áll fenn. Ebből következhet egy kérdés: egyáltalában felelősek vagyunk-e tetteinkért, ha minden esetben szükségszerű, amit teszünk? Természetesen felelősek vagyunk, mert a szükségszerűség nem azonos a kényszerrel! A nem kegyelmi állapotban levő választhatná a jót, nem áll kényszer alatt, de mégis – szükségszerűen – a rosszat választja, mert bűnös. Viszont ezt a kegyelmet nem lehet kiérdemelni, megvenni vagy egyéb módon megszerezni, az, hogy Isten kit részesít benne, kizárólag az Ő, számunkra kifürkészhetetlen akaratán múlik. Mivel Ő akarja így, ezért igazságos, és igazságos az is, hogy egyeseket kárhozatra ítél. Az eddigi pontokból szükségszerű a következtetés, hogy vajon Jézus Krisztus mindenkiért vállalta-

e a kereszthalált vagy csak a kiválasztottakért? Kétségtelenül ez a felvetés a legfelkavaróbb, hogyne mondjuk botrányos, még kérdés formájában is. Pedig lássuk be logikus. Az előbbi szempontok tulajdonképpen a predesztináció elvéhez, vagy tanához vezetnek minket. Isten léte vagy terve, magában foglalja azt a mozzanatot is, hogy mindent előre tud, előre lát. Mindennek és mindenkinek megvan a helye és szerepe. Lehet ez ellen lázadni, csak nem érdemes. Önmagában már az kegyelmi ajándék, hogy itt lehetünk, láthatjuk a teremtett világ csodás szépségeit, részesei lehetünk a történetnek, amit persze nem mi írunk és nem is mi rendezünk, csak úgy látszik, ezt nem akarjuk tudomásul venni!

Ezek után térjünk vissza fentebb említett két kérdésünkre. Az embernek módjában áll-e a mindenható Isten akaratát megmásítani, vagy módosítani? Rajtunk embereken múlik-e az, hogy üdvösségre, vagy kárhozatra jutunk? Ha Isten szuverén és abszolút, akkor ennek megfelelően osztogathatja kegyelmét. Nem valami másik lény parancsára és különösen nem teremtményei kívánságára vagy óhajára. A szuverént nem köti semmi külső törvény, de mondhatnánk, hogy semmilyen törvény sem, mert ami van, azt is Ő alkotta szuverén módon, tehát, ha valakinek módjában áll azt felülbírálni, az éppen Ő maga. Éppen akkor élünk vissza a teremtő Isten jóságával, ha megpróbáljuk kikényszeríteni üdvösségünket arra való hivatkozással, hogy méltók vagyunk rá, mert betartottunk minden szabályt. Olyan helyzetbe akarjuk hozni, hogy ne legyen más választása. Ez a helyzet pedig egy abszolút és szuverén esetében abszurd. Az tehát, hogy mi mit tehetünk saját üdvösségünkért, tehetünk-e egyáltalán valamit, nem egyszerű kérdés. Amennyiben úgy fogjuk fel Istennel való kapcsolatunkat, mint valami szerződést, és adok-veszek alapon vásári kofák szintjére helyezzük magunkat, erre a szintre kényszerítjük az Istent is. Isten a kárhozatra ítéteknek is megadja a lehetőséget, hogy jót cselekedjenek, ennek semmi akadálya, csak ez nem befolyásolja az üdvözülésüket. Éppen az a helyzet, pontosabban állapot, amikor feltételezzük, hogy alkalmasak vagyunk „tárgyalni” Istennel sorsunkat illetőleg, az a bűn állapota maga. Az önhittség maga. Oly sok jót tettünk az életben – legalábbis saját megítélésünk szerint – hogy igazságtalannak tartanánk, ha nem kapnánk jutalmat. Saját mércénket alkalmazzuk Istennel szemben is, és elvárjuk, hogy ehhez Ő alkalmazkodjon. Szent Ágoston tanítása a szabad akaratról és a kegyelemről tűnhet úgy, hogy nagyon szigorú, talán

még embertelennek is mondhatnák egyesek –mint ahogy mondták is– de radikálisan következetes, és logikailag nehezen kikezdzhető. Jegyezzük meg azt is, hogy Szent Ágoston álláspontja közel sem volt annyira kizárólagos és kíméletlen, mint amilyen a janzenistáké és részben Kálviné. Az ágostoni Isten jósága és igazságossága nemcsak egymással azonosak, hanem külön-külön magával Istennel is. A jóságot és az igazságot mi esendő emberek szoktuk szembeállítani egymással, elsősorban azért, mert a mi igazságérzetünknek nem megfelelő döntések vagy események következtében megkérdőjelezzük Isten jóságát is. Ágoston –ahogy sokan mások is– kizártnak tartotta, hogy a rossz Istentől eredhet, tehát minden, ami létezik jó, vagy legalábbis részesedik a jónak bizonyos részével. A legfőbb jó, a boldogság maga nem más, mint Isten élvezete. (Deo frui) Ez tulajdonképpen a szeretetnek az a fajtája, amikor valamit önmagáért szeretünk, és nem azért, hogy birtokolni tudjuk és ennek segítségével eszközként használni valamely cél elérésére. Istent önmagáért szeressük és ne azért, hogy valamit kapjunk tőle – például üdvösséget. Ágoston szerint a lélek spirituális, nem testi létező, és nem is isteni természetű. A lélek arra rendeltetett, hogy elfoglalja a neki megfelelő helyet a világ hierarchikus rendjében, Isten alatt, felebarátai és az angyalok mellett, de saját teste és a természeti világ felett. Ha valaki a mulandó dolgok felé önmagukért fordul szeretetével, az ezt a hierarchiát nem tarja tiszteletben. Ez nem más, mint önteltség (superbia).

Amint említettem, Szent Ágoston elmélete nehezen kikezdzhető, de ez nem volt akadálya annak, hogy próbálkozzanak belekötni. Ezt annál is inkább megtehették, mert a történelem a teológiai és filozófiai értelmezéseken túl a politikai értelmezésnek is lehetőséget biztosított. A pelágiánusok, Erasmus, Morus, és követőik, no és persze a jezsuiták számon kérték az igazságos és jóságos, mindenkit szerető Isten képét nem is elsősorban Ágostonon, hanem újkori követőin, elsősorban Lutheren. Szerintük egy szeszélyes zsarnok az, akit Luther –Szent Ágostonra támaszkodva– a mindent megbocsátó Atya helyére állít. A felvilágosodás narratívája pedig egyenesen botrányosnak minősíti úgy a kegyelemtant, mint a predesztináció elvét. Mind a pelágiánusok, mind a „felvilágosultak” az erkölcsi szabályok megalapozhatatlanságának vétkében marasztalják el Szent Ágostont és később a reformátorokat is. Ha nem lehetséges a saját akaratból véghezvitt jó cselekedet és annak semmilyen kedvező következménye nem látható és jósolható előre, akkor az,

véleményük szerint fatalizmushoz vezet. Akkor senki semmilyen szabályt vagy megállapodást nem köteles betartani, mert nincs is az erkölcsi szigorinak értelme sem, hiszen vagy nem lesz semmilyen következménye, vagy kiszámíthatatlan lesz a következménye, vagy már eleve eldöntött, de az érintettek számára ismeretlen végkimenetelt tartogat. Mint tudjuk a történelem erre a kifogásra rácáfolt. Nem, hogy nem lettek fatalisták a protestánsok, de a janzenisták sem, hanem éppen ellenkezőleg, a legkövetkezetesebben és szigorú önfegyelemmel törekedtek az Istennek tetsző életre. Ha belegondolunk ez érthető is, mert éppen a pelágiánus eredetű gondolatok vezetnek fatalizmushoz. Az a tanítás, miszerint egyrészt, az erkölcsi jó cselekedetek kikényszeríthetik az Istentől a „méltányos” elbírálást, akár az üdvösség tekintetében is, másrészt, ha Jézus Krisztus mindenkiért meghalt, a bűnösökért is, akkor mindenki megnyugodhat, nem kell mindenáron „hajszolni” a jót. A kegyelmi kiválasztottak, akik tették a jót, mert más nem is tehettek, ugyanolyan eséllyel indulnak az üdvözülésért folytatott küzdelemben, mint a tömeggyilkosok. Persze a döntő többség sem nem kiválasztott, sem nem tömeggyilkos, hanem a kettő közötti „esendő ember”, de ők is megnyugodhattak, még csak úgy sem kell tenniük, mintha kiválasztottak lennének, mintha félnék az urat, az ő esélyeik is ugyanolyanok, mint bárki másé. Mindez meg is látszik a modern kor szekularizmusán, istentagadásán, és a világi „üdvjavak” hajszolásán. Nem állítom, hogy az ágostoni tanokat radikalizáló reformátoroknak mindenben igazuk volt, nem akarom védeni a janzenista „tévtanokat” sem, de az biztos, hogy az alternatívaként elfogadott és működtetett jezsuita „megoldás”, - amely azóta is a mindenkori „modernisták” elő és példaképe- nem volt semmire megoldás. Mindez kiegészülve a már megsemmisülni látszó, majd fönix madárként újraéledő nominalizmussal –mely az újkor hajnalán az empirizmus és az analitikus gondolkodás képében jelent meg– szinte tökéletesen készítette elő a talajt a vallásellenességnek és az ateizmusnak.

Vizsgáljunk meg egy szempontot, amely nem kevésbé vitatható és vitatott is, mint az előzőek. Ez pedig nem más, mint a humanizmus. A humanizmus, amelyet a felvilágosodás óta a legtiszteletreméltóbb eszmeként illik számon tartani, róla mondani valami rosszat, vagy kétértelműt, egyet jelent a jól neveltek és felvilágosultak közösségéből való önkirekesztéssel. Pedig a humanizmusnak a történelemben betöltött szerepe egyáltalában nem

egyértelmű, és különösen nem magától értetődően pozitív. És, mint látni fogjuk nagyon is összefügg azzal a történelemben megfigyelhető jelenséggel, hogy az ember egyre bátrabban követelőző teremtőjével szemben.

Az Isten, azzal, hogy megteremtette Ádámot, tulajdonképpen párbeszédet kezdeményezett az emberrel. Személyiséget adott neki azzal, hogy szabadsággal és felelősséggel ruházta fel, amivel rögtön vissza is élt. De ettől kezdve a történelem egy úton halad, a teremtéstől az utolsó ítéletig. A Gondviselésnek alárendelt minden esemény, minden történés, minden emberi tett, ráadásul ezek a történelemre vonatkozó jelentéssel is bírnak. Ez az út, ez a történet nem a „haladás” meg a „fejlődés” modern kori üres, de annál fontoskodóbb fogalmaival írhatók le, hanem nem más, mint Isten működése. Az üdvözülésre mutató célirányos folyamat. Isten külső teremtője a világnak, és mint ilyen nem részese, de ez nem jelenti azt, hogy nem lehet vele párbeszédet folytatni. Lehet, csak nem egyenrangú félként. A humanizmus, mint –mondjuk így– eszme éppen ezt az egyenrangúságot szerette volna elérni. Annak ellenére, hogy a keresztény vallás nagyon is emberközpontú a humanisták, különböző módokon és intenzitással, de legalább ötszáz éve hajtogatják ennek ellenkezőjét. A keresztény vallás szűkíti a látókört, korlátozza az ember önkiteljesedését, akadályozza az egyéni érdekek mozgatta erőfeszítések eredményeinek jogos élvezetét, stb. Szerintük az emberek a kereszténység miatt intellektuális sötétségben élnek, illetve éltek évszázadokig –sötét középkor– ideje felvilágosítani őket. Továbbá szerintük a keresztény egyházaknak humanizálniuk kellene vallásukat, jelentsen ez a humanizálás bármit is. Az emberek felvilágosítása nyilván a tudományra váró feladat, mint ahogy az is, hogy a történelemnek irányt szabjon. A történelem ezek után az emberért „történik” majd, mi magunk irányítjuk, mi, az emberek végezzük el a beavatkozó munkákat is. Az ember lesz a történelem irányítója és egyben ura is. Nemcsak felvilágosítjuk az embert, hanem fel is szabadítjuk. Ezentúl a bűn nem valamely rossz cselekedet elkövetését és a megbánás elutasítását jelenti majd –ahogyan Szent Ágostonnál– hanem a történelemnek a tudomány által meghatározott irányához való alkalmazkodás elutasítását. Hála a humanizáló évszázadoknak, kötelező lett ájult odaadással követni, az újabb és újabb örült utópiákat, amelyek százmilliók életét keserítették meg, de szemmel láthatólag még rengeteg nagyszerű ötletük van a jövőre nézve is. El kell vetni a hierarchiát, mert az azonos az elnyomással, ki kell iktatnunk a

tekintély, mert az az egyenjogúságot sérti. Ezzel szemben a demokrácia elvét mindenhova ki kell terjeszteni, mert ez az emancipációt teszi lehetővé. Azt megállapíthatjuk, hogy mindezen humanista követelések és elvárások végül is eredményre vezettek. Ma már az ifjak nyíltan hülyének nézhetik az idősebbeket, az ostoba és durva műveletlenség lesajnálhatja a szellem évezredek vívmányait, a faragatlan barbár tegezve oktathatja ki a bölcsét és az arra érdemtelenek intézhetik a közügyeket. A kérdés mármost az, hogy aki nem kiválasztott és nem is tömeggyilkos, csak egy egyszerű halandó –esendő ember– az szóvá teheti-e mindezt? Mondhat-e nyíltan bírálatot, bízva az isteni gondviselésben? És ott állnak-e majd mögötte a kiválasztottak? Cselekvő kényszert érez, de a rosszat teszi-e avagy a jót?

A „szereppel” kell tudni azonosulni, abban meg van írva, amit tennünk kell! Mivel feltétel nélkül hiszünk Istenben és bízunk abban, hogy a darab, amiben szerepet kaptunk az isteni terv drámája, Isten léte és akarata maga, azt kell tennünk, ami a forgatókönyvben meg van írva! Lehet, hogy ránk tragikus szerep lett kiosztva, de még ha így van is, biztosak lehetünk benne, hogy az egész a jóra irányul és a tökéletességet jelenti. És, ha mi nem teljesítenénk be, amit ránk szabott az Isten, nem lenne tökéletes a katarzis – már, ha az Úristen érez ilyet! De biztos érez, mert különben nem teremtette volna a szépet, a jót és a művészetet. Ámbár lehet, hogy ezek is csak nekünk szóló kegyelmi ajándékok.

II. A kapitalizmus szelleme és Max Weber szelleme

"És láttam, hogy a halottak, nagyok és kicsinyek a trón előtt állnak, és könyvek nyitattak ki. Egy másik könyv is kinyitott, az élet könyve, és a halottak a könyvekben írottak alapján ítéltettek meg cselekedeteik szerint." (Jel.20,12)

Max Weber 1905. április 2-án levelet írt Heinrich Rickertnek –kollégájának és barátjának– az éppen elkészült Protestáns etika és a kapitalizmus szelleme című könyvről. A könyv számos részlete ismert volt már korábban is –nyilván Rickert előtt is– de a végleges tanulmányt Weber néhány személyes megjegyzés kíséretében ajánlotta barátja figyelmébe. Azt írja, dolgozata értelmezhető úgy is, mint kísérlet a „modern gazdaság egyfajta 'spiritualista' konstrukciójára”.¹ Ez a megjegyzés magában hordozza azokat az ellentmondásokat, feszültségeket és izgalmas tudományos kérdéseket, amelyek azóta is jelen vannak Weber könyve kapcsán. Természetesen az ellentmondások és feszültségek a tudományos megközelítéseket is jellemzik, de meg kell jegyezzük, hogy Webernek ez a műve jelentős karriert futott be a szűkebb szaktudományos, sőt a tudományos közéleten kívül is, nagy érdeklődést felkeltve maga, illetve a tanulmány mondanivalója –vagy inkább üzenete– iránt. Érthető az izgalom, hiszen a kortársak –és tegyük hozzá mi is– a saját korukra, saját világuk működési elveire, azok titkaira voltak kíváncsiak, mint ahogy mi is. Erre keresték a választ, és Weber könyvében sok mindenre megtalálni vélték a megoldást. Óriási irodalma van Weber dolgozatának és egyéb az elméletéhez kapcsolódó munkáinak is. A társadalomtudományok történetében az egyik legtöbbet elemzett, és kritizált könyv éppen ez, a Protestáns etika. A feszültség mégis itt maradt. Talán azért, mert azzal kevesebbet foglalkoztunk, hogy Weber maga mit gondolhatott a saját 'spiritualista' konstrukciójáról és mit mert leírni, és kimondani ezekből a gondolatokból a tudományos nyilvánosság előtt, vagy éppen a szűkebb baráti társasága előtt. Mindenesetre a spirituális konstrukció, avagy ennek tudományos megjelenési formája a spirituális

¹ Weber, Marianne: *Max Weber. Ein Lebensbild*, Tübingen. J. C. B. Mohr, 1926. 359.l.

kauzalitás, az egyik legtöbbet tárgyalt és vitatott problematika Weber művében, de ami az intellektuális feszültséget szinte az elviselhetetlenségig fokozza, az éppen az, hogy maga Weber, aki ebben a kérdésben –talán szándékosan is– kétértelmű, vagy inkább többértelmű, számos kérdést hagy nyitva. A többértelműség egyik legizgalmasabb területe az, amivel Weber éppen nem foglalkozik, vagy csak érintőlegesen, mintegy a dolog jelentéktelenségét demonstrálva.

Próbáljuk meg ezt a többértelműség kibogozni. Mit is jelent valójában a spirituális kauzalitás? Azt jelenti, hogy a „kapitalista szellem”, az eszme, hamarabb létezett, mint maga a kapitalizmus és ez az eszme hozta létre magát a kapitalizmust. Vagyis a kettő között oksági kapcsolat van, és ez az oksági kapcsolat pont fordítva működik, mint amit a tudományban illik elfogadni és hirdetni. Weber minden ellenkezése és szabadkozása² ellenére ez a gondolat a műből kiolvasható, és a kortársak ezt ki is olvasták a műből – és tegyük hozzá, az utókor is. Weber –talán jobb híján– a strukturális összefüggés kétségtelenül igen szellemes és egyben védhető tézisének állítja fel, szemben az oksági magyarázattal. Ez a megoldás védhető ugyan, de közel sem tökéletes. Éppen ezért merül fel a kérdés, hogy miért volt erre Webernek szüksége? Miért nem elégedett meg a kétféle kauzális lehetőséggel, és miért tartózkodott dönteni az alternatíva között? Úgy tűnik a döntést nem vállalta, mert az egyféle lehetett, a spirituális kauzalitás melletti és ez egyben magával hozta, hogy a materialistával szembeni.

Miért félhetett – ha egyáltalán félt – Weber attól, hogy vizsgálódása abba az irányba mutat, miszerint az eszme megelőzi a rendszert magát, vagy a valóságot, vagy tulajdonképpen mit is? Igazság szerint nem félhetett ettől, mert ez így volt, és ezt maga is megállapítja a dolgozatban!³ Ennél a résznél talál módot arra Weber, hogy kritika alá vegye Sombart nézeteinek egy részét. Pontosabban nem is Sombart álláspontjának egy részéről van szó, hanem arról, hogy Weber emel ki a sombarti elméletből egy elemet, és azt próbálja cáfolni. Teszi ezt azért, mert ezen a ponton szeretné Sombart tézisének megváltoztatni, és Sombart megállapításai helyett a sajátját elfogadtatni. Ez a vitatott kérdés a gátlástalan szerzési vágyra –és gyakorlatra– vonatkozik.

² Többek között lásd: Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* Budapest, Gondolat, 1982. 116.l.

³ Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* Budapest, Gondolat, 1982. 53-61.l.

A kapitalizmus szellemének nem lehet a gátlástalan szerzési vágy az egyik legfontosabb attribútuma, –mondja Weber– mert nem értelmezhető etikailag, hanem éppen az aszkézis világias változatának kell állnia a szellem integratív központjában. Kell lennie valami etikai színezetű normatív elemnek, dimenzióknak a kapitalizmus, a modernitás kialakulásának kezdeténél – állítja Weber. És ebben valószínűleg igaza is van. Tehát keresni kell ezt az etikailag megalapozott normatív elemet.

Bármi is legyen az, arra mégsem ad választ, hogy Weber miért nem hajlandó állást foglalni abban a kérdésben, hogy a szellem miért nem lehet oka egy társadalmi változásnak? Lehet oka, csak ezt nem lehet állítani, különösen nem egy tudományos dolgozatban, mert nem felel meg a materializmus és pozitívizmus egymást kiegészítő feltételrendszereinek. Nem felelt meg Weber korában és nem felel meg ma sem. Weber azzal, hogy a 'strukturális összefüggés' kategóriáját felállítja, tulajdonképpen egy pozitivista menekülést hajt végre – ahogy erre Voegelin is rámutat.⁴ Persze Weber nem volt pozitivista, de sok szempontból, nem mert nem az lenni. Az értékmentesség elve – ahogyan erre sokan rámutattak – maga is egy értéket fogalmaz meg. Weber saját tudományos eljárásában sem tartotta be, de tudjuk, ez az elv elsősorban a politikai elveken alapuló értékítéletek tudományosként való előadása ellen született. Furcsa, hogy ami ellen a szociológia egyik kanonizált alapító atyja oly elszántan hadakozott, manapság a tudományos hétköznapi megszokott –sőt elvárt– velejárója. Ha körülnézünk, mást sem látunk a szociológiának nevezett tudományos üzemben, mint politikai elvek és ideológiák által vezérelt értékállításokat, tudományos mázzal leöntve.

A kapitalizmus szelleme tehát a gátlástalan szerzésvágy motívumát nem tartalmazza Weber szerint, ezzel szemben tartalmaz valami olyat, amely a józan, szisztematikus – racionális – és egyben visszafogott –puritán– életvitelhez vezet. Valami, ami motivál, ugyanakkor szabályoz, fegyelmez is. Weber, ahogy Sombart is, ezt a „fegyelmező” dimenziót a vallásban, vagy egy bizonyos vallásban, illetve ennek a bizonyos vallásnak a hétköznapi erkölcsére hatással bíró tanításában véli felfedezni. Sombart a zsidó vallásban, Weber a „protestáns vallásban”. Webernek kapóra jön a protestantizmus, mint történelmi esemény a „strukturális együttjáráshoz”.

⁴ Voegelin, Eric: *Új politikatudomány* Budapest, Nemzeti Közszerzői Egység, M.T.K. 2014.

Weber a kapitalizmus, mint rendszer kialakulását a kora-újkorra, a 16, vagy még inkább a 17-18. századra teszi. Természetesen ezzel nem mindenki ért egyet vele, de az ő érvelési rendszerébe ez kitűnően beleillik. A Weber kritikák⁵ –már a korai időkben is– egyik legfontosabb eleme éppen az volt, hogy Weber rosszul helyezte el az időben a kapitalizmust. A szükségleteket jóval meghaladó termelés, és az ebből fakadó, szintén a szükségleteket meghaladó felhalmozás, korábban megjelenik, és nem csak távoli vidékeken, hanem Európában is. És ehhez sem Kálvin sem a reformáció nem kellett. De nem csak időben, térben is probléma van Weber tipológiájával. Ez a "felhalmozó, többet akaró" típus éppen nem a társadalmak közép vagy alsó középosztályaira jellemző, hanem kifejezetten az elitre, a leggazdagabbakra. Ez a kritikai megközelítés komoly fogalmi következményekkel is jár – amennyiben vesszük a fáradságot és végig gondoljuk. Az Istennek tetsző munkával, lemondással kitöltött és letöltött hétköznapiak, az evilági aszkézis célja nem az örök üdvösség, hanem a pénzkereset itt és most. Az emberi tevékenység célja a túlvilágról leköltözik a profán világba, és ezzel együtt a célja –az üdvösség– átalakul a gazdagságra. Mindennek azonban még lehet etikai színezete, amennyiben a gazdagságot és tágabban értelmezve a sikeres földi életet, Istennek tetsző „tulajdonságként”, vagy még inkább elvárásként írjuk le. Webernek tehát abban mindenképpen igaza volt, hogy valami teológiai is megalapozott, a társadalom széles rétegeire hatással lévő etikai változás –mondjuk így a közerkölcsökben beálló változás– lezajlott a korai reformáció két évszázada alatt. Az is elfogadható állítás, hogy ez a változás hozzájárulhatott az európai kapitalizálódáshoz, sőt a modernizációhoz is. Az viszont kérdés, hogy ez mennyiben volt nélkülözhetetlen dimenzió, illetve ha az volt, akkor a teológiai alapjai azok voltak-e, amikre Weber rámutatott, vagy lehet-e keresni máshol is a titok megoldását?

Sombart és Weber magyarázata eltér abból a szempontból, hogy mely vallás teológiai rendszeréből vezeti le e kapitalizmus szellemének etikai

⁵ Tawney, Richard Henry: *Religion an the Rise of Kapitalism*. Routlege. London, New York. 1998. (1926), Sombart, Werner: *The Role of religion in the Formation of the Capitalist Spirit*. in: Green, Robert, William (szerk.): *Protestantism and Capitalism. The Weber Thesis and its Critcs*. Heath, Boston. 1959. Hyma, Albert: *The economic views of the Protestant Reformers*. in: Green, Robert, William (szerk.): *Protestantism and Capitalism. The Weber Thesis and its Critcs*. Heath, Boston. 1959. stb.

magvát, de eltér abban is, hogy milyen módon van hatással azokra, akik követői a vallási előírásoknak.

A Weber kritikák egy másik nagy csoportja azt állítja, hogy Weber nem jól értelmezte a protestantizmus és a katolicizmus viszonyát. Ez igen összetett kérdés, amelynek számos vetületével nem foglalkozunk most, de néhány elemét kénytelenek vagyunk megvizsgálni. Az gyakran visszatérő bírálat, hogy a reformáció „klasszikusainak” –elsősorban Luthernek és Kálvinnak– munkáiban nem találunk dicsérő mondatokat a racionális kalkulációra –vagyis a spekulációra– vagy a szabad versenyre, sőt inkább ellenkezőleg, ezeket a jelenségeket illetve az erre irányuló tevékenységet nem tekintették keresztényi dolognak. A gazdagodás vágya összeegyeztethetetlen a kegyelem elnyerésének vágyával. Ez igaz, de ettől Webernek még igaza lehetett abban, hogy az új –vagy pontosabban régi-új– teológia, akaratán kívül, szándékai ellenére hozzájárulhatott a kapitalizációhoz. Itt rögtön említsük meg, hogy nem csak annak a vizsgálata fontos, hogy Weber mit elemzett kimerítően, hogyan építette föl a kapitalizmus szellemének és a protestáns etikának az ideáltípusait, hanem az is, amit nem elemzett, vagy aminek a vizsgálatát feltűnően elhanyagolta. Ezek közül kiemelnénk Szent Ágoston hatását a reformációra, és ami még feltűnőbb, Szent Ágoston hatását a katolikus teológiára, pont ebben az időszakban. Természetesen itt a janzenizmusra gondolunk. A protestáns teológia és a katolikus teológia közötti összetett és szerteágazó vita egyik –ha nem a legfontosabb– eleme az volt, hogy az üdvözüléshez, a kegyelemhez való hozzájutás mennyiben köszönhető az ember evilági tevékenységének. Vagyis a vita tárgya a kegyelemtan, méghozzá Szent Ágoston kegyelemtana. A reformáció –különösen annak kezdeti szakaszában– egyértelműen, határozottan és radikálisan visszanyúlt Szent Ágoston teológiájához, legalábbis ebben a kérdésben. A katolikus teológia pedig egyre inkább –még ha kelletlenül és esetlegesen is– eltávolodott Szent Ágostontól. Ellentmondásos helyzet ma is, és a kora újkori viták idején is. Ágoston a katolikusok egyik legmegbecsültebb szentje.

Hatása, befolyása felmérhetetlen, nem csak a katolikusok, és általában a keresztények számára, hanem az egész európai civilizáció számára is. Bátran állíthatjuk, Európa nem lett volna az, és ma sem lenne az, ami, Szent Ágoston nélkül. Kevés ember és kevés életmű volt, amely ekkora hatással lett volna

–ha csak közvetve is– az egész emberiség történetére, mint az övé. A katolikus egyház tehát soha nem fogja – még implicit formában sem – kimondani, hogy modern teológiája „Ágostontalanított” teológia! Pedig az! És ez a folyamat a tridenti zsinattól az 1713-as Unigenitus bulláig bezárólag le is zajlott. Ez az időszak pedig nagyjából egybeesik azzal, amit Weber is fontosnak tartott kutatni. Weber Baxter általa is idézett soraihoz a következő gondolatokat fűzte: *„A gazdagság csak akkor kétséges, ha léhaságra, romlottságra és bűnös élvezkedésre csábít, s gazdaságra való törekvésünk pedig csak akkor, ha indít rá, hogy gondtalanul és vidáman szeretnénk élni. De mint a hivatás kötelességének gyakorlása, erkölcsileg nemcsak megengedett, hanem egyenesen kívánatos a gazdagság.”*⁶ Weber a főszövegben elmondottakat fontosnak tartotta kiegészíteni lábjegyzettel is, amit így kezd: *„Ez a döntő”*. Majd így folytatja: *„...a hívők gyakorlati életében érvényes erkölcs, hogyan hatott tehát gyakorlatilag a hivatás-etika vallásos irányultságára. A katolicizmus –s főleg a jezsuiták– kazuisztikus irodalmában található ilyen magyarázatok –például a kamatszédés megengedhetőségének kérdéséről– ...”* Később, de még ugyanebben a lábjegyzetben ezt olvashatjuk: *„A katolicizmusban a szabados nézetek egy sajátosan laza etikai elméletnek az egyházi tekintély által nem szankcionált termékei voltak.... Ezzel szemben a protestáns hivatásgondolat éppen az aszketikus élet legkomolyabb képviselőit állította sikeresen a kapitalista szerzés szolgálatába. Ami tehát ott feltételelesen megengedettnek számított, itt pozitív erkölcsi jó volt. E kétfajta etika gyakorlati szempontból nagyon is fontos alapvető különbségei végérvényesen rögzítettek az újkorban a janzenisták körüli vita és az 'Unigenitus'-bulla óta.”*⁷

Weber nem sok szót veszteget Szent Ágostonra, még kevesebbet a janzenistákra, figyelmének látókörébe a jezsuiták kerülnek, de ők is csak módjával. Miért van ez így? A kérdés annál is indokoltabb, mert a janzenista mozgalom –különösen francia nyelvterületen, de nem csak ott– igen kiterjedt és népszerű volt 17. században. Amennyiben belegondolunk abba, hogy a gallikanizmussal együtt, egy időben, sok esetben egymással taktikai szövetségben jelenik meg nem csak a teológiai viták, hanem a politikai viták és harcok terepén is – különösen figyelemre méltó ez a szűkszavúság.

⁶ Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* Budapest, Gondolat, 1982. 249.l.

⁷ U.o.: 249-250. l.

Látjuk Weber 'döntő' kérdésnek tekinti azt, hogy *a hívők gyakorlati életében érvényes erkölcs, hogyan hat!* Mi lehet ez a „gyakorlati életben érvényes erkölcs”, amely még a hivatásetikára is hatással van? Úgy tűnik ez nem olyan etika, amelyet maradéktalan egyértelműséggel le lehet vezetni a hivatalos teológiai premisszákból. Talán valami „népi, laikus vallásosságból” eredő erkölcs, amely jobban illeszkedik a hétköznapi világához. Az üdvjavakhoz való hozzáférés, és az ezzel összefüggő megváltási szorongás visszavezethető arra a kérdésre, hogy tehetek-e én valamit az életemben azért, hogy elnyerjem az örök életet. Van-e egyértelmű összefüggés a magam elhatározásából véghezvitt cselekedetek és az üdvözülés között? És újra ott vagyunk az „eredeti” vita tárgyánál, Pelagius és Szent Ágoston összeegyeztethetetlen nézeteinél.

A reformátorok elleni szellemi harcban a katolikus nézőpont egyre inkább Molina szemipelágiánus tanaira épít, szemben a protestánsok ágostoni alapokra helyezett –igaz radikálisan végig vitt– tanaival.

A pelágiánus ihletettségu tanok szigorú erkölcsiséget hirdettek. Az erkölcsi tökélyre törekedtek, amely elérése szerintük kötelező, és egyben lehetséges is. Ami ezen cél eléréséhez feltétlenül szükséges, az ember szabad önrendelkezési joga. Aki Isten parancsainak megfelelően cselekszik, boldoggá válik, aki ellenben nem, kárhozatra jut. Ebből a logikából az következik, hogy az üdvözülés a hívő kezében van, csak rajta múlik sorsa, örök boldogság, vagy kárhozat. Mindez szöges ellentétben áll Szent Ágoston tanaival.

Szent Ágoston szerint ahhoz, hogy a hívő az Istennek tetsző cselekvésig eljusson, külső segítségre van szüksége, mégpedig az isteni kegyelemre. Ezt a kegyelmet Isten szabad elhatározásából adja. Nem a –még oly jó indulatú– cselekvő ember választ, hanem Isten választja őt. És, hogy kit részesít kegyelemben és kit nem, az Istennek az ember számára kifürkészhetetlen akaratából ered. A pelágiánus és szemipelágiánus tanok azt sugallják, –sőt nem egy esetben állítják– hogy az ember, szabad akaratából végigvitt cselekedetével, mintegy kikényszerítheti Isten üdvözítő döntését. Ez a gondolat két szempontból is problémás! Egyrészt azért, mert ezekben az esetekben Istennek nincs más választása, amely helyzet az isteni szuverenitást kérdőjelezi meg. Másrészt felszabadítja és táplálja az emberi gőgöt, a túlzott öntudatot, amely azt sugallja, hogy az ember már-már egyenrangú Istennel. Mindez támogatja az individualizálódást, és a racionális

gondolkodás hasznosságába és eredményességébe vetett hitet. Szent Ágoston a 217. levelében többek között ezeket az állításokat teszi.

- „2. Tudjuk, hogy Isten nem érdemeink szerint méri ránk a kegyelmet, akár gyermekek, akár felnőttek vagyunk.
3. Tudjuk, hogy minden egyes felnőtt ember cselekedeteiben ott rejlik a kegyelem.
4. Tudjuk, hogy minden ember részesül kegyelemben: azok, akik kegyelemben részesülnek, nem a tetteikért, sem a jó szándékukért (ami a gyermekek esetében nyilvánvaló) részesülnek kegyelemben.
5. Tudjuk, hogy akik kegyelemben részesülnek, ingyen kapják azt, isteni könyörületből.
6. Tudjuk, hogy akik nem részesülnek kegyelemben, Isten igazságos ítélete folytán járnak így.”⁸

Szent Ágoston és Kálvin szerint sem érdemeinkért jutalmaz minket Isten, hanem mintegy ajándékként. Ugyanakkor mindez a kiválasztottakon meglátszik, vagyis Istennek tetsző életük nem oka, hanem jele annak, hogy elnyerik az üdvösséget. Weber szerint ennek a bizonyos jelnek a keresése jelentett igen sokat az újfajta hétköznapi erkölcs kialakulásában. A kiválasztottság tudata, azonban veszélyeket is rejt magában. Valóban nem fatalizmushoz, hanem inkább fanatizmushoz vezethet. Azt az érzetet erősítheti a kiválasztottban, hogy ő a jó oldalon áll. A mindenkori kiválasztottban pedig azt, hogy ő a jó oldalán áll, a mindenkori rosszal szemben. Mindez Szent Ágostontól –legalábbis a manicheista gonszticizmust kritizáló katolikus Ágostontól– messze áll. De nem állt messze a XVI. és a XVII. századi kálvinizmustól, mint, ahogy nem állt messze a XX. századi bolsevikoktól sem. És ma sem áll messze azoktól, akik különböző tömegmozgalmak ideológiáját kiválasztottként követve, prófétai elhivatottsággal ítélik meg arról, hogy kik állnak a „történelem jó oldalán”, és kik nem.

⁸ Idézi: Dal Maschio, Eduardo. Machin: Szent Ágoston. Líra, 2022. Ford. Mester Yvonne. 97. l.

Irodalom

- Dal MASCHIO, Eduardo, Machin (2022): *Szent Ágoston*. Barcelona: EMSE Edapp S.L. (Ford. Mester Yvonne). p. 144. ISBN 5999033936620
- GREEN, Robert, William (szerk.) (1959): *Protestantism and Capitalism. The Weber Thesis and its Critics*. Boston: HEATH. p. 116.
- Hyma, Albert: The economic views of the Protestant Reformers. in: GREEN, Robert, William (szerk.) (1959): *Protestantism and Capitalism. The Weber Thesis and its Critics*. Boston: HEATH.
- Sombart, Werner: The Role of religion in the Formation of the Capitalist Spirit. In: GREEN, Robert, William (szerk.) (1959): *Protestantism and Capitalism. The Weber Thesis and its Critics*. Boston: HEATH.
- TAWNEY, Richard Henry: *Religion an the Rise of Kapitalism*. ROUTLEGE. London, New York. 1998. (1926). ISBN 0765804557.
- VOEGELIN, Eric (2014): *Új politikatudomány*. Budapest: Nemzeti Közszoigálati Egyetem, M.T. K. p. 146. ISBN 978-615-5491-83-2
- WEBER, Marianne (1926): *Max Weber, Ein Lebensbild*. Tübingen. J. C. B.: MOHR. p. 719.
- WEBER, Max (1982): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. In: BEREND T. Iván [et al.] (szerk.): *Társadalomtudományi Könyvtár*. Budapest, GONDOLAT, 1982. p. 619. ISBN 963-280-756-1

Zárug Péter Farkas

A Csurka-dolgozat három évtized távlatából

Absztrakt

Harminc évvel ezelőtt a magyar rendszerváltozás egyik legharsányabb és legvitatottabb politikai vitája zajlott Magyarországon. E vita kereszttüzében, az akkori kormánypárt alelnökének, Csurka Istvánnak augusztus 20-án megjelent híres dolgozata állt, a „Néhány gondolat a rendszerváltozás elmúlt két esztendeje, és az MDF új programja kapcsán”. E fontos politikai vitát tekinti át tanulmányunk harminc év távlatából.

Kulcsszavak: Csurka-tanulmány, rendszerváltozás, Antall József, MDF, sajtóvita

Abstract

Thirty years ago, one of the loudest and most controversial political debates of the Hungarian system change took place in Hungary. In the crossfire of this debate was the famous thesis of István Csurka, the vice-chairman of the ruling party at the time, published on August 20, *Some Thoughts on the Last Two Years of System Change and the MDF's new program*. Our study reviews this important political debate from the perspective of thirty years.

Keywords: Csurka-study, system change, József Antall, press debate

Harminc évvel ezelőtt az államalapítás ünnepnapjához a rendszerváltozás legharsányabb és bizonyos elemeiben az utána következő évtizedeket is meghatározó vitája robbant ki a magyar közéletben. Az amúgy is erősen habzó rendszerváltó időszak vizébe ugyanis sziklaként dobtá be 1992. augusztus 20-án Csurka István, az akkori vezető jobboldali kormánypárt alelnöke a *Néhány gondolat a rendszerváltás elmúlt két esztendeje és az MDF új programja kapcsán* (CSURKA, 1992) című terjedelmes írását a Magyar Fórumban. A szokatlanul hosszú, 93 ezer karakterre és nyolc újságoldalra rúgó írás alapvetően mindmáig nehezen meghatározható műfajilag – eredetisége e téren is elvitathatatlan.

Meghatározásában –amely inkább tartalmi és stiláris, mintsem műfajitálán Domonkos László történész, Csurka István eddigi egyetlen monográfia írója áll legközelebb a valósághoz: „*A Néhány gondolat... egyszerre elemzés és*

tetemrehívás, számveteskísérlet és a szokásos csurkai publicisztikus közéleti-politikai meditáció.” (DOMONKOS, 2012:180).

Antall József kormányfőként az ünnepen egy kiegyensúlyozó, a magyarság számára örökkön kompromisszumot ajánló, és mindenkor konszenzust kereső beszédet mondott, amelyhez képest Csurka írása radikális kontrasztot jelentett a vezető kormánypártot, az MDF-et és a nemzeti kormányzást ekkorra már belülről feszítő kérdések megítélésében. „Igenis, most az építés ideje van itt, minden nemzet életében van. A harcból kijutott nekünk. Van, amikor építeni kell, most annak van itt az ideje.” – mondja a miniszterelnök záró gondolataiban (ANTALL, 1992).

Antall beszédének kicsengése, hogy lejárt az álmodozók kora, ahogy vége a háborúnak, és vége a rendszerváltozás átmenetének már csak az építkezéssel kell, foglalkozzon a kormány és a magyarság. Csurka viszont írásában az elmaradt, vagy vesztes csatákat bírálja, és az örökös kompromisszum keresés helyett új, már kormánypozícióból adódó szuverén harcot hirdetett – a szerinte– nem hogy befejezett, de el sem kezdett politikai megtisztulásra, elszámoltatásra, és az örökös paktumpolitika felszámolására. Két kormányon lévő vezető politikus más-más világlátása, és víziója csapott össze e napon. Antall és Csurka politikai értelemben egymásnak feszülő, a nemzet számára más-más attitűdöt jelentő és kínáló „*hívó szaváról*” elsőként Bencsik András (1992) írt elemző publicisztikát augusztus 21-én a Pesti Hírlap főszerkesztőjeként:

„Alig egy hete írtam Levélária című dolgozatomban, hogy el kéne már végre hangoznia valahonnan a politika fellegvárából a hívó szónak, amely a magyarságot szólítja meg és mozgósítja az ország békéje, emberséges fejlődése érdekében. (...) A hívó szó elhangzott. Egyszerre és egy időben két helyről is. Mindkettő olyan elementáris erővel szólalt meg, olyan kemény és letisztult retorikával, amely szinte sokkolta a megszólítottakat, akiknek most időt kell nyerni ahhoz, hogy értelmezzék, feldolgozzák az üzeneteket, s aztán ennek birtokában döntsenek a maguk válaszáról.

Az egyik megszólítás Csurka István hatalmas, minden bizonnyal kegyetlenül kemény vitát gerjesztő tanulmánya, amely a rendszerváltás két évét és az MDF új programját ismerteti a Magyar Fórum legfrissebb számában. Nyolc újságoldal terjedelmű elemzése-kiáltványa két súlyos megállapítása

önmagában elegendő ahhoz, hogy ezt az írást korszakosnak tekintsük. (...) A Pesti Hírlapnak is meg kell fogalmaznia a maga válaszát Csurka István hívó szavára. De nem ma még. A tét súlyos, a válasz gondos megfontolást kíván.” (BENCSIK, 1992.)

Csurka István az MDF egyik alelnökeként már addig is a lakiteleki társaság népi-nemzeti fenegyereke volt. Kendőzetlenül mutatott rá a rendszerváltozás visszásságaira, a Kossuth Rádió Vasárnapi Újságában jegyzetei rendre vihart kavartak és arattak, ám a *Néhány gondolat...* dolgozata –ahogy ő nevezte írását– tételes összefoglalása volt mindannak, amit Csurka a rendszerváltozás folyamatáról, az állampártiak, reformkommunisták hatalomátmentéséről, valamint az MDF-SZDSZ paktum nemzeti kormányzást gúzsba kötő rendszeréről gondolt. Mindezt nemzetközi kontextusba helyezte és bizony keserű bírálóit is meg merete nevezni. És ez utóbbi volt aztán Csurka igazi bűne. Az, hogy rá mert világítani arra, hogy a rendszerváltozás –általa hazugnak tartott– konszenzusos modellje egy kényszer szülötte, amelyben a nagy trójai faló álláspontja szerint az SZDSZ volt, csupa olyan baloldali, marxista, cionista és ávós múltú vezetővel az élén, akik nem voltak érdekeltek a tényleges politikai lusztrációban, és az előző rendszer bűneinek elszámoltatásában. Sőt, a rendszerváltozás folyamata, benne az állampárti diktatúra rendszerének lebontása egyet jelentett a spontán-, és előprivatizáció folyamatában való vagyonosodással, amelyben a régi kommunisták, az újbaloldaliak és a velük egy tőről fakadó ifjabb liberálisok –azonos politikai, szociológiai és családi hátterük alapján– összefogva akarják meghatározni a rendszerváltozás irányát. Ennek alapvető kisiklását Csurka az MDF-SZDSZ paktumban jelölte meg, amely bár csökkentette a kétharmados törvények egész sorát a kormányozhatóság érdekében, ám mind a köztársasági elnöki cím, valamint az akkor még hegemón, állami televízió és rádió vezetésének kulcspozícióinak, SZDSZ kezére adását túl nagy árnak tartotta. És Csurka nyíltan utalt arra a marxista ihletettséggű balliberális hálózatra, amely fogva tartotta az MDF-et már az első Lakiteleki Találkozó másnapjától, amikor is a New York Times-ban kommentár jelent meg arról, hogy Magyarországon, Lakiteleken, nacionalisták és antiszemiták gyülekeznek. De mégis honnan volt ilyen értesülése az amerikai lapna, ha csak nem Magyarországon lévő politikai interpretátorok értesítették ekként őket?!

Demszky, Haraszti, Bauer, Pethő, Magyar Bálint és a Lukács istálló vezető marxistája Kis János amikor a *Társadalmi szerződést* (Beszélő, 1987) megjelentetik, és kimondják, hogy *Kádárnak mennie kell*, és felsorolják az állampárt felelőseit, egy ember neve akkurátusan kimarad. Aczél Györggyé.¹ Csurka ezt nem tartja véletlennek.

Ahogy azt sem, hogy az SZDSZ nagy liberális rendszerváltói mind kommunista káderek gyermekei, akik maguk is Mao, és Marx elkötelezett hívei voltak. Ők „rendszerváltozás rendszerét” –ahogy Tellér Gyula (1994) fogalmazott– csak látszat antikommunizmussal fújják fel Csurka értelmezésében, hogy aztán ennek leple alatt megakadályozzák az elszámoltatást, és az állampárti előnyöket a lehető legtöbb társadalmi alrendszer hídfőállásán tudják piaci előnyökké konvertálni a maguk javára, de immár egy új demokratizálódó rendszerben.

E paktum-, és SZDSZ kritika kapcsán egyben el is érkeztünk a dolgozat felvetéseit ért legsúlyosabb bírálathoz, az antiszemita ihletettséghoz, és antiszemita kritikaisághoz. Harminc év távlatából fontos lenne egy objektívebb álláspont kialakítása a *Néhány gondolat...*-hoz, és az írás antiszemita jellegének értelmezéséhez. Bár az azóta eltelt időszak, a „politikai korrektség” nyugati mozgalmi valószínűleg ma még nehezebbé teszik egy ilyen vizsgálati pozíció felvételét.

Ugyanis a liberális politikai korrektség első hazai vívmánya a „zsidó” szó száműzése lett bármilyen politikai, gazdasági, társadalmi folyamat elemzéséből. Mindennek eredménye, hogy már történeti politológiai fejtegetéseket ír úgy néhány politológus a rendszerváltozásról, hogy le sem meri írni a „zsidó” szót. E jelenség társadalomtudományi értelemben épp olyan esztelenység, mint az irodalom terén a „néger” szó száműzése a *Tom Sawyer kalandjaiból*, vagy Agatha Christie legendás művének címéből, az 1969-ben megjelent *Tíz kicsi négerből*.

Merthogy, pont az 1987-es New York Times cikk, az SZDSZ vezérkarának összetétele és az 1930-as, '40-es évek népi-urbánus vitájának mutált újjáéledése a rendszerváltozás folyamatában mutatja legjobban, hogy az „antiszemitizmus” topicjának és agendájának jelenlétét elvitatni a

¹ Született Appel Henrik – aki Joel néven az 1930-as években közéleti pályáját a Hashómér Hacairnál, a radikális szocialista-cionista ifjúsági mozgalomban kezdte)

rendszerváltozás időszakából egyszerűen lehetetlen. Pontosabban fogalmazva egyszerűen tudománytalan, amely jelenség tehát valós, de megítélésüket csakis politikai szempontok szerint gerjesztett ostobaságként tarthatjuk számon. Pont a Csurka dolgozat, valamint a rá adott bírálatok a primér bizonyítékai ennek.

És bár Csurka fejtegetéseit e téren lehet és kell is vitatni –ahogy vitatták, s vitatják ma is– ám eltagadni azt, hogy bizony az egykori állampárt hálózatának és az SZDSZ vezető értelmiségijeinek összefonódása immár a liberalizmus-, és a diktatúrából alkotmányos demokráciába való átmenet jegyében egyben a rendszerváltozás átfogó lusztrációs szándékának kerébe törését is jelentette, bizony azt már nem lehet. És hogy összeesküvés elmélet a New York-Párizs-Tel Aviv hálózat? Ma már történelmi tény, amire Csurka dolgozatában csak utalt.

1986-ban Mark Palmer *még USA nagyköveti kinevezése előtt* Budapestre látogatott. És kikkel ült le egy munkaebéd keretében átbeszélni a további szoros együttműködést? Az állampárt reformistájával Pozsgai Imrével? Nem. A formálódó nemzeti ellenzék vezetőivel Lezsák Sándorral, Csoóri Sándorral, vagy Csurkával? Nem. Mark Palmer nem velük tervezete a jövőt, hanem Rajk Lászlóval és Kis Jánossal – Hegedűs Zsuzsa radikális baloldali párizsi szociológus egykori férjével, akinek mély baloldali, marxista, lukácsista elkötelezettségét Tamás Gáspár Miklós méltatta „*ecsetvonásaiban*”. Aztán e kör kiegészült később Haraszi Miklóssal, Ronald Lauderrel és Soros Györggyel.

Csurka fő bűne e társaság előtt az lett, hogy rá mert kérdezni: Melyik is nem zsidó közülük? Melyik is nem balliberális? Melyik is nem a politikai lusztráció ellensége a békés átmenet jegyében?² Melyik is nem az állampárt és a demokrácia jogfolytonosságának a híve? Csurka sorai, amely szerint a Galilei Körtől az SZDSZ-ig húzódó történelmi íven Aczélától, Soroson át, az SZDSZ vezérkaráig menti át időről időre magát egy érdekkör már 1992-ben sem volt politikailag korrekt. Az érintettek nem ideológiai, és közéleti politikai szerepvállalásuk megtámadása miatt, hanem közös zsidó származásuk által védekeztek, s a velük szemben felhozott bírálatokra nem is reagálva mondták

² A politikai lusztráció ügynöktörvényként való értelmezésének zsákutcája egyben a politikai megtisztulás halála is volt Magyarországon az átmenet során. Jól jelzi ezt, hogy se átfogó lusztrációs törvény, se az ügynökakták nyilvánosságra hozatalának törvénye sem született meg Magyarországon az elmúlt 30 év alatt.

ki az ítéletet Csurkáról: antiszemita. Pedig ez az érdekkör bizony nagyon is valós, és élő volt, amiről Csurka írt. Palmer USA nagykövetségként '86 decemberétől kísérte el a rendszerváltozás folyamatát '90 januárjáig. És hívta raportra időről-időre a balliberális ellenzék tagjait a nagykövetségre, elmondva nekik, mit kell képviseljenek, és hogyan a belpolitikai küzdelmek során. Ahogy Soros György is kifejtette a Fidesz vezérkarának, hogy „*a kommunizmust felszámoltuk, most a konzervatívokat kell felszámolni*”. Csurka –elmondása szerint– e törekvések ellen kongatott vészharangot írásában.

Azonban két ponton provokatívan, feleslegesen, és eleve téves alapállásból keverte magát magyarázkodási kényszerbe – alapvetően védhetetlenül. Az egyik, amikor a magyarság és a magyar kultúra romlásának kétségtelen „genetikai okai”-ról írt. A másik, amikor áttételesen bár, de védelmébe vette a bőrféjűeket, akiket „nem lehet mindenért okolni”. E mondatok által minden alapot megteremtett Csurka arra, hogy az antiszemitizmus amúgy is diszkreditáló bélyege mellé, a rasszista, faji alapvetésű bírálatokat is megkapja, s ezáltal mondandójának lényegét immár csak e néhány sor által fémjelezve tegyék először zárójelbe, majd bélyegezzék meg, s végül kerülje el a társadalom a benne foglalt összes más tényekkel való szembesülést.

E mondatok odavetése súlyos hiba volt a szerző részéről. Nem csak azért, mert tévesek és igaztalanok, hanem mert ezeket idézve, volt mibe kapaszkodnia a vele szembenállóknak, akik meg az igazságairól így gyorsan és sikerrel terelték el a figyelmet. E gyors, balliberális „egyetértés-gépezetként”³ –ahogy Noam Chomsky (2016) jellemzi az amerikai liberális sajtót– fellépő politikai megbélyegzés 1992-ben is ugyanolyan gyorsan működött már Magyarországon, mint amilyen gyorsan 2022 nyarán, amikor Orbán Viktor a „*kevert fajú*” kifejezést használni merte egy európai folyamatokat áttekintő előadásában.⁴

³ Noam Chomsky – Edward S. Herman. Az Egyetértés-gépezet, L1Harmattan Kiadó, Budapest. 2016.

⁴ A „*kevert fajú*” Páneurópát megálmodó Richard Coudenhove Kalergi gróf hosszú oldalakon keresztül értekezhet pozitívként e szóösszetételről, s ma államfők, miniszterelnökök viselhetik a Károly –Díjat e kevert fajúságért végzett kiemelkedő munkásságukért, de ha valaki ezt úgy használja, ami által elvesztené pozitív tartalmát, azt azonnal rasszistának, fasisztának bélyegzi a balliberális médiavilág egyetértés-gépezete.

Azonban Csurka ezen a mondatai korántsem a dolgozatának lényegét érintették. Csurka István ugyanis elsősorban az önálló nemzeti, –bár IMF szorításban lévő– kormányzati cselekvést hiányolta Antall József miniszterelnöktől. Azt, hogy még az MDF-SZDSZ paktum adta kereteket sem használta ki,⁵ csak lavírozott, kényszerűen „rögtönzött”, és meg akart felelni az állandóan antiszemitázó maoista, liberális, antikommunista, és/vagy szociálibaloldali belvárosi szűk értelmiségnek, és annak agresszív médiájának. Csurka azt kifogásolja, hogy ezt a médiaelitet helyén hagyva eltúrta, hogy az állampárt kiszolgálói, akik hirtelen nagy demokratákká lettek naponta köpjék le a politikai programját, naponta rúgjanak bele, és gúnyoljanak ki bármit, ami nemzeti és keresztény.

Ehhez képest mondta Csurka, hogy ebből elég! Vagy nekirugaszkodik az MDF és takarít, felszámolja a konszenzuális hazugság rendszerét, és önálló, szuverén nemzetpolitikát folytat –nem befeküdve a Nyugat piacéhségének– vagy végképp elszáll a politikai megtisztulás és a nemzeti érdek képviselőjének lehetősége. Csurka szerint, ugyanis hiába tagadja minden erejével és médiafelületével az SZDSZ, hogy soha nem állna össze a hatalomért a volt állampárt embereivel és pártjukkal, az MSZP-vel, a folyamat világos Csurka számára: változások nélkül 1994-ben az MDF kormány elbukik, és helyette a megtévesztett választók egy SZDSZ-MSZP koalíciót fognak visszaszavazni a hatalomba. Ahogy előre jelezte, az SZDSZ koalícióra lépett két év múlva az MSZP-vel. Soros és Palmer pedig üzletemberként tért vissza Kis Jánossal és Rajkkal való ebédelése után 10 évvel. Ronald Lauder, a Zsidó Világkongresszus éléről, is melléjük szegődött. Média mogulként Közép-Kelet Európa országaiban –érdekes módon– pont a nyilvánosság befolyásolásának területén, kereskedelmi televíziók alapításába kezdtek. Soros pedig a nyitott társadalom és a liberális demokrácia káderképzőjét indította be a CEU-val. Horn, Demszky, Pethő, Bauer, Magyar Bálint az élen, (háttérben „Jánosom Kisem”),⁶ Kuncze Gábort maguk mellé véve pedig révbe értek, privatizáltak, liberalizáltak, deregularizáltak.

⁵ Ennek kényszerű rendszerét keletkezésekor maga Csurka is elfogadta.

⁶ Csurka 1993-ban jelenteti meg a *Néhány gondolat...*-hoz hasonló formátumban másik nagy dolgozatát az *Also sprache Jánosom Kíssem*-et, amelyben már világosan az SZDSZ-MSZP új kormány ajánlatát látja Kiss János új paktum kötési javaslatában.

És kit érdekelt már ekkor Csurka igazsága? Senkit. Ő csak egy antiszemita szélsőjobboldali, akinek szavaira már nem is kell odafigyelni. A média világában csak perifériálisan, és mindig negatívan, kigúnyolva és lesajnálva szerepelhetett.

A dolgozatnak mára –még Csurka radikális bírálóinak szemében is–vannak különösen figyelemre méltó részei. Ezek a rövid, nemzetközi összefüggések kapcsán tett fejtegetései. Miközben Fukuyama (2022) és az USA demokrácia exportőrei már a történelem végét látták,⁷ addig Csurka határozottan másként gondolta a világfolyamatokat. Ahogy Kína helyzetét is. Nem hitt abban, hogy Kína változni fog. Amikor sokan nagy reményeket fűztek ahhoz, hogy a Tienanmen Tér eseményei előbb-utóbb meghozzák a kommunizmus bukást Kínában is, addig Csurka teljesen elutasította e nézeteket. Egyszer egy hosszú autótutunk során azt fejtegette a kínai demokrácia lehetőségei kapcsán, hogy Kínában ezer évente van változás, ez a XX. századi háborúk után lezajlott Maoval. Most már ez a rendszer fog változni lassanként hosszú ideig. Kína kultúrája és roppant mérete képtelen demokráciává alakulni. Kína így marad még hosszú ideig. Tim Marshall 2018-as geopolitikai sikerkötetében Kínáról írja, hogy méreti és kultúrája számára értelmezhetetlen a nyugati demokrácia, és ezzel együtt lesz a XXI. század felemelkedő, világpolitikát meghatározó alakja (MARSHALL, 2021:51-83). Csurka tehát 1992-ben ugyanazt vallja Kína kapcsán, mint amit a híres geopolitikai sztárelemző.

Ahogy az új nemzetközi kihívások kapcsán felvetett Észak-Dél konfliktus, és a jövő egyre gyorsuló nagy kihívása, a jólét-nyomor globális konfliktushelyzete kapcsán is, Csurka igencsak pesszimista volt az alapvetően optimista nyugati világlátással szemben. A Csurka által megjelölt, nagy nemzetközi kihívások pesszimista megítélését, sajnos a világ mára igazolta. Ahogy a megjövendölt „népvándorlások korát” is e konfliktusokból vezette le. (Ez utóbbi kifejezést későbbi, 1998-as írásai tartalmazzák.)

De ugyanígy a fogyasztói társadalom komfort igénye és az eszmék utáni rajongás paradoxonát is jól látta. Ahogy a kommunikációs világtársadalom kiépülésének társadalmi veszélyeit és a kereskedelmi média pusztító hatását

⁷ Csurka jól ismerte Fukuyama művét, a '90-es évek második felében többször beszélgettem vele róla.

is szinte mai kritikával írta le, s féltette benne a szabad tájékozódás és gondolkodás lehetőségeit.

Mindezen beigazolódottan helyes elemzések mellett a dolgozat záró része, és az Antall József-re tett megjegyzései is mindmáig vita tárgyát képezik a *Néhány gondolatnak...* Leginkább a rossz félmondat, amelyben Antallt rákos betegsége miatt „Isten által meglátogatott”-nak nevezte. Csurka István sok mindenben nem értett egyet Antallal, de tisztelte őt, hatalmas műveltségét respektálta, és államférfinek gondolta, még akkor is, ha másfelől egyben felelősnek tartotta amiért sok kompromisszumot tett a rendszerváltozást kisiklató, állampárti és urbánus, liberális erőknek.

Csurka esszójét, pamfletjét, vitairatát –soroljuk bármilyen műfajba is az írást– a rendszerváltozás lehangosabb visszhangja és kritikája fogadta. Harminc évvel a dolgozat születése után már kevesen emlékeznek, hogy Csurka első nyilvános nagy kritikusa Bencsik András volt, aki a kormány-, és Antall-párti Pesti Hírlapban már a megjelenés másnapján vezércikkben szólt az antalli és csurkai „hívó szóról”. Bencsik (1992) ugyanakkor nem elsősorban ideológiai alapvetésből, hanem inkább az MDF belügyei oldaláról vette védelmébe Antallt, és Csurka írását szerinte nem lehetett másként értelmezni –Antall halálos betegségének felemlgetése, és a dolgozat zárómondatai⁸ közötti provokatív, drámai feszültség miatt– mint, ami „*Elbocsátó szép üzenet a párt alelnökétől a párt elnökének*”.

Csurka István már augusztus 22-én a Híradónak adott rövid interjújában tisztázni próbálja, hogy Antall irányába nagy tisztelettel van, ugyanakkor tévedés, hogy a miniszterelnök egészségi állapota magánügy, mert az nagyon is közügy, ahogy az utódlás kérdése sem érheti váratlanul az MDF vezetését. A kormányzati hibákkal való szembenézés pedig nem gyengíti, hanem csakis erősítheti az MDF-et.⁹ De ekkorra már a politikai bomba felrobbant. Mind kormánypárti, mind ellenzéki oldalon sokan ragadtak tollat véleményük,

⁸ A dolgozat záró mondatai: „Élet! Ez ma a hívó szó.” E szavak, valamint a korábban említett „Isten által meglátogatott”, utolsó stádiumában lévő Antall stílár szembeállítását Bencsik elsőként világitja meg és fejezi ki – abszolút joggal – százezrek, netán milliók szolidaritását a súlyosan beteg Antall irányába. És valójában nem is tartalmi, ideológiai szempontból tartja tisztítóknak Csurka sorait, hanem morálisan utasítja el Csurka nem formális, áttételes bejelentkezését az MDF esetleges vezetésére.

⁹ https://nava.hu/id/04674_1992/2022.09.25_14:52.

álláspontjuk kifejtésére. A Pesti Hírlapban Bencsik András széles lehetőséget kínált az MDF-es megszólalóknak pro és kontra egyaránt, ahol az akkori kormánypárti képviselők, újságírók, véleményvezérek mind megszólalhattak, egyben már a vitát új szintre emelő, és máig legmeghatározóbb Debreczeni József (1992) által megfogalmazott kritikákról is. A turbulens vitát jól mutatja, hogy Bencsik egyfajta kormánypárti moderátorként tíz nap alatt háromszor „nyúl bele„ a vitába vezércikkeivel, és ahogy Révész Sándor (1992) ellenzéki szempontból fogalmazott Bencsik írásai kapcsán, szubjektíve megértő Csurkával szemben, de objektíve elítélő.

Debreczeni József, aki ekkor az MDF liberális szárnyához tartozott, azáltal is kifejezte maximális különállását az összes többi kormánypárti megszólalótól, hogy nem a vitaindító, kisebb példányszámú kormánypárti Pesti Hírlapban, hanem a kétszázezres példányszámú, volt állampárti - nevében még mindig „szocialista napilapban”-, az ellenzéki Népszabadságban jelentette meg álláspontját augusztus 27-én. Debreczeni az előző nap, augusztus 26-án, már leadta írását a Népszabadságnak másnapi megjelenésre, amikor az MDF 21 tagú elnöksége éjszakába nyúlóan vitatkozott a *Néhány gondolatról...* Másnap, augusztus 27-én, Debreczeni Csurkához intézett nyílt levele pedig a Népszabadság hasábjain már ott állt a postaládákban és az újságos standokon, amikor az MDF kiadta nyilatkozatát, miszerint: „Csurka István egyéni véleményét fogalmazta meg”, ami egyébként „írói munkásságának a része”.

Az MDF óvatos állásfoglalása pedig ugyancsak kontrasztba került az aznap megjelenő Debreczeni féle elutasító állásponttal, amely aztán mind a mai napig a Csurka-dolgozat és Csurka politikai pályafutásának bélyegéül is szolgált, s egyben meghatározta az 1990-es és 2000-es évek elejének csurkai megítélését.

"Be kell hát végeznem, ki kell hát mondanom: Pista! Mindazon elemek halmaza, amit eddig kimutattam a szövegedből (ami kiordított belőle!): a kirekesztő, faji ihletésű, kizárólagos értéként felmutatott nemzeti kollektivizmus; társulva az antidemokratikus, antikommunista és antiszemita elemekkel, hibátlanul megfelelnek egy komplett náci ideológiai alapvetésnek.

Ehhez nekem, nekünk, az MDF-nek nincsen semmi közünk. Nem is lesz.”¹⁰
(Debreczeni 1992)

Csurka és a *Néhány gondolat...* „náci alapvetés”-e ettől kezdve elválaszthatatlanok voltak. A vita e pillanattól már nem szavainak igazságáról, a lusztráció nélküli rendszerváltozásról, Göncz Árpád alkotmánybíróági döntéseket figyelmen kívül hagyó „jogállamiság” értelmezéséről, az állampártot kiszolgáló funkcionáriusok helyükön hagyásáról, az SZDSZ nemzetközi hálójának kormány megbuktatási szándékáról, a Magyarországot szorongató nemzetközi pénzvilágról, a privatizációkról, a balliberális médiafőlényről szólt. A nagy magyar „egyetértés-gépezet” ettől kezdve csakis arról beszélt, hogy náci alapvetésű-e Csurka vagy sem, ha igen, mennyire, ha nem mennyire nem? A kormánypárti oldalon a Pesti Hírlap, az Új Magyarország és a Csurka kezében lévő Magyar Fórum hasábjain vitázott Elek István, Furmann Imre, Kubinyi Ferenc, Zacsek Gyula, Salamon Konrád, Kulin Ferenc, Fekete Gyula és sokan mások. Míg a teljes baloldali médiauniverzum milliós példányszámával naponta követte le e vitákat, és foglalt állást alapvetően amellett, hogy Csurka és dolgozata bizony maga a magyar náci alapvetése a rendszerváltozásnak, és az újjáéledő Horti-rendszernek, nácizmusnak és fasizmusnak.

Augusztus 31-én az országgyűlésben is téma volt az addigra komoly sajtóvitán átesett Csurka-dolgozat mondanivalója. A vitában Kövér László, mint cseppben a tenger, ekként fogalmazta meg az akkori liberális fiatal demokraták álláspontját:

„(...)Az elmúlt hetekben a kormánypárton belül is diktálni kezdtek azok az erők, amelyek az országot a balkáni káosz irányába kívánják vezetni. (Felzúdulás a jobb oldalon.) Csurka István nem először fogalmazza meg a maga nemzetmegváltó gondolatait, amelyeket szerencsére nem nekem kell először az újabb keletű magyarországi nácizmus alapvetésének nyilvánítanom. (Zúgás és morajlás a jobb oldalon.) Az ellenzék és a közvélemény jelentős része sem

¹⁰ Debreczeni József ezen írásával vált az MDF belső vitáinak egyik szószólójává, s lett a liberális ellenzék állandó hivatkozási pontja Csurkával szemben, mint aki elsőként, és az MDF berkein belülről mondta ki a nép-nemzeti irány legjelentősebb alakjára, hogy „náci alapvetésű”. Ám írása egyben Antall számára is nehéz helyzetet teremtett, mert a látszólagos védelembe vétel egyben súlyos presszió is volt számára, aki magán és hivatalos megszólíttatása kapcsán, amúgy is beszorított helyzetbe került Csurkával szemben.

először háborodik fel ezen, és a Kormány, illetve az MDF vezetése sem először próbálja a szőnyeg alá söpörni ennek következményeit. (Folyamatos zaj.) A nézetek nem újak tehát, de új az, amit ez a sokak által tanulmánynak nevezett szellemi Molotov-koktél jelent. Csurka István levonta a kétéves MDF- kormányzás következményeit, kijelentette, hogy ez a Kormány elvesztette korábbi választóinak bizalmát, a koalíció megbukott. Ebben a helyzetben Csurka István úgy akarja megmenteni pártját, az MDF-et, úgy akarja kimenekíteni a Demokrata Fórum maradékát az omladozó romok alól, hogy földig alázza miniszterelnökét és nyilvánvalóvá teszi, hogy céljának, a hatalom mindenáron való megtartásának érdekében neki a parlamenti demokrácia összeomlása, az ország külső és belső békéjének fölborítása sem nagy ár. (Szűcs M. Sándor: Csúsztatás!) Az MDF-vezetés pedig szorgalmasan nyilatkozik. Kimondva, azzal nincs bajuk, hogy Csurka István írásán átsüt az antiszemitizmus, a demokratikus pepecselés iránti mély megvetés, a kizárólagos hatalomra törés, az állami erőszakszervezetek politikai megfontolásból történő alkalmazásának szándéka, a politikai ellenfelek ellenségnek bélyegzése, azok kizárása a nemzetből, akik az ország érdekeit másként látják szolgálónak. Nem azzal a fajleméleti kirekesztéssel van bajuk, amelynek konkrét tárgyát egyelőre még Csurka sem nevezi néven, csak sejtetni engedi. Nem azzal, hogy felmentést ad a másokat bórszínük, származásuk miatt rugdosó köztörvényes bűnözőknek. Nem azzal, hogy a "kulturális bűnözés" fogalmának bevezetésétől már csak egy lépés az orwelli gondolat-rendőrség felállításának követelése. Nem azzal van bajuk, hogy az új magyar élettér megteremtésére tett -homályosnak tetsző- célzásait nagyon is világosan értik Csurka úr szerb és román kollégái, a karadzsicsok, funárok. Nem, nekik -önöknek- csak azzal volt bajuk -őszinte tisztelet a kivételnek-, hogy úgymond az írás időzítése nem volt megfelelő, vagy hogy nem kellett volna a miniszterelnök úr betegsége kapcsán az utódlás kérdését feszegetni. Ez az egyetlen, amely tételét Csurka úr visszavonta. Ennyi. A többi rendben van. A többi "figyelemre méltó gondolat", hasznosítani fogják az MDF új programjának kialakításakor. Siettek leszögezni, hogy Csurka Istvánnak helye van az MDF-ben. Fő a sokszínűség, a barna eddig még úgysem látszott elég tisztán. Csurka persze már nem sietett annyira leszögezni, hogy azoknak is helye lenne a pártjában, akik mindezt nem így gondolják. Csurka István azt mondja, hogy nem szabad tovább mellébeszélni. Valóban: én is azt hiszem, hogy elérkezett a pillanat, amikor már nem lehet

tovább mellébeszélni, amikor állást kell foglalnunk. Ki az, aki komolyan gondolja, hogy Magyarországon társadalmi békének és demokráciának kell lennie, s ki az, aki számára ennek feláldozása sem nagy ár, lila ködökben gomolygó, homályos, nemzetinek hazudott célokért. A Csurka-írás nem MDF-belügy, s a legnagyobb kormányzópárt alelnökének politikai megnyilatkozása, pláne, ha a következő nap még mindig alelnök, nem magánvélemény. Amit pedig a Kormány és az MDF-elnökség tett, az nem más, mint hogy száználmas, lapos, a lényegét elkerülő nyilatkozataikkal gyakorlatilag legitimálták, a parlamenti politizálás szintjére emelték, tehát szalonképessé tették a náci nézeteket –s az már tulajdonképpen tökéletesen mindegy, hogy azt milyen megfontolásból tették. (Közbeszólások, felzúdulás a jobb oldalon. – Taps a bal oldalon.)¹¹ –foglalta össze a Fidesz frakció részéről a Magyar Országgyűlésben Kövér László a Csurka ellen felhozott addigi összes kritikát.

Ettől kezdve az 1992-1993-as évek vitáinak egyik meghatározó eleme marad mindaz, amiről Csurka a *Néhány gondolat*-ban értekezett, ahogy vele kapcsán a „náci alapvetés” is toposzá merevedik, amelyért a pc szabályait el nem fogadó Csurka bizony több esetben már tett is bőven. E folyamatban Csurka pedig egyre közelebb került az MDF-ből való kizáráshoz, és az önálló párt, a Magyar Igazság és Élet Pártjának (MIÉP) megalapításához.¹²

¹¹ Parlamenti jegyzőkönyv: <https://www.parlament.hu/naplo34/219/2190012.html> 2022-09-25. 15.40.

¹² Lásd kiváló rövid összefoglalását Rotyis Bálint *Csurka és az MDF* című tanulmányában. In: http://acta.bibl.u-szeged.hu/47754/1/moraakademia_003_135-156.pdf

Zárásként

A dolgozat megszületésekor a náciizás túlzó és felesleges volt mindenki részéről, ugyanakkor az inkriminált sorok tökéletesen alkalmasak voltak arra, hogy félre vigyék Csurka tartalmi felvetéseiről a széleskörű politikai, társadalmi vitát, és olyan zsákutcába futtassa be a róluk való diskurzust, amelynek végén Csurka valós, és jogos rendszerváltó kritikáiból semmi nem maradt csak a bélyeg, a náci alapvetés. Semmi ilyen alapvetés és cél nem volt 1992. augusztusában Csurka Istvánban és írásában. Tendenciákra utalt Csurka, amelyek ugyancsak igaznak bizonyultak később is. Ahogy az is ténykérdés, hogy a rendszerváltás hajnalán –quod erat demonstrandum– bizony jelentős befolyása volt az urbánus liberális oldalon a zsidó értelmiségnek.

Csurka István egy nemzeti-konzervatív értelmezési keretben szemlélte e folyamatokat, ahogy a magyar társadalom egészét és a kommunizmus bírálatát is, amelyet gyakran radikális, vitatható és szándékoltan nem az általa „langyosnak” nevezett, politikailag korrekt nyelvet használva írt le. Ettől volt vállaltan radikális. De rögtön minden felvetését, bírálatát, álláspontját lesöpörni azzal, hogy nácinak van bélyegezve, azt ugyanolyan szélsőséges, prekonceptió, és harminc év távlatából immár tudománytalan is, mint amivel magát Csurkát vádolták ellenfelei, ellenségei. Ugyanígy az állampárt ügynökei és a rendszerváltó pártok összekavarodása is örök bírálatának tárgya volt a rendszerváltás kapcsán. Ki meri ma azt mondani, hogy nem mindegyik pártban ültek ott valóban az ügynökök, akikre Csurka rámutatott? Senki. Merthogy mára történettudományi tény lett belőlük. Borvendég Zsuzsanna (2020), (2022) kutatásai, *A kádári Magyarország titkos élete*,¹³ vagy *A hálózat emberei*¹⁴ kötetek levéltári adatai világosan igazolják mára mindazt, amit akkor még a csurkai összeesküvés-elméletek univerzumához soroltak az öt megbélyegzők.

Csurkát lehet és kell is bírálni, ahogy a rendszerváltásban betöltött szerepét lehet magasztalni, heroizálni, és lehet károsnak, kártékonynak is mondani. De ideje lenne, hogy harminc év távlatából már sokkal inkább

¹³ Borvendég Zsuzsanna: *A kádári Magyarország titkos élete*, Kárpátia Stúdió Kiadó, 2020.

¹⁴ Borvendég Zsuzsanna: *A hálózat emberei*, HUNLAND Kiadó, 2022.

egyfajta átfogó, tartalmi vizsgálat vegye körül politikai tevékenységét, valamint terjedelmes politikai publicisztikai munkásságát, és ne csak a „náci alapvetés”, hanem a történet-, és politikatudomány neutrálisabb és objektívebb vizsgálatainak eredményei határozzák meg Csurka István pályájának történelmi látképét.

Irodalom

- BENCsik András (1992.): *Hívó szó*. Pesti Hírlap, 1992. augusztus 21
- BORVENDÉG Zsuzsanna (2020): *A kádári Magyarország titkos élete*. Budapest: KÁRPÁTIA STÚDIÓ KIADÓ. p. 296. ISBN 9786155374340
- BORVENDÉG Zsuzsanna (2022): *A hálózat emberei*. Budapest: HUNLAND KIADÓ. p. 220. ISBN 9786155374746
- CHOMSKY, Noam – HERMAN Edward S. (2016): *Az Egyetértés-gépezet*. Budapest: L'HARMATTAN KIADÓ. p. 390. ISBN 9789634140726
- CSURKA István (1992): *Néhány gondolat a rendszerváltozás elmúlt két esztendeje és az MDF új programja kapcsán*. Magyar Fórum. pp. 9-16. (1992. VIII. 20. IV. évfolyam 34. szám)
- DEBRECZENI József: *Nyílt levél Csurka Istvánnak*, pp. 7. Népszabadság: 1992. augusztus 27. (50. évfolyam)
- DOMONKOS László (2012): *Csurka*. Budapest: KÁRPÁTIA STÚDIÓ 180. p. 235. ISBN 9789638929150
- FUKUYAMA, Francis (2022): *A történelem vége, és az utolsó ember*. Budapest: EURÓPA KÖNYVKIADÓ KFT. p. 724. ISBN 9789635045709
- MARSHALL, Tim (2021): *A földrajz fogságában*. Budapest: PARK KIADÓ. p. 364. ISBN 9789633559154
- RÉVÉSZ Sándor: *A letisztult eszement, Vedlik a Pesti Hírlap*. Beszélő Hetilap, 37. szám, 4. Évfolyam
- TELLÉR Gyula (1994): *A rendszerváltozás rendszere*. Budapest: Konzervatív Szemle '94., WINDSOR KIADÓ

Online források

Antall József (1992): Szent István népének ünnepén. *Politikai beszédek, interjúk*, <https://antalliozsef25.hu/politikai-beszedekek/politikai-beszedekek-interjuk/170-szent-istvan-nepenek-unnepen>

Rotyis Bálint: *Csurka és az MDF*, http://acta.bibl.u-szeged.hu/47754/1/moraakademia_003_135-156.pdf

Tamás Gáspár Miklós: Ecsetvonások Kiss János arcképéhez. *Beszélő Hetilap*, 44.Szám, 3. évfolyam. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/ecsetvonasok-kis-janos-arckepehez>

Társadalmi szerződés (1987): *Beszélő Hetilap*. Különszám (1987/2.). Évfolyam 1. Szám 21.

Faragó László

Identitás elemzés a médiafogyasztás változása alapján Ómassán

Absztrakt

Ómassa Miskolc megyei jogú város része, mégis szinte zsákfaluként, elszigetelt apró településként tekinthetünk rá. Az itt élők mikroközösségét vizsgáltuk a lokális médiafogyasztási szokások alapján. A kutatásban a Miskolci Egyetem bölcsész, szociológus hallgatói vettek részt az irányításom alapján, terepmunka során.¹ Féligstrukturált interjúk keretében feltérképeztük, az alig száz fős, településrész társadalmi dinamikájaként, elsősorban az egymás közötti kommunikációs aspektusokon keresztül. Kerestük a választ arra is, hogy tartják a kapcsolatot a rokonokkal és a barátokkal, mennyire tudják kihasználni az elektronikus ügyintézés adta lehetőségeket. A virtuális tér használata során kitértünk a vásárlásokra is, hiszen az interjúk 2021 őszén készültek a covid-bezártág után. A kommunikációs szolgáltatások tekintetében is meglehetősen mostoha körülmények jellemezték Ómassát. A kutatás idején építették ki a villamosenergiát szolgáltató földkábel és a telekommunikációs optikai kábelt. Korábban, a gyakori vezetékszakadások ideig-órákig elvágták a külvilágtól Ómassát. A kutatás eredményeképpen arra a feltételezésre jutottunk, hogy az itt élő idősebbek az utóbbi egy-két évben kapcsolódtak be az online világba, de a lehetőségeik továbbra is korlátozottak, mert a kutatás idején még nem volt mobiltelefon és mobil adatforgalom lefedettsége a térségnek. Az interjúk alapján azonban megállapítható, hogy Ómassa összetartó közösség, a lokális identitásnak azonban kevés nyomát találtuk. A megkérdezettek közül többen is úgy gondolják: vannak (voltak) előnyei annak, hogy nincsenek folyamatos összeköttetésben a külvilággal.

Kulcsszavak: lokális önazonosság, identitásépítés, online kapcsolattartás, városfal, kommunikatív identitás

Abstract

While Ómassa is a part of the city of Miskolc, it can be seen as an isolated, tiny village. We studied the micro-community of the people living here based on their local media consumption habits. We mapped the social dynamics of this settlement of less than 100 inhabitants, mainly through the communication aspects between them. We also sought

¹ A kutatásban részt vevő hallgatók: Krabák Attila, Malejkó Marcell, Baráth Boglárka, Pecsénye Krisztina, Besenyei Réka, Eggerszegi Alexandra, Pamlényi Andrea, Bódi Joan Patrícia, Fodor Tifani, Szegő Dominika, Gáspár Marianna;

to find out how they keep in touch with relatives and friends, and to what extent they are able to take advantage of the opportunities offered by e-government. As a result of the research, we came to the conclusion that older people living in the area have become more connected to the online world in the last year or two, but that their opportunities remain limited because at the time of the research the area did not have mobile phone and mobile data coverage. However, the interviews suggest that Ómassa is a cohesive community, but there was little evidence of local identity.

Keywords: local identity, identity building, online interaction, urban village, communicative identity

I. Ómassa, végállomás

A legtöbb Miskolcra kiránduló nem jut el soha Ómassára. Jellemző, hogy az út, amely a településrész felé vezet, valójában Szentlélek, Bánkút, Mályinka irányába kanyarodik, aki Ómassára akar eljutni, annak le kell tértnie. Azonban a legtöbben a Lillafüredi tó partjáig sétálnak, esetleg a massa múzeumig, de a falu innen még hat-hét kilométer. Ómassa olyan kicsi, hogyha egy-két szabályról és magáról megfelelő kiránduló a végállomás körterén hagyja a kocsiját, akkor a busz nem tud visszafordulni. Én magam is jártam úgy, valamelyik télen, hogy inkább begyalogoltam a garadnai kisvonatvégállomásra, mert esély sem volt, hogy a miskolci helyijáratral visszaérjek a városba. Ómassa és Fazola Henrik neve összefonódik, tulajdonképpen Ómassa település létrejötte is a kohónak köszönhető. A lakatos mester, itt a Garadna forrása mellett építette fel, a közelben talált ércre, vízenergiára, tüzelőfára alapozva a kohóját, az 1700-as évek elején. Az iskola falán ma is található egy emléktábla, amely arról tanúskodik, hogy a Mária Terézia jóváhagyásával épült, később lebontott kohó mészköveit használták az iskolaépülethez. Mondanom sem kell, hogy mostanra már az iskola is üresen áll, az épület jobb sorsra érdemes, akár hangulatos szálloda épülhetne ott azok számára, akik mégiscsak eljutnak Ómassáig. A faluszerű városrész az emberben egy szlovák kistelepülés hangulatát juttatja eszébe. Egyébként, miután a kohót és a német munkásokat áttelepítették Újhutára (1814), tót üvegfüvők és favágók vették birtokba Ómassát. Érdemes megemlíteni, hogy a településrész infrastruktúrája még ma is jelentősen eltér, Miskolc többi részéhez. Itt nincs vezetékes gáz.

Az Ómassán élők, (helybeliek) kizárólag fával fűtenek. A városfal² egy völgyben, a Garadna patak szorosában helyezkedik el. Elképzelhető, hogy télen, amikor a házakban megpakolják a kályhákat, kandallókat, akkor a sűrű, de azért a bükkfa miatt nem is annyira rossz illatú, füst úgy rátelepszik Ómassára, mint kora esti sötétség. Ez utóbbi is hamarabb érkezik a völgykatlan miatt, de ha szerencsénk van, akkor a lenyugvó nap megfesti a városfalú fölé kúszó mészkősziklákat. Innen tovább csak gyalogutak vezetnek (Szentlélekre a kolostorromhoz és Bánkútra a síparadicsomhoz), a környék pedig hamisítatlan bükki táj. Ómassán élni tehát az jelenti, hogy az itt lakók lakcímkártyájában Miskolc szerepel, ugyanakkor az emberek a városközpontoz húszegynéhány kilométerre, egy szinte körbezárt falurészben találják magukat...

II. Völgybezárt lokális azonosságtudat

Az ember az életterét körülvevő kisközösségben határozza meg önmagát. A helyi identitásra tekinthetünk úgy, mint a közösségben való egyéni állandóság állapotra vagy folyamatra (CSURGÓ-SZATMÁRI, 2014). A helyi hagyományok, a kulturális emlékezet szerepet játszik a lokális identitásépítésében. Gondoljunk Platónra, aki egyenesen párhuzamot von az emlékezet, tudás, identitás között (PLATÓN, 1984). Ezt a gondolatot erősíti Gyáni István is, aki úgy véli *„...a kollektív emlékezet szükségképpen újra definiálja a történelmet: az emlékezetben tartott múlt ennek eredményeként tudományból szociális, valamint kulturális tudássá és gyakorlattá alakul át, ami identitást teremt.”* (GYÁNI, 2008). Az interjúk alapján pedig egyértelműsíthető, hogy Ómassa a kistelepülésekhez hasonlóan zárt közösség.

Nos, a vizsgált településrész lakói olyan közel élnek egymáshoz, olyan sokszor szorulnak egymás segítségére, hogy a személyes kapcsolatok jelentősége megnő. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy az identitás kialakításában a múlt hagyományaira, rögzített vagy csak narratívában, anekdotákban élő emlékezete nyújt segítséget. Más szavakkal, nem biztos,

² Városfalú: ezt az elnevezést találok a letalálóbannak Ómassára, hiszen Miskolc része, de mégis, jellegzetességeit, szociometriai adottságait tekintve sokkal inkább faluhoz hasonló.

hogya a múlt kommunikatív emlékezet jelen van a településrész mindennapi narratívájában. Az azonban vitathatatlan, hogy a kistérség ismertsége, gazdasági, turisztikai potenciálja jelentősen *„függ a helyi társadalmi beágyazottságuktól, a tudástól, amit használnak, a kapcsolatteremtő és kockázatvállalási képességüktől”* – véli Csurgó Bernadett és Szatmári Anita, egyik tanulmányukban (CSURGÓ-SZATMÁRI, 2014). S mindezt természetesen segítheti a helyi identitás kialakulását is.

A múlt és a felidézett történelem azonban a jelek szerint kevés ahhoz, hogy az önazonosság kialakításában jelentős szerepet vállaljon, legalább is Ómassán. A településrész neve egy háromszáz éves, akkor forradalminak mutakozó munkával, gazdasági tevékenységgel kapcsolható össze. Később azonban a kohó is áttelepül, majd a vasolvasztás egészen Miskolcra, a diógyőri városrészbe költözik, ahol aztán a rendszerváltásra olyannyira devalválódik, hogy inkább pontot tesznek rá. Más kérdés, hogy a diógyőri vasgyártás, tízezer embert foglalkoztató, üzemvárosát nem lehet négy sarkánál fogva összehajtani és kidobni mintegy zsebkendőt.

A lokális identitás kialakításában Ómassán nem annyira a múlt kommunikatív, vagy tárgyi emlékezete lesz fontos, sokkal inkább az, hogy az itt élők hogy tudják „újratermelni önmagukat”, hogyan képesek megtartani az egzisztenciájukat és mennyire tudják fenntartani a kapcsolatot azokkal a rokonokkal és barátokkal, akik elköltöztek, vagy egyszerűen csak másutt élnek. Ezt a gondolat támasztja alá Csepeli is, aki szerint az emberek többsége *„olyan viszonyokba ágyazva él, ahol korántsem a hovatartozás áll a középpontban, hanem olyan egzisztenciális kérdések, mint például a munkavégzés és jövedelemszerzés, a családi élet vagy a szabad idő eltöltése.”* (CSEPELI, 2000:19-20). Bár mindezt a kutató nemzeti hovatartozás kapcsán említi, azonban értelmezhetjük kicsit tágabban: érdemes kisközösségekre való párhuzamot is ehhez kapcsolni.

A kérdés azonban, amit a kutatás megkezdésekor feltettünk magunknak, hogy mennyire fonódik össze a városfalú és az itt élő közösség? Tönnies volt aki először definiálta a vidék és közösség kapcsolatát, természetesen az interjúk során kitértünk erre is. Az egyik alany úgy vélte: *„...annak ellenére, hogy a városhoz tartozunk, meg hát ez már a falunak is kicsit a sara, hogy itt közösségi élet nincs. Amióta pedagógus nincs, azóta nincs közösségi élet.*

*Tehát itt mindenki magába zárkózik. De a családok összetartanak.*³ Kicsit később azért kiderült az is, hogy az ápolónőként nyugdíjba vonult interjúalany minden további nélkül segít a szomszédokon: ha a háziorvos is hozzájárul, ő beadja az injekciót. Lánya és unokája pedig optikus, nem is kell bemenni minden szemüvegcsináltatásért a városba az itt élőknek. Elmondta azt is, hogy az illetén való támogatás kölcsönös. Az az azonban egyértelmű, jegyzi meg a nyugdíjas nő, hogy valódi közösségi élet nincs a faluban, az emberek között nem alakulnak ki szorosabb kapcsolatok.

Meg kell azért jegyezni, hogy a városfaluban több rokoni család is él, ez akkor derült ki, amikor az interjúkat beszéljük meg. *„Sokszor mondtuk, hogy régen többet tudtunk beszélgetni, azért esténként az volt, hogy hallgattuk, amit mondanak az öregek, de a nagybácsi ukrán iskolába járt, ha azt akarta, hogy mi valamit ne értsünk, elkezdtek beszélni ukránul vagy oroszul. Amikor azt mondta, hogy 'csort', akkor már tudtam, hogy az ördögéről beszél. Ezt az egyet megjegyeztem.”* Az interjúalany nagyon fájlalja, hogy az erdészet eladta a templom melletti kultúrházat, amit javarészt, társadalmi munkában a helybeliek építettek 1957-ben, vagyis aki annak idején Ómassán élt az mind dolgozott rajta. Így már a városfalunak egyáltalán nincs közösségi tere, marad a kocsmá és római katolikus templom.⁴ Az iskola is közösségformáló lehetne, de már több mint ötven éve, a múlt század hatvanas éveiben megszűnt az oktatás, olyan kevés gyerek volt. A mészkőből épített iskolaépület ma is áll, de oda diákok – szerintem soha nem fognak visszatérni. A nyugdíjas asszony nagyszülei a felvidékről költöztek Ómassára, korábban beszéltem róla, hogy a XIX. században tót munkások költöztek ide, vagyis a kulturális identitás akár kapcsolódhatna a kárpátaljai gyökerekhez. A beszélgetésekből azonban kitűnik, hogy a szláv hagyományokat nem tartják és a nyelvet sem őrzik már.

³ A 2/a interjút készítette Malejkó Marcell és Krabák Attila az alany otthonában, aki 75 éves középfokú iskolai végzettségű, nyugdíjas ápolónő;

⁴ Az ómassai római katolikus hívők lelkipásztora, katolikus papja a Lillafüred lábánál található Hámorból jár ki. Hámor az ötvenes évek közepén önálló település volt, majd Miskolchoz kötődött.

III. Kommunikatív identitás

A globalizáció, a jelenlegi trend szinte mindenütt rossz hatással van a helyi kisközösségekre és erősítik az individualitást, az elidegenedést. A személyes kapcsolatok helyébe egyre többször kerül a virtuális jelenlét. A kommunikatív identitáson azt értem, hogy az egyén mennyire tudja megőrizni az önazonosságát a hozzáférhető kapcsolattartó eszközök segítségével az interakció, a harmónia és a konfliktuskezelés érdekében. Egy korábbi tanulmányban úgy fogalmaztam, hogy a névjegykártya utáni életet egyfajta rögzített és mediatizált kapcsolati hálóként fogható fel (FARAGÓ, 2015). A kibertérben manifesztálódott társadalmi tőke azonban az általunk kialakított és jóváhagyott csoporttól is függ, amelyre érvényes a francia szociológus, P. Bourdieu megállapítása, jelesül, hogy hálónk újratermeli a társadalmi különbségeket, vagyis a társadalomnak ebben az újszerű szerveződésében is benne foglaltatik az egyenlőtlenség lehetősége (BOURDIEU, 2008). Adódik a kérdés, hogy mindezek után a társadalmi integráló erő az erősebb, vagy attól, hogy a kiberközösséghez tartoznak mégsem válnak „erős kötésű” közösségi taggá, ugyanúgy, elszigetelten élnek az életüket, mint valóságban? Véleményem szerint a kapcsolatok mélységét a személyes kommunikáció minősége és a bizalom határozza meg.

A hálózati pontok a virtuális térben létrehozott és fenntartott individuális lábnyomok, amelyek csakis akkor „láthatók” és fenntarthatók, ha mások is tudomást szereznek róluk, interakciókban legalizálják. Az individuális kibertér paradoxona tehát, hogy az egyedüllétemet, a jelenlétemet kizárólag mások visszajelzése igazolja. Érdemes idézni Pataki Ferencet, aki az identitást egy közvetítő kategóriaként fogja fel, amely a személyiségnek nevezett konstrukcióként és a társadalmi struktúra közé ágyazódik, „...*amely az egyén-társadalom viszonyt reflexív módon és szimbolikus formákban építi fel.*” (PATAKI, 1982:298-300).

A kommunikatív identitás fogalma jól illeszkedik Pataki gondolatmenetébe is, másfelől pedig nyilvánvalóan mutatja az önazonossághoz kapcsolható mediatizált elemet. Visszatérve az első interjúalanyhoz, túl a hetvenes évei derekán az Angliában élő informatikus fiával napi kapcsolatot tart a virtuális hálón keresztül. Az érintésen kívül szinte minden kommunikatív térre

alkalmas a jelenlegi hálózat, ami Ómassán működik. Azonban tudni kell, hogy mindössze másfél-két éve megfelelő az internet gyorsasága a településrészen. És csupán egy éve fejezték be a biztonságos földkábel fektetését, korábban, ahogy már beszámoltam róla heti, havi rendszerességgel zárta el a külvilágtól Ómassát a vezetékszakadás. Egy kétgyermekes családanya, egy másik interjúban arról számolt be, hogy jelenleg sincs mobil elérhetőség és adatforgalom a városfaluban, csak a házakban működő wifi-k segítenek a vezeték nélküli kapcsolatban.⁵ Miskolcot tekintve másutt nemigen találni ehhez fogható településrészt. Ómassa természeti adottságai, a településvölgyet körülvevő hegyek teszik szinte lehetetlenné a mobilhálózat kiépítését. Arról nem is beszélve, hogy Ómassán alig több mint százan laknak.

IV. Vonzerő is lehet az elzártság

Nem csupán az elvándorlás jellemzi a városfalut: az utóbbi riportalany beszámolt róla, hogy, a védőnő is nemrég érkezett családjával, egy másik család is itt telepedett le nemrégiben. Viszont az interjú közben kiderül, hogy a házban élő középiskolás fiú külföldre tart: hobbija és tanulmányai is lehetővé tennék, hogy itt élje le az életét, ugyanis faipari iskolába jár és az édesapjától is az asztalos mesterséget tanulja, de a település helyzete miatt inkább ő is a költözés mellett döntene. A kézműves mestersége másutt többet ér, ugyanakkor a virtuális kapcsolatnak köszönhetően nem kell felszámolni a családdal való bizalmi viszonyt. A tizenéves fiatalok körében ma már egyértelműen meghatározó virtuális identitás Ómassán egy évvel ezelőtt még nem volt annyira jellemző, köszönhetően a hátránynak, amit az internethez való nem hozzáférés jelentett. Egyébként pedig a virtuális térben való jelenlétük –mint ahogy másutt, a vírussal terhelt időszakban növekedett meg, hiszen csak a világhálón tudták tartani a kapcsolatot az iskolával, a tanárokkal és az osztálytársakkal. Az gyakorlatilag minden Ómassán készült interjúban elhangzott, hogy a vírushelyzet kényszerítette ki a virtuális tér használatát, még olyan körülmények között is, mint ami a városfaluban volt hónapokkal korábban.

⁵2/b Az interjút készítette Baráth Boglárka és Pecsénye Krisztina, az alany egy óvónő, két gyermekes családanya,

Kommunikatív identitás faktornak tekintem azt is, hogy tud valaki élni a virtuális tér adta munkaerőpiaci vagy vásárlási lehetőséggel, de ide kapcsolható a tanulás is. Az egyetlen kocsmával, postával egybekötött boltját működtető interjúalanyunk meg kellett teremteni a lehetőségét, hogy a trombitán játszó, zenét tanuló legidősebb gyermeke ott tudjon lenni az órán.⁶ De az interjúkészítés időszakában, vagyis a vírushelyzet után-előtt a legkisebb gyermeke a négyből éppen elsős volt. A felvétel idején 43 éves üzletasszony jól példázza, hogy mennyire nehéz bármilyen üzletet is működtetni a településrészen. A kocsmabolt emeletén közben egy másik interjúalany éppen a boltról beszélt, a településrész egyetlen üzletében viszonylag drágán kapható minden. Az emberek éppen ezért Miskolcon vásárolnak be (a munka után) és csak a legszükségesebbeket veszik meg az ómassai kisboltban.⁷ A férfi szerint a helyi közösségi életet a kocsmai beszélgetések jelentik. Korábban, míg a pandémia miatt zárva volt az ivó, szinte nem is találkoztak egymással. Arról pedig szó sem volt, hogy a virtuális térben beszélgetnének, ahogy azt egy üveg mellett megteszik.

A bolt azon kevés helyek egyike, ahol dolgozni lehet Ómassán. Bár az üzlet sem ad egyetlen külső alkalmazottnak sem munkát, erősíti meg a négygyermekes üzletasszony, hiszen férjével együtt, egyfajta családi vállalkozásban állnak helyt a boltban, a kocsmában és a postán is. A kommunikatív identitás szempontjából azonban mégis kitüntetett helyen van a boltot üzemeltető házaspár. Egyfelől ismerik a városfalun élők szokásait, igényeit, hiszen megpróbálják őket nap, mint nap kiszolgálni. Másrészt pedig a kommunikatív emlékezet középpontjában vannak. Ha nem kocsmába, akkor a boltba vagy a postára minden helybeli betér. Sőt a kirándulók is. Mindettől függetlenül komolyan fontolgatják, hogy forgalomcsökkenés miatt lakatot kell tenni a vállalkozásra.

Egyébként a turizmus lehetne Ómassa vonzereje a természeti adottságok mellett. Az interjúalanyok közül többen is úgy vélték, hogy éppen a pandémia miatt lettek többen a turisták. Azonban a kirándulók is inkább csak átjáró vendégek. Leteszik az autót, sokszor ott hagyják, ahol nem lenne szabad, nem

⁶ A 2/e interjút készítette Szegő Dominika és Gáspár Marianna egy 43 éves üzletasszonnyal.

⁷ A 2/c interjút készítette Besenyey Réka, Egerszegi Alexandra és Pamlényi Andrea, egy 44 éves alkalmi munkással;

vásárolnak, nemigen kerülnek kapcsolatba az ómassaikkal, csak jönnek-mennek. Szálláshely pedig kevés van, egy nagyobb társaság már nem találna magának helyet a településrészen. Az egyik legismertebb szálláshely foglaló portálon a cikk írásának időpontjában azt találtam, hogy nulla szálláshely foglalható Ómassán. Lillafüreden, Hámorban vagy bent a városban már természetesen találni szabad szobát.

Az itt élők számára a lokális identitás szempontjából lehet, hogy pontosan ez a vonzerő. Az ötödik interjúban megszólaló pár az ország másik részéből költözött vissza Ómassára.⁸ Nincsenek itt rokonaik, bár a családfő tősgyökeres ómassai, de nagy köröket tett az országban, hogy visszataláljon erre a nyugalmas helyre. Elmondták, hogy a tapasztalataik szerint inkább az idősek kötnek ki és maradnak városfaluban, mert a közvetlen közelben gyakorlatilag nincs munkahely. Korábban az erdő adott munkát az embereknek, de egyre kevesebben találnak ott állást. A kapcsolattartás szempontjából a nyugdíjas házaspár is aktív kibertér használónak számít, többek között videotelefont is kipróbáltak, de azért a közvetlen kapcsolattartás hívei. Bár unokáiknak köszönhetően a legismertebb közösségi tereken is biztonsággal kalandoznak. A házigazda arra hívta fel a figyelmünket, hogy a völgybezárt település szerkezet miatt új telken, új házat nemigen lehet Ómassán építeni. „Ha valaki oda szeretne költözni, annak résen kell lennie. Ha van is eladó ingatlan nagyon hamar túladnak rajta. A szobakiadás az utóbbi időben nem ment annyira, de talán a stabil internet adta jelenlegi lehetőségek ebben a tekintetben is segítenek majd” – véli a nyugdíjas házaspár.

⁸ A 2/d interjút készítette Bódi Joan Patricia és Fodor Tifani, felsőfokú végzettséggel rendelkező nyugdíjas házaspár, akik 69 és 73 évesek;

V. Lokális identitás – közösségi tér nélkül

Ahogy a kollektív emlékezetnek, úgy csoportos, közösségi identitásnak sem fedeztem fel nyomát az ómassai terepszemle és az ott készült interjúk nyomán. Bár a helyi hagyományok, a kulturális emlékezet szerepet játszik a lokális identitásépítésében, Ómassán nemigen találtunk olyan közösségi teret, ahol ezek artikulálódna. A kultúrházat eladták, az iskola ide s tova hatvan éve zárva, a kocsma pedig nem alkalmas a identitást segítő dokumentatív emlékezetre. Ettől függetlenül az önazonosság minden interjúalanynál egyértelműen a településrészhez köthető. Ez pedig kapcsolható a kommunikatív identitáshoz, amely alatt azt értem, hogy az egyén mennyire tudja megőrizni az önazonosságát a hozzáférhető kapcsolattartó eszközök segítségével a kapcsolatok, a harmónia és a konfliktuskezelés érdekében.

Az itt élők számára a lokális identitás szempontjából lehet, hogy pontosan az itt tapasztalható elzártság, a nyugalom a vonzerő, amely azért városközeliséggel párosul. Bár továbbra is csak fával tudnak fűteni Ómassán, az utóbbi évek fejlesztéseink köthetően maradéktalan kapcsolatuk lett a világgal.

Irodalom

- ANDORKA Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: OSIRIS KIADÓ. ISBN 9789633898482;
- BOURDIEU, Pierre (2008): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése – Tanulmányok*. Budapest: GENERAL PRESS KIADÓ, ISBN: 9789636430733
- CSEPELI György (2002): *Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon 1970–2002*. Budapest: JÓSZÖVEG MŰHELY KIADÓ. ISBN 9639134155
- CSURGÓ Bernadett–SZATMÁRI Anita (2014): Vidéki kultúra, helyi közösség és lokális identitás. *Metszetek folyóirat*, 2014/3, Debreceni Egyetem, ISSN 2063-6415, https://metszetek.unideb.hu/videki_kultura_csurgo_bernadett_szatmari_anita_20_14_03
- Dobos Ferenc-Megyeryi Klára (2014): Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2. In: APRÓ István (szerk.): *A fiatalok médiafogyasztásának sajátosságai az idősebb lakossághoz képest*. Médiatudományi Könyvtár. Budapest: Médiatudományi Intézet. NMHH; p:126; <https://mek.oszk.hu/13500/13518/13518.pdf>

- FARAGÓ László (2015): Rögzített és mediatizált kapcsolati hálók a 21. századi kibertérben, *Acta Scientiarum Socialium*, 2015/43, <https://journal.uni-mate.hu/index.php/asc/article/view/362>;
- GYÁNI Gábor (2008): Identitás, emlékezés, lokalitás, 2000 *Irodalmi és társadalmi havi lap*. 2008/6. <http://ketezer.hu/2008/06/identitas-emlekezes-lokalitas/> (letöltve 2022. augusztus 5.);
- HIRES-LÁSZLÓ Kornélia (2010): *A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: POLI PRINT KIADÓ. ISBN 9789667966959
- NORA, Pierre (2010): *Emlékezet és történelem között, Válogatott tanulmányok*. Budapest: NAPVILÁG KIADÓ. ISBN 9789639697539
- PATAKI Ferenc (1982): *Az én a társadalmi azonosságtudat*. Budapest: KOSSUTH KIADÓ. ISBN 963-09-1998-2.
- Platon: Theaitétosz. ford.: Kárpáty Csilla. In: *Platón összes művei II. kötet* (1984): Budapest: EURÓPA KÖNYVKIADÓ, pp. 191-198.; ps 1017-1034. ISBN: 9630732378.

1. Melléklet: interjúvázlat

Szociodemográfiai információk, kapcsolattartás - egyfajta portré

(Neme.) Mikor született? Milyen iskolákba járt?

Mióta él itt? Szeret itt élni? A szülei, nagyszülei is itt éltek?

Gyerekei (unokái) vannak?

Ha vannak, hol élnek? Hogyan tartja velük a kapcsolatot?

Jó a viszonya a szomszédokkal?

Mi (volt) a foglalkozása?

Változott a kapcsolattartási módja az utóbbi időben?

A posta milyen szerepet játszott a kapcsolattartásában?

Van postahivatal a környéken?

Hogyan tartja most kapcsolatait? Milyen eszközöket használ erre?

Használja a közösségi médiát? Mely platformokat? Profilja is van rajtuk? Vannak esetleg FB vagy Insta csoportjaik?

Kikkel áll napi szinten kapcsolatban Ómassán? Laknak rokonai a településen?

A hely

Önnek mi jut eszébe Ómassáról először? (Mondjon jót és rosszat is!)

A helyiek szerint mi jellemző Ómassára? És a rokonai, esetleg a kirándulók szerint?

Őn inkább Ómassaiként vagy Miskolciként határozná meg magát?

Falunak vagy városrésznek érzik?

Ápolják-e a hagyományait?

Mennyi gyerek és fiatal van a környéken?

Hova tudnak járni óvodába, iskolába? Munkalehetőségek? Szórakozási lehetőségek vannak?

Mennyien maradnak itt és kik?

Vannak új beköltözők?

Milyen az egészségügyi ellátás itt? Van háziorvos, gyerekorvos, fogorvos? Gyógyszertár? Melyekért kell bemenni a városba?

Védőnő, szociális munkás?

A kapcsolat

Milyen a tömegközlekedés és az úthálózat?

Van autójuk, biciklijük vagy előfordul, hogy gyalognak is?

Ha baj van, mennyi időbe telik mire kiér a mentő? Télen, hóban?

Mióta van telefon és internetelérés?

Hatalom és politika

Mennyire érdekli a politika?

Követi a politikai híreket? Helyi, országos?

Milyen volt a Kádár-rendszerben élni?

A rendszerváltást hogyan élte meg?

A dolgozók jogai és becsülete milyen irányba változott?

Elégedett a polgármesterrel? Képviselőkkel?

Szoktak önökkel beszélni? Velük tart kapcsolatot? (Mennyire érzik magukat leszakadtnak?)

Szabadidő

Van-e bolt? Mekkora a választéka? Oda lehet-e szólni valamiért?

Szokott esetleg online vásárolni?

Szoktak jönni kirándulók, turisták? A helyiek látnak ebben üzletet? Vannak helyi termékek? Étterem? (A kocsmában ennivaló)

A covid-helyzet változtatott életén?

Hogyan élte meg?

Hogyan tölti szabad idejét? Szokott járni a kocsmába?

Szokott templomba járni? Van más felekezeti lakos?

2. Melléklet: Interjújegyzék

- Készítette Malejkó Marcell és Krabák Attila az alany otthonában, aki 75 éves középfokú iskolai végzettségű, nyugdíjas nő;
- Készítette Baráth Boglárka és Pecsénye Krisztina, az alany pedig két gyermekes családjában, óvónő;
- Készítette Besenyei Réka, Egerszegi Alexandra és Pamlényi Andrea;
- Készítette Bódi Joan Patrícia és Fodor Tifani felsőfokú végzettséggel rendelkező nyugdíjas házaspárral, akik 69 és 73 évesek;
 - Készítette Szegő Dominika és Gáspár Marianna egy 43 éves üzletasszonnyal.

Bányai Emőke

A szociológia és a szociális munka összefüggései

Recenzió Jo Cunningham & Steve Cunningham: *Sociology and Social Work*¹ című könyvéről

Absztrakt

A Cunningham szerzőpáros könyve áttekinti azt az utat, amit a szociális munka Nagy-Britanniában fejlődése során megtett a Charity Organisation Society önkénteseinek munkájától napjainkig. Akkoriban a szociális munka Nagy-Britanniában alapvetően konzervatív szerepet töltött be: a szegények társadalmi beilleszkedését volt hivatva segíteni, és ez így is maradt egészen az 1970-es évek közepéig; az 50-es 60-as években szociológiai tárgyak nem is szerepeltek a képzésben. A fő hangsúly a deviáns személyek vagy csoportok reszocializálásán, az egyéni esetmunkán volt; a szociális munkások elsősorban az állam szolgálatában álltak és annak az érdekeit képviselték. Az 1970-es években jelentek meg kritikai hangok, melyek a kapitalizmussal és a jóléti állammal kapcsolatban vetettek fel kérdéseket. A közösségi munkások megjelenésével a szakma radikalizálódott, egyre inkább a rendszerszintű hibák felismerése és megváltoztatása felé fordult. Az 1980-as évektől előtérbe került a kliensek hangjának felerősítése, jogaik képviselete, a különbségek tisztelete, az elnyomás-ellenes gyakorlat. Ez a közjáték nem tartott sokáig: 2010-től egy teljesen más ideológiai alapokon álló megközelítés jutott érvényre. Szociálmunkás-oktatóként feladatunk, hogy ezekre a belső ellentmondásokra felhívjuk a hallgatók figyelmét és etikus gyakorlatra készítsük fel őket a gyorsan változó társadalmi körülmények között.

Kulcsszavak: szociális munka története, jóléti állam, reszocializáció elnyomás-ellenes gyakorlat

Abstract

Cunninghams' book gives us deep understanding of the emerging profession of social work in Great Britain from the activities of volunteers of Charity Organisation Society to recent days. At the beginning its development social work served a very conservative role: helped adjustment the poor into the mainstream society, and this role had not been changed till the 1970's. Before 1950-60 sociology simple missed from social workers' education. Instead it emphasised resocialisation of deviant people

¹ Jo Cunningham & Steve Cunningham: *Sociology and Social Work*, 2nd edition, Sage, London. ISBN 978-1-4462-6667-0

or groups, casework was dominant form of social work, social workers were agent of the welfare state and represented its interests. Since the 1970s critical voices emerged that raised questions concerning the capitalism and the welfare state. As community work became dominant in the field of social work the profession turned to be more radical: started emphasizing more and more social structural problems and urged to solve them. In the 1980's anti-oppressive practice became dominant form of social work: strengthening clients' voices, representing their rights, accepting differences. This seemed to be a short interval: since the 2010's a very different approach has emerged again. As social work educators our job raising students' awareness to these conflicts and prepare them for ethical practice even in today's turbulent social changes.

Keywords: history of social work, welfare state, resocialization, anti-oppressive practice

I. Elöljáróban

Aligha vagyok egyedül azzal az érzéssel, hogy a szociális munka Magyarországon számos törésvonal mentén fragmentálódott, egymással gyakran konfrontálódó irányzatok jelennek meg, ami éles, olykor indulatoktól sem mentes vitákat vált ki. Nem gondolom, hogy valaha is tökéletes egység volt a szakma céljai, irányai, értékei kijelölésében, mégis a 90-es években, a szakma hazai újrászületése körül fontos konszenzusok alakultak ki, melyek több évtizedre keretet tudtak adni a szakma fejlődésének.

Ezeket a megegyezéseket érzem napjainkban erodálódni. Könnyen lehetne ezt a jelenséget aktuálpolitikai történések következményeinek tartani, nyilván nem is teljesen függetlenek attól, de nem csak ezzel vannak összefüggésben. Jo Cunningham és Steve Cunningham: *Sociology and Social Work* című könyvét olvasva határozott párhuzamokat véltem felfedezni a szociális szakmák magyarországi törésvonalai és egy teljesen más társadalmi-gazdasági környezetben lévő országban, Nagy Britanniában működő szociális szakemberek megosztottsága között.

A továbbiakban részletesen ismertetem a könyvet, azzal a szándékkal, hogy a párhuzamok mások számára is láthatóak legyenek.

II. Röviden a szerzőkről

A szerzőpáros mindkét tagja szociális munkásokat tanít a Lancashiri Központi Egyetemen (University of Central Lancashire). Jo korábban gyerekekkel és családokkal dolgozott szociális munkásként, jelenlegi kutatási területe a társadalmi igazságossághoz és az utcai szex-munkához kapcsolódik. Steve érdeklődése inkább a szociálpolitika felé irányult: a szegénység, a szociális biztonság, a jóléti rendszerek története, a gyerekek jogai illetve a gyerekmunka témájával foglalkozott. A bemutatott kötet először 2008-ban, másodszer 2013-ban jelent meg; a jelenlegi, átdolgozott, bővített kiadás reflektál a szociális munka és a szociálpolitika azóta lezajlott változásaira Nagy-Britanniában. A kezdetektől a napjaink szociális munka gyakorlatáig, szociológiai elméletek tükrében

A szerzőpáros emlékeztet arra, hogy a szociológia oktatása Nagy-Britanniában több mint 100 éves múltra tekint vissza. Ugyanakkor a szociális munka történetével kapcsolatos tanulmányainkból jól tudjuk, hogy a szakma előzményének tekintett Charity Organisation Society (COS) tevékenysége erősen moralizáló filozófián alapult: a szegénység és más társadalmi bajok fő okának a szegények nem megfelelő viselkedését tartották. Bár a szociális munkások oktatásában már 1912-től megjelent a szociológia, az 1950-es, hatvanas évekig kellett várni, míg ez a szemléletmód megváltozott egy fiatal, társadalomelméleti tudással, társadalomkritikai szemlélettel felvértezett generáció megjelenésének következtében. Ők már képesek voltak látni a tágabb összefüggéseket, és nem a szegényeket hibáztatni körülményeikért. Ekkor vált alapelvvé, hogy minden kliens egyéni, megismételhetetlen személyiség, a maga egyedi környezetében, ugyanakkor személyes problémáinak társadalmi vetülete is van.

Az 1960-as évektől feminista filozófusok hívták fel a figyelmet arra, hogy a nők elnyomása az évszázadok óta fennálló, elnyomó társadalmi struktúra, a törvénykezés, és a kultúra patriarchális jellegének, a férfiuralomnak köszönhető; a személyes tapasztalatoknak egyben politikai jelentősége is van ('the personal is political'). A szociálismunkás-hallgatók közül sokan nem voltak kiemelkedően sikeresek korábbi tanulmányaik során. Szociálismunka-tanulmányaik során azonban elkezdődhetett saját sikertelenségük és az erről

alkotott hiedelmek de-konstrukciója: felfedezhették, hogy társadalmi osztályhoz, etnikai csoporthoz, társadalmi nemhez tartozásuk miként alakították tapasztalataikat.

A Cunningham szerzőpáros szerint a szociológiában széles körben vitatott kérdés, hogy mennyiben a társadalom formálja és irányítja az egyént, vagy az egyes emberek alakítják saját életüket. A struktúra/egyéni hatóképesség (structure/agency) elsődlegességéről szóló vita fő kérdése, hogy a társadalom határozza meg, az irányítja mindenek felett az egyes ember életét, vagy ellenkezőleg: az egyéni döntések, cselekedetek irányítják elsősorban az egyéni életutat. A strukturális megközelítés elsősorban a társadalom makro-szintjén zajló folyamataira koncentrál, amelyek beépülnek az egyes emberek érzéseibe, gondolkodásába; előírásokként, előre megformázott tartalmakként alakítják az egyéni tudatot, egyéninek tűnő döntéseinket messzemenően meghatározzák. Az egyéni hatóképességet középpontba állító megközelítések azonban az ember döntéseit mikro-szintű történésekkel magyarázzák: korábbi tapasztalatokkal, családi hiedelmekkel, stb. Ebben a felfogásban az egyes ember percről percre teremti és újrateremti, alakítja a társadalmat; ebben a folyamatban inkább önálló aktorként, és nem szélesebb társadalmi meghatározottságok által irányított szereplőként viselkedik.

A szerzők szerint a strukturális hatásokat elsődlegesnek tekintő szociológusok kevésbé tartják fontosnak a mikro-szinten zajló történéseket és hatásokat, szemben a személyes hatóképesség felől közelítőkre, akik úgy gondolják, hogy ezek vannak nagyobb hatással az emberek életére. Előbbi elméleteket soroljuk a konfliktusok-elméletek közé, melyek szerint a társadalmi egyenlőtlenségek messzemenően meghatározzák az egyéni életpálya alakulását. Utóbbiak a konszenzust hangsúlyozzák: a társadalom tagjai közötti együttműködést, mely lehetővé teszi a mindennapok rendjét és a társadalmi stabilitást. A konszenzus-elméletek a biológiából származó analógiákra építenek, és elsősorban azokkal a társadalmi intézményekkel foglalkoznak, melyek a társadalmi béke fenntartásával kapcsolatban fontos szerepet játszanak: ilyen a család, a vallás, a politika, a jog és politika. Elsőként Auguste Comte nevét szokás említeni a funkionalista gondolkodók sorában: szerinte a társadalom egymással kölcsönhatásban álló alrendszeréből áll, például az iskola a család szocializáló szerepére támaszkodik, mikor a kisiskolásoknak az iskolai lét szabályait tanítja.

Talcott Parsons a társadalmi egyensúlyra ('social equilibrium') helyezi a hangsúlyt: ha az egyik alrendszerben változás történik, akkor az más alrendszerekben és a rendszer egészében is változásokat indít el. Durkheim szerint a társadalmi rend kritikus fontosságú a társadalmak fennállása szempontjából, ezt nyugalmas időszakokban természetesnek tekintjük, működését gyakran csak akkor vesszük észre, ha valamilyen oknál fogva hirtelen a korábbi rend felborul, megszűnik. Ezt az állapotot nevezi Durkheim anómiának, mikor a viselkedést irányító normák elvesztik hatóerejüket. A funkcionista megközelítés szerint a közös normák és értékek jelentik a társadalom legfőbb összetartó erejét, mely a szocializáció folyamatában kerül át mindenkori következő generációhoz.

A szociális munka feladata a funkcionista megközelítés szerint elsősorban a szolgáltatást igénybe vevők segítése abban, hogy jobban, könnyebben alkalmazkodjanak a mainstream társadalomhoz. Ennek elsődleges eszköze az edukáció: a társadalmi elvárásoknak megfelelő gyermeknevelésre szoktató szülőcsoportok, a nem megfelelően szocializált fiatalok számára szervezett második esély iskolák, stb. Ezek a programok az egyént segítik abban, hogy a társadalom elfogadott tagja lehessen.

A szerzők szerint a konfliktus-elméletek a társadalmat nem elsősorban a harmónia és a konszenzus jellemi, hanem a folyamatosan jelen lévő ellentétek, melyek hatalmi konfliktusokon és az erőforrásokhoz való hozzájutás egyenlőtlenségein alapulnak. Marx érvelése szerint a kapitalizmus léténél fogva egyenlőtlen társadalom, melyben a gazdasági tényezők játsszák az elsődleges szerepet, melyek determinisztikusan meghatározzák az egyén szerepét a társadalomban. Konfliktuselméleti szempontból a szociális munka az államgépezet része, mely a fennálló rendszer stabilizálásában játszik szerepet. Egyrészt ideológiai szerepet tölt be azzal, hogy a kapitalizmus gondoskodó arcát jeleníti meg, mely törődik állampolgárai jólétével. Ugyanakkor gondoskodik arról, hogy az emberek életében felmerülő problémák ne hatalmasodjanak el rajtuk annyira, hogy ez akadályozza a munkaerőként vegyenek részt a társadalom működésében. A szociális munka kontroll (felügyeleti) funkcióját is hangsúlyozzák, melyet a szociális munkások sokszor nem vesznek figyelembe mindennapi munkájuk gyakorlása során. Az 1970-es években a radikális szociális munka hozott változást: a közösségi megközelítés fókuszába az egyes csoportok megerősítése, tudatosságának,

hatóképességének fokozása került. Az 1980-as és 90-es években azonban a szociális munkában is a menedzseri gyakorlat vált uralkodóvá, mely nagyfokú regulációt és a protokollok, szabályok előtérbe kerülését eredményezett.

Cunninghamék szerint a fent bemutatott két megközelítés a makroszintet hangsúlyozza: azt, hogy a társadalom működése hogyan hat az egyének és kisközösségek életére. Más irányzatok viszont az egyén hatóképességére fókuszálnak: ezekben a mikroszintű és a társadalmi cselekvésre irányuló megközelítés az elsődleges. Max Weberet idézik, aki szerint a társadalom megértéséhez nélkülözhetetlen, hogy megértsük azt a szubjektív jelentést, mely az emberek viselkedését irányítja. Ez a megértés áll a szociális munkások tevékenységének középpontjában.

A szerzők emlékeztetnek arra, hogy a szimbolikus interakcionizmus ez egyének között lezajló a mikroszintű interakciókkal foglalkozik, valamint azokkal a jelentésekkel, melyeket az emberek cselekedeteiknek tulajdonítanak. Az irányzat legfontosabb képviselői, elsősorban George Herbert Mead valamint Erving Goffmann kritikával tekintettek azokra a felfogásokra, melyek szerint az ember passzív befogadója az őt alakító hatásoknak, akinek az életét determinisztikusan meghatározzák rajta kívül álló erők. Ezzel szemben azt hangsúlyozták, hogyan értelmezi ezeket a hatásokat, hogyan viszonyul hozzájuk – ez a képesség, mely az embert megkülönbözteti az állatoktól. Az ember szimbólumokat képez és értelmez, melyek a szocializáció során kerülnek át nemzedékről nemzedékre. Az egyes ember aktívan és folyamatosan részt vesz a társadalom alakításában és újraalkotásában. Az egyén a másokkal való interakciók között navigálva alakítja ki saját magáról alkotott képét, melyben mások reakciói alapvető szerepet játszanak. Az adott szcenárióban részt vevők folyamatosan egyeztetik, mit éreznek és gondolnak a helyzetről, milyen jelentést tulajdonítanak a szereplők viselkedésének. A címkézés elmélete szerint azok a jelzők, melyeket egyes emberi viselkedésekre használunk, beleégnek az emberi pszichébe. Az önmegvalósító jóslat elmélete szerint a címkék, az elvárások olyan módon irányítják az egyes ember viselkedését, hogy az elvárásokat beépítve elkezd azok szerint cselekedni. Thomas Szasz radikális elmélete szerint a mentális betegség sem létezik önmagában, inkább egy olyan mítosz, melyben az élet személyes, társadalmi és etikai problémáira adott, bizonyos viselkedésformákat betegség-címkékkel látnak el.

A szociális munkában a szimbolikus interakcionizmus a folyamatot meghatározó apró cselekedetekre és eseményekre koncentrálnak, központi eleme a megértés, annak megértése, ahogy az egyes szereplők látják az eseményeket és önmagukat az események folyamatában. A konfliktus és harmónia elméletek szintetizálására és kölcsönhatásuk bemutatására törekszik Giddens a strukturáció fogalmának megalkotásával.

Szociális munkások számára nagyon fontos lehet, hogy egyrészt szélesebb összefüggésekben tudjanak klienseikre és saját magukra tekinteni, másrészt észrevegyék azokat a mikro-szintű történeteket, melyek az emberi viselkedésben az egyenlőtlenségek következtében jelennek meg. Mind a makro-szintű, mind a mikro-szintű megközelítés fontos szempontokat ad az egyes emberrel, vagy családokkal, csoportokkal, közösségekkel dolgozó szociális munkásnak.

A szerzők emlékeztetnek arra, hogy a szociális munka, mint szakma megszületése a modernizmus kialakulásával járt együtt, mikor az emberek nagy tömegei elszakadtak a vallástól és a hagyományoktól. A posztmodern gondolkodók, például Jean-Francois Lyotard úgy gondolják, hogy a posztindusztriális társadalomban már nem lehet univerzális, mindenre érvényes nagy narratívákat, vagy metanarratívákat alkotni. Az átfogó narratívák iránti hit elveszett, egyedi igazságok léteznek, melyek időtől és helyszíntől, nézőponttól függenek, nem zárják ki más igazságok egyidejű érvényességét. A szociális munka feladata a korábban meg nem hallott, kisebbségi hangok meghallása és felerősítése, az önszerveződő és önszervező helyi kezdeményezések támogatása. Gyakori kritika ezzel az állásponttal szemben, hogy elveszti a szélesebb áttekintés képességét, miközben a fejlett világban jelentősen csökken a foglalkoztatottság mértéke, rosszul fizetett, bizonytalan munkák válnak általánossá, a szociális jogokat megnyirbálják, a szociális szolgáltatásokat piaci elvek szerint irányítják, és a szegények kontrollálására irányuló állami akarat erősödik. Az új társadalmi mozgalmak korlátozott célokat tűznek ki célul, így szükségképpen bekövetkezik a politikai fragmentáció, és a posztmodern elméletek nem tudják leírni az újonnan kialakuló hatalmi viszonyokat.

Cunninghamék szerint a szociális munka ügyfelei között mindig jelentős arányban voltak és vannak jelen szegénységben élő emberek.

A gyerekszegénységnek pedig a felnőttkorban is megmutatkozó következményei vannak: a készségek hiánya, az egészségkárosodás, az alacsonyabb iskolázottság, a munkanélküliség magasabb esélye vagy az alacsonyabb státuszú, rosszul fizető munkák – hogy csak néhányat említsünk.

A szegénység funkcionalista megközelítései közül a következő érvekkel találkozhatunk, elsősorban Gans írásaiban:

- a szegénység biztosítja, hogy legyenek, akik elvégzik a piszkos munkát
- a szegényektől elvont jövedelmek a jobb helyzetűeket támogatják
- a szegénység munkahelyeket teremt
- a szegénység olyan elrettentő mérce, melyhez a társadalom többi tagjai mérik magukat
- a szegények a bűnbak szerepét töltik be a társadalomban.

A szegénységet egyéni gyengeségnek tekintő megközelítések a szegénységben élők életmódját, szokásait okolják. A szegénység kultúrája Oscar Lewis által leírt vonásai nemcsak a mexikói családokat jellemzik, hanem a világon sok helyütt felfedezhetjük ezeket a jellemzőket.

A szegény családokban működő értékeket, konfliktus-kezelési megoldásokat a gyerekek szocializációjuk során internalizálják, így ezek generációról generációra újra és újra megjelennek. A deprivációs ciklus elmélete szintén azokra a tényezőkre: betegségekre, megfosztottságra, stb. koncentrál, melyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a következő generációban ismét ugyanazok a nehézségek jelenjenek meg. Az az 1980-as években kibontakozó underclass elmélet szintén a szegényeket hibáztatja helyzetükért. Ezek az elméletek a szociális munkában például a diszfunkcionális családok fogalma révén jelenik meg.

A konfliktuselméleti megközelítések szerint a szegénység léte a gazdagokat szolgálja; a szegénység a kapitalista társadalom elválaszthatatlan eleme. A szociális munkások azonban többnyire a szegénység tüneteivel foglalkoznak, és nem az okaival. Az egyéni esetmunka nem fordít figyelmet a szegénység kollektív okaira, inkább monitorozza és kontrollálja a szegények életét. A közösségi munkának sokkal több esélye van arra, hogy a valódi okokat megközelítve ne egyéni szinten keressen megoldást.

A szerzők szerint a társadalmi kizárás (social exclusion) koncepciója az 1990-es évektől jelent meg az Európai Unióban. E megközelítés szerint a

szegénység nem elsődleges, vagy kizárólagos oka a társadalmi kizárásnak: ilyenek lehetnek még a földrajzi elhelyezkedés, a bőrszín, a fogyatékoság, a társadalmi nemhez tartozás, az életkor, a szexuális irányultság, valamint más tényezők, vagy ezek együttes hatása. A konfliktuselméleti megközelítések az alacsony jövedelmet, az előítéleteket, a nem megfelelő oktatást és más akadályokat tartanak elsődlegesen felelősnek azért, hogy bizonyos csoportok nem tudnak teljes mértékben részt venni a társadalom életében.

Ezt a megközelítést azonban sokszor az a kritika éri, hogy nem veszi figyelembe ezeknek a csoportoknak az életmódját. Az underclass-megközelítés azt hangsúlyozza, hogy néhány diszfunkcionális család a saját esélyeit rombolja le életmódjával. Ez ellen a diskurzus ellen sokan azzal érvelnek, hogy nem veszi figyelembe a szélesebb társadalmi összefüggéseket. A társadalmi intergáció-elméletek az inklúzió legfőbb eszközének a fizetett munkát tekintik. Kritikusai szerint a fizetett munka nem jelent automatikusan társadalmi inklúziót, viszont ennek egyéb mechanizmusai háttérben maradnak ebben a megközelítésben.

A funkcionalisták szerint a társadalmat elsősorban olyan integratív eszközök tartják össze, mint a munkaerőpiac, a közösségek és a családok; a hangsúly a társadalmi renden, a kohézió és a szolidaritáson van: a szociális munka feladat elsősorban ennek az erősítése. A konfliktuselméleti megközelítés szerint ez illúzió, a társadalom alapvetően megosztott, elnyomó és kizsákmányoló, így az előbbi felfogásban végzett szociális munka csak palliatív jellegű lehet. A szociális munkásoknak elsősorban arra kell törekedniük, hogy megerősítsék klienseiket, hogy azok minél teljesebben élhessenek jogaikkal, legyőzhessék az előítéletek alkotta akadályokat, kampányokat szervezzenek klienseik javára, így a társadalom befogadóbb legyen velük szemben.

A szerzőpár szerint a családokkal végzett szociális munkában mindig fontos dilemmát jelentett, hogy hol ér véget a magánélethez való jog védelme és hol kezdődik a társadalom kötelezettsége sérülékeny tagjainak védelme érdekében. A szegény családok általában gyakrabban kerülnek az állami segítő szervezetek látókörébe, melyek egyfajta felügyeleti szerepet töltenek be velük szemben. Manapság a szociális munkások sokféle családformával találkoznak, nukleáris családban Nagy-Britanniában a népesség mindössze 38%-a él.

A funkcionalista megközelítés szerint a család elsődleges feladata a gyerekek szocializálása megszületésük pillanatától kezdve, valamint a felnőttek személyiségének stabilizálása. A konfliktuselméleti megközelítés szerint a család a nők láthatatlan, fizetetlen munkáján, kizsákmányolásán alapul; ennek oka azonban sokkal inkább társadalmi, mint biológiai eredetű. A marxista feministák szerint a nők elnyomása a kapitalizmus mellékterméke, ráadásul a háztartásbeli nők sokkal nehezebben tudnak segítséget kérni párkapcsolati erőszak esetén. Számukra a családi otthon a börtönnel egyenértékű. Ha viszont visszamennek dolgozni, akkor kettős műszakot visznek: a házon kívüli munkájukat és az otthonit. A radikális feministák szerint az elnyomás a patriarchátus következménye: a férfiak uralma a legrégebb és legegységesebb formája az elnyomásnak. Híres szlogenjük: 'The personal is political' (Ami személyes, az politikai is egyben) jelzi, hogy a pár tagjai közötti küzdelmek nem légtüres térben zajlanak: más párok hasonló csatákat vívnak az egyező hatalmi dinamika következtében. A biológiai okokra visszavezethető egyenlőtlenségek a technikai vívmányok következtében egyre inkább visszaszorulnak: a gyerekek gondozása, az idősek és betegek ellátása egyre inkább közös társadalmi felelősséggé válik, nem csak a nők feladata. A liberális feminizmus egyik alapműve Betty Friedan 1960-ban és 2021-ben magyarul is megjelent könyve, *A nőiesség mítosza*. Középpontjában az a megnevezhetetlen rossz érzés áll, mellyel a legtöbb középosztálybeli nő küszködik: az anyaság, a háztartás vezetése önmagában nem ad elégséges életfeladatot, bármennyire is ezt közvetítik az előítéletek, az elvárások, sztereotípiák. A liberális feministák szerint fontos ezeknek a lebontása, a nők esélyegyenlőségének biztosítása a munkahelyeken, hogy a népesség felének ne kelljen csak a gondoskodási teendőkre fordítania tehetségét és kapacitásait. A posztmodern feminizmus azt hangsúlyozza, hogy minden nő helyzete és élettörténete egyedi, megismételhetetlen, így például a párkapcsolati erőszak egészen mást jelent egy fehér, középosztályi asszony életében, mint egy színesbőrű, szegény, sokgyerekes, egyedülálló szülő számára. A szociális munkában mindig az egyedi, helyi narratívák a fontosabbak; oda kell figyelniük, hogy ne támasszunk különböző elvárásokat a nők és a férfiak felé (például gyermek-elhanyagolási ügyekben az anya hibáztatása). A szociális munka feladata Dominelli szerint az egyenlőtlen

hatalmi viszonyok következményeinek felismerése; az egyes nők hibáztatása helyett a nők megerősítése.

Cunninghamék szerint közösségek alatt rendkívül sokféle tartalmat értünk. Közösségeknek nevezzük például a különféle rajongói csoportokat is, melyet egy-egy filmsorozat követői alkotnak. Zygmunt Bauman esztétikai közösségeknek nevezi ezeket a formációkat: tagjai sokszor személyesen nem ismerik egymást, identitásuk alakulásában azonban fontos szerepet játszik a rajongói táborhoz való tartozás. Az utóbbi időkben globális közösségről, vagy a fejlett államok közösségéről is beszélünk: a szó jelentése újabb réteggel bővült.

A hagyományos, földrajzi alapú közösségek, melynek tagjai általában személyesen ismerték egymást, a tradíció őrzői voltak és erős kontrollt is gyakoroltak tagjaik felett; a folytonosságot jelentették, ahol a felelősségek és a kötelességek rendje mindenki számára jól ismert, és ahol a egyén számára elsődlegesen fontos támogatások elérhetőek. A jóléti állapot gyakran megvádolták azzal, hogy a közösségek támogató és egyben kontrolláló funkció részbeni átvállalásával megbontja azok rendjét.

A konfliktuselméleti megközelítés a szociális tervezés fontosságára hívja fel a figyelmet: ebben az értelmezésben a szociális munka fontos feladata a döntéshozók figyelmének felhívása a helyi közösségek szükségleteire, a közös, helyi szükségleteket megfogalmazó, az önszerveződésen alapuló kezdeményezések támogatása.

A szerzők szerint az utóbbi néhány évtizedben számos alkalommal voltunk szemtanúi a fiatalok bűnelkövetéssel, a menekültekkel, az egyedülálló szülőkkel, stb. kapcsolatos morális pániknak. A szociális munkások gyakran olyan emberekkel, csoportokkal dolgoznak, akikkel kapcsolatban morális pánik kialakul, mikor a társadalom jelentős csoportja azt érzi, hogy ezek a csoportok fenyegetik a társadalom rendjét és értékeit. Ezeket az előítéleteket gyakran a média erősíti fel, ami a szociális munkásokra is hatással van. Fontos, hogy a szakma képviselői felismerjék a címkézés hatását, a címke beépülését a személyiségbe, az identitás más elemeinek elhalványulását, az önbeteljesítő jóslat működését. A gyerekek körül is sokszor alakul ki felfokozott aggodalom: ennek egyik legújabb formája az online média okozta ártalmakkal kapcsolatos. A funkcionális a morális pániknak elsősorban a társadalom hagyományos

értékeit védő funkcióját emelik ki, míg a konfliktuselméleti alapon működők szerint a morális pánik individualizálja és elfedi a szóban forgó jelenség mélyebb társadalmi-gazdasági okait.

Cunninghamék felhívják a figyelmet arra, hogy az oktatás a funkcionalisták szerint elsősorban a másodlagos szocializáció színtere, melyben a felnövekvő generációk elsajátítják a társadalomban uralkodó értékeket és normákat, valamint a „rejtett tanterv” révén bevésoódnak azok a viselkedési formák, melyek lehetővé teszik, hogy az iskolát elhagyva a legkevesebb zökkenővel tudjanak belépni a munka világába. Megtanulnak engedelmessé válni, utasításokat végrehajtani, így fegyelmezett munkaerőként lépnek ki az iskola falai közül. Az iskolarendszer fontos szerepet játszik abban, hogy a jól teljesítő fiatalokat a magasabb elvárásokat támaztó, a kevésbé sikereseket az alacsonyabb státuszú munkakörök felé irányítsa: ebben a meritokrácia elve vezérli, ami szerint a jó pozíció elnyerésének záloga a kiemelkedő teljesítmény. A mindennapi gondolkodás szerint az egész országban érvényes tanterv, a sztenderdizált mérőeszközök használata biztosítékot jelent arra, hogy minden gyerek egyenlő esélyekkel vegyen részt az iskolai oktatásban és meghaladja a környezeti hátrányokat. Ugyanakkor tudjuk, hogy a gyerekek esélyeit az első életévek döntően meghatározzák: az iskola előtti évek minősége messzemenően meghatározza a gyerekek esélyeit. Bernstein a család nyelvhasználatát emeli ki: a gyerek iskolai sikereit nagyban befolyásolja, hogy otthon néhány szavas utasításokkal, rövid mondatokkal, korlátozott kód szerint, vagy összetett szerkezetekkel, jelzőkkel, kidolgozott kóddal kommunikálnak-e. Az iskola az utóbbi nyelvhasználatnak kedvez és azt erősíti. Az iskolában különösen kedvezőtlenül teljesítenek általában a nevelésbe vett gyerekek, akik nagy valószínűséggel különféle traumatizáló helyzeteket éltek meg korábban, és nekik van a legnagyobb esélyük arra, hogy valamilyen módon eltávolítsák őket az iskolából. A színesbőrű, valamilyen etnikai kisebbséghez tartozó gyerekeknek szintén gyakrabban kerülnek ki az iskolából idő előtt. Sokszor a pedagógusok nincsenek felkészülve ezeknek a gyerekeknek a nevelésére, tehetetlenül állnak a gyerekek eltérő igényeivel, szokásaival szemben.

A szerzőpáros emlékeztet, hogy a szimbolikus interakcionisták az iskola mikrovilágát kutatják. Rosenthal híres kísérlete szerint az a gyerekcsoport, melyet a pedagógusok jobb helyzetűnek tekintettek, egy idő után valóban

jobban teljesít, és viszont; jól mutatva ezzel az önbeteljesítő jóslatok működését. Murray híres érvelése azt a kérdést veti fel, hogy a tanulmányi sikerekért inkább a veleszületett intelligencia, vagy a környezeti hatások felelősek. A funkcionalista megközelítések az előbbit hangsúlyozzák, és úgy vélik, hogy a kedvezőtlen környezeti hatások kiegyenlítését célzó programok hatástalanok; a szülők nevelési szokásait, vagy a szegénység kultúráját (Oscar Lewis) hibáztatják gyerekük iskolai kudarcaiért. Ezzel szemben a középosztályi szülők figyelemmel kísérik gyerekük iskolai életét, szükség szerint bevonódnak abba, vagy iskolán kívüli forrásokkal kompenzálják a hiányokat, ebben jól segíti őket az a kulturális tőke, melyet saját neveltetésük és jelenlegi kapcsolataik révén felhalmoztak.

A konfliktuselméleti megközelítésben az iskola szerkezete, az oktatási rendszer működése kerül a kritikák középpontjába: az oktatás nem megfelelő minősége, illetve az egyenlőtlenségek kiegyenlítésére való képtelensége. Ebben a felfogásban nagyon fontos szerepük van a koragyermekkorai, illetve későbbi esélyegyenlőségi programoknak, akkor is, ha ezek hatása sokszor csak évek, évtizedek múlva érik be. Ebben a felfogásban a meritokrácia mítosz csupán; a középosztály rendszerszerűen kisajátítja azokat az előnyöket, melyeket az iskola jelent. Az oktatás nagyfokú expanziója révén elsősorban az ő gyerekeik kerülnek a felsőoktatásba, messzemenően meghatározva jövőbeli kilátásaikat. Az oktatási rendszer egyik legfőbb feladata ebben a felfogásban az, hogy fenntartsa és legitimizálja a társadalmi egyenlőtlenségeket.

Cunninghamék szerint a konfliktuselméleti megközelítés sokat finomodott, mióta a marxista megközelítés két, egymással szembenálló osztályként írta le a társadalmat. Weber szerint az egyenlőtlenségek nem elsősorban a tulajdonviszonyokra vezethetők vissza; értékek, normák tradíciók szintén fontos szerepet játszanak a társadalom alakulásában. A társadalmi és a kulturális tőke átadása a szocializáció folyamatában történik, és olyan markerei vannak, mint a jó ízlés, a nyelvtudás, a külföldi nyaralások, a művészetek területén való jártasság. Ezek az tapasztalatok mintegy belépőt jelentenek a privilégiumok világába: aki ezekkel nem rendelkezik, sokszor önmagát zárja ki az előrejutás esélyét jelentő helyekről, mert nem érzi odavalónak magát. A szegényeket ugyanakkor sokszor megbélyegzés éri körülményeik, gyereknevelési szokásaik, stb. kapcsán. A szociális munkásoknak tisztában kell lenniük saját középosztályi helyzetük

következményeivel, nem stigmatizálhatják klienseiket, nem ronthatnak tovább a helyzetükön.

A szerzők felidézik, hogy mikor 1903-ban a Charity Organisation Society önkénteseinek szociológia kurzusokon kellett részt venniük, azt várták ettől, hogy több megértéssel fordulnak majd a szegények felé. Akkoriban a szociális munka Nagy Britanniában alapvetően konzervatív szerepet töltött be: a szegények társadalmi beilleszkedését volt hivatva segíteni, és ez így is maradt egészen az 1970-es évek közepéig; az 50-es 60-as években szociológiai tárgyak nem is szerepeltek a képzésben. A fő hangsúly a deviáns személyek vagy csoportok reszocializálásán, az egyéni esetmunkán volt; a szociális munkások elsősorban az állam szolgálatában álltak és annak az érdekeit képviselték. Az 1970-es években jelentek meg kritikai hangok, melyek a kapitalizmussal és a jóléti állammal kapcsolatban vetettek fel kérdéseket. A közösségi munkások megjelenésével a szakma radikalizálódott, egyre inkább a rendszerszintű hibák felismerése és megváltoztatása felé fordult. A munkaadók azonban nem tekintették a rendszer megváltoztatását a munka részének, olyan munkavállalókat szerettek volna, akik végzik a feladataikat, nem ezek hatásán gondolkodnak. A kompetencia-alapú képzések ennek a nyomásnak a hatására alakultak ki, melyek inkább a gyakorlati készségek kialakítására fókuszáltak, annak ellenére, hogy a brit szociális munka etikai kódexe egy egész bekezdést szentel a társadalmi igazságossággal kapcsolatos szakmai normáknak. Az 1980-as évektől előtérbe került a kliensek hangjának felerősítése, jogaik képviselete, a különbségek tisztelete, az elnyomás-ellenes gyakorlat.

Cunninghamék úgy vélik, hogy ez a közjáték nem tartott sokáig: 2010-től egy teljesen más ideológiai alapokon álló megközelítés jutott érvényre. Szociálismunkás-oktatóként annyit tehetünk, hogy felkészítjük hallgatóinkat arra, hogy egy mélyen megosztott társadalomban élnek, ahol egyesek jelentős előnyökkel élnek, mások jelentős hátrányokkal küszködnek, és utóbbiak határozzák meg a szociális munka klienseinek környezetét. A feladatunk, hogy lebontsuk, dekonstruáljuk azokat a természetesnek tűnő hiedelmeinket, melyekkel saját életünket és klienseink életét, valamint a társadalom egészének működését nézzük.

III. Végezetül

A fentiek fényében elgondolkodhatunk arról, hogy a napjainkban, hazánkban fellelhető sokféle szociális szakmai gyakorlat melyik elmélethez kapcsolódik leginkább, milyen tradíciókra, előfeltevésekre épít. Úgy gondolom, hogy számos párhuzam egyértelműen beazonosítható. Ezeket áttekintve az olykor indulatos viták, szakmai összetűzések nem csupán egyéni villongásoknak tekinthetők, hanem egy olyan dinamika részének, mely egy teljesen más társadalmi-gazdasági helyzetben lévő ország szociális munka gyakorlatában is megjelenik. Úgy gondolom, hogy a fentiek fényében érdemes saját gyakorlatunkra, vitáinkra reflektálnunk, hogy ne essünk abba a hibába, hogy ezeket kizárólag személyeskedésnek, egyéni tulajdonságok következményeinek tekintsük, hanem láttuk meg a párhuzamokat egy másik ország szociális szakmaiban lejátszódott eseményekkel.

Szerzőink

- BÁNYAI Emőke** (Budapest, 1961): Szociológus, szupervízor, szociálismunka-oktató. 2006-ben szerezte doktori fokozatát az ELTE-en szociológiából (szociálpolitika szakirány): az intenzív családmegtartó szolgáltatásokat vizsgálta dolgozatában. Egyetemi oktatói munkája mellett szupervízorként támogatja különféle gyermekvédelmi intézményekben dolgozó szociális munkások tevékenységét. Kutatási területe: gyermekvédelem, a családok megerősítése.
- CSEPELI György** (Budapest, 1946): 1971 óta tanít az ELTE-n. Közel 25 éve a Miskolci Egyetemen másodállású egyetemi tanár. Több neves külföldi egyetem vendégprofesszoraként tartja számon. Rangos tudományos folyóiratok szerkesztőbizottsági tagja, a magyar Szociológiai Társaság elnöke. Érdeklődési területe a szociálpszichológia, a többség-kisebbség viszonyának vizsgálata és az információs társadalom.
- FARAGÓ László** (Miskolc, 1962): PhD, médiaszociológus, rádióriporter; 1989-2020 között a Kaposvári Egyetem PK, 2018-tól a Miskolci Egyetem BTK Antropológiai és Filozófiatudomány Intézetének oktatója. Kutatásai az engedély nélküli média és a digitális képernyőtér használat hatásaira irányulnak.
- GYUKITS György** (Budapest, 1961): szociológus, 1992-től Miskolci egyetem, adjunktus, kutatási terület: egészségszociológia, romológia, szegénység,
- KOLLÁR Dávid**: szociológus, költő, művészetkritikus, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem doktorandusza.
A Pécsi Tudományegyetem Alkalmazott Ontológia Kutatócsoportjának alapító tagja, a Budapesti Metropolitan Egyetem oktatója. Fő kutatási területe a társadalomelmélet, a komplex rendszerek, a társadalomfilozófia és az értékszociológia.
- MAKAI Péter** (Devecser, 1972): PhD, morálfilozófus. 2004-től a Veszprémi (ma: Pannon) Egyetem Antropológia és Etika Tanszékének munkatársa, részt vesz az etikatanári képzés szakmai-oktatási profiljának kialakításában; 2016-tól a Miskolci Egyetem Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézetének oktatója. A perszonalista gondolkodói hagyományt követi. Felelősségetikájának középpontjában a második személyre irányuló figyelem és az ebből eredő ún. alternális felelősség áll; továbbá egy olyan, fenomenológiai realizmusként leírható ontológia (noumenológia), mely az újkori gondolkodást alapvetően formáló transzcendentalizmus kritikai meghaladására irányul.
- OSVÁTH Andrea** (Ózd, 1969) PhD, magyar nyelv és irodalom szakos tanár, esztéta, kulturális menedzser, tréner, coach: 2011-től az ME BTK ATTI oktatója. Kutatásai elsősorban a generációk közötti kommunikációra irányulnak.
- SZEPESY Péter** (Gödöllő, 1960): 22 éve tanít a Miskolci Egyetemen, jelenleg adjunktus az Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetben, főképp szociológiatörténeti kurzusokat vezet. 2009-ben szerezte doktori fokozatát tudásszociológiai témában írt dolgozatával. Érdeklődési területe: Kultúraszociológia, modernitás-elméletek, filmszociológia.
- ZÁRUG Péter Farkas**: (Marosvásárhely, 1975) politológus, PhD, a Miskolci Egyetem adjunktusa, 1998-tól a Bölcsészettudományi Kar oktatója, főbb kutatási területei a magyar rendszerváltozás, pártok-pártrendszerek, és az Orbán-rendszer strukturális viszonyai